

Powstańcy Wielkopolscy na Ziemi Gorzowskiej. Ślady pamięci

Gorzów Wielkopolski 2021

Redakcja: *Michał Klisiński, Andrzej Nawojczyk, Dorota Ciołka-Wiśniewska*
Wydawca:

Towarzystwo Pamięci
Powstania Wielkopolskiego 1918-1919

Koło TPPW 1918 – 1919 w Gorzowie Wielkopolskim „Gorzów i okolice”

Skład i druk: *Spółdzielnia "WARTA" ul. Sikorskiego 30, 66-400 Gorzów Wielkopolski*

tel. 95 728 58 27   <http://si-warta.pl/>

Nakład: 90 egzemplarzy

Gorzów Wielkopolski 2021

Słowo Wstępne

Tomasz Wiśniewski, Wprowadzenie do Powstania Wielkopolskiego

Jerzy Zysnarski, Gorzowscy powstańcy i ich mogiły

Andrzej Nawojczyk, Kolejni gorzowscy i okoliczni powstańcy

*Andrzej Nawojczyk, Tabelaaryczna lista Powstańców Wielkopolskich związanych
z Gorzowem i okolicami*

*Andrzej Nawojczyk, Spojrzenie świadka na Kwaterę Powstańców Wielkopolskich
na Cmentarzu Parafii Św. Krzyża przy ul. Warszawskiej w Gorzowie*

Wspomnienia:

Pułkownik Ignacy Wegner - Powstaniec, żołnierz, dowódca

Edmund Mańczak – Powstaniec Wielkopolski i Pionier Gorzowa

Garść wspomnień...

Powstaniec Franciszek Ksawery Maniecki – z Wielkopolski do Starego Polichna

Michał Klisiński Rzecz o Sztandarze Koła Związku Powstańców Wielkopolskich w Gorzowie

Ślady Pamięci:

Kwatera Powstańców Wielkopolskich na cmentarzu świętokrzyskim w Gorzowie

Tablica Pamiątkowa na cmentarzu komunalnym w Gorzowie

Tablica upamiętniająca Powstańca Franciszka Manieckiego w Starym Polichnie

Upamiętnienie Powstańców Wielkopolskich oraz Ofiar Nazistowskiego Obozu w

Skwierzynie

*Alina Nowak Stowarzyszenie Przyjaciół Gminy Santok „Pomocna Dłoń”
pamięci Powstania Wielkopolskiego*

Dorota Ciołka-Wiśniewska Wystawa czasowa „ Powstanie Wielkopolskie 1918-1919”

Dorota Ciołka-Wiśniewska Czytanie dla Niepodległej w Starym Polichnie

Małgorzata Łopatka, Koło TPPW 1918-1919 ma już swój Sztandar

*Michał Klisiński Śladami Powstańców Wielkopolskich w Gorzowie i Starym Polichnie Gra
Terenowa*

Komunikaty

Słowo wstępne

Oddajemy w ręce czytelników publikację obejmującą wybór tekstów, które przybliżają ślady pamięci o Powstańcach Wielkopolskich na Ziemi Gorzowskiej oraz tradycjach powstańczych i formach ich upamiętnienia. Wydawnictwo nie aspiruje do roli opracowania naukowego. Stanowi natomiast próbę zebrania i usystematyzowania wiedzy w tym temacie. Szczególnie miejsce w publikacji zajmuje artykuł redaktora Jerzego Zysnarskiego stanowiący wynik długiej i żmudnej pracy badawczej, za którą pragniemy serdecznie podziękować autorowi. Nawiązują do podjętego przez red. Zysnarskiego wątku teksty wnuka płk. Ignacego Wegnera Andrzeja Nawojczyka. Nie mogło również zabraknąć wspomnień napisanych przez potomków Powstańców.

Niezwykle ważną częścią publikacji są teksty poświęcone upamiętnieniu Powstańców i Powstania. Otwiera je krótki artykuł opisujący wydarzenie jakim było odnalezienie sztandaru Gorzowskiego Koła Związku Powstańców Wielkopolskich. W kolejnych tekstach przybliżone zostały formy upamiętnienia tego zwycięskiego zrywu w Gorzowie, Witnicy, oraz Skwierzynie, w której w 2018 r. odsłonięty został pomnik Powstańców Wielkopolskich zamordowanych w niemieckim obozie koncentracyjnym w Schwerin an der Warthe w latach 1939-1940.

Jesteśmy dumni, że nasze wydawnictwo mogło ukazać się w roku, w którym po raz pierwszy będziemy mogli obchodzić 27 grudnia Święto Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego ustanowione przez Polski Parlament i Prezydenta RP. Liczymy, że stanie się to inspiracją do dalszych badań, które pozwolą odkryć kolejne nieznane jeszcze karty historii Powstańców na Ziemi Gorzowskiej.

**Koło Towarzystwa Pamięci
Powstania Wielkopolskiego w Gorzowie
Wielkopolskim**

Wprowadzenie do Powstania Wielkopolskiego

W momencie rozpoczęcia I wojny światowej w 1914 r. Rzesza Niemiecka była potęgą, która zamierzała podporządkować sobie Europę i zwyciężyć na polu walki z największymi mocarstwami ówczesnego świata. Niemcy byli w stanie wystawić do walki czteromilionową, nowocześnie uzbrojoną armię. Jakże z tą potęgą mogli zmierzyć się ludzie, których największą bronią były jedynie dzielne serca. A jednak podjęli tę walkę... i zwyciężyli.

Wielkopolska, włączona w czasie rozbiorów do zaboru pruskiego, nie pogodziła się z utratą polskości i niepodległości. Wobec miażdżącej przewagi gospodarczej i militarnej Prus walka zbrojna o wolność nie miała większego sensu. W tych warunkach Wielkopolanie mogli wybrać jedyną słuszną drogę – organizowania się.

Obrona polskości, kultury i języka narodowego poprzez umacnianie polskiej siły gospodarczej - to wszystko mogło stać się podstawą zwycięskiego powstania, które miało wybuchnąć w odpowiednim czasie i przywrócić Wielkopolskę w granice Rzeczypospolitej.

W sierpniu 1914 r. Prusy wyruszyły na wojnę, do której były doskonale przygotowane. W efekcie - w ciągu miesiąca niemieccy żołnierze przeszli pół tysiąca kilometrów, pokonali Belgię i podeszli pod Paryż. Bezwzględnie niszczyli wszelkie przejawy oporu na podbitych ziemiach. Zostali jednak zatrzymani przez francuską armię.

Od czasów, kiedy Wielkopolska w wyniku rozbiorów znalazła się pod niemieckim panowaniem, powstawały na jej terenie organizacje legalne i półlegalne oraz tajne, które miały przygotować społeczeństwo do walki o wolność. Na terenie Wielkopolski stacjonowało około 30-40 tysięcy żołnierzy, mających oparcie w potężnych fortyfikacjach. Nadchodził też czas, kiedy niemiecka potęga zaczęła się kruszyć. Armie biorące udział w walkach I wojny światowej, szybko zrozumiały, że konflikt nie zakończy się prędko, a wręcz będzie trwał długo. W końcu 1915 r. na zachodzie Europy armie zapadły się w okopach, które przecięły kontynent z północy na południe. Zaczęła się wyniszczająca wojna pozycyjna. Mijały miesiące, potem lata i dla każdej z walczących stron ostateczne rozstrzygnięcie wydawało się bardzo odległe.

Ta wojna na zawsze zmieniła ówczesny świat. Miliony ludzi przeżywających jej okrucieństwa w okopach przestały widzieć sens w wojnie, która przynosiła jedynie ofiary. Pierwsze sygnały tych zmian były widoczne w carskiej Rosji, gdzie bunt wojskowy i rewolucje zmusiły cara do abdykacji. Rządy w Rosji przejęli bolszewicy, którzy w świecie ogarniętym krwawą wojną głosili bardzo chwytliwe hasła – koniec wojny, pokój, wolność dla narodów zniewolonych.

Cesarz Wilhelm II nie wątpił w zwycięstwo, mimo że walczące Niemcy były wyczerpane i osłabione czteroletnimi zmaganiem na frontach. Brakowało też zasobów

ludzkich, aby uzupełniać straty na frontach oraz zasobów gospodarczych do skutecznego kontynuowania wojny. Niemcy były już u kresu swoich możliwości militarnych.

Tymczasem wojska francuskie oraz brytyjskie przeszły do kontrofensywy. Wojna zaczęła zmierzać ku końcowi.

W październiku 1918 r. w Poznaniu mówiło się, że *pruski but sparciał*. Słabnąca siła Niemiec budziła nadzieję na niepodległość. Jednakże szansa na jej odzyskanie nie była duża, a czas na wykorzystanie powstałej szansy nie był długi. Dodatkowo zmęczone wojną Niemcy zaczęły ogarniać rewolucja.

Również w poznańskim garnizonie— wśród pruskich żołnierzy zaczęły budzić się rewolucyjne nastroje przeciwko dowódcom i władzy. Pruska siła, która dławiała Polaków słabła, a więc pojawiła się szansa na możliwość odzyskania wolności.

Pruskie władze popełniły błąd. 10 listopada 1918 r. wielkopolscy działacze zostali poinformowani oficjalnie o wybuchu rewolucji w na terenie państwa. Niemcy chcieli w ten sposób zachęcić Polaków do utworzenia władzy, która miała zadbać o spokój i u zdlawić rewolucyjne nastroje na terenie Wielkopolski. Polacy potrafili jednak tę okazję wykorzystać, ujawniając tajne dotychczas komitety obywatelskie. Jednakże nadal nie było pewne, czy Wielkopolanie mogą sobie pozwolić na konfrontację z Niemcami.

Wielkopolska mogła wówczas liczyć jedynie na własne siły, pomoc odradzającej się Rzeczypospolitej nie mogła być znacząca. Józef Piłsudski spoglądał realnie na sytuację, dlatego koncentrował działania Rzeczypospolitej na wschodzie.

Nowo powstała Rosja bolszewicka, pomimo swoich pokojowych zapewnień, chciała za wszelką cenę utrzymać terytorialne zdobycze Rosji carskiej. Faktycznie bolszewicy wzywali do wielkiej ofensywy na zachód. W tej sytuacji marszałek Piłsudski zdawał sobie sprawę, że nie może wszczynać z Prusami wojny o tereny Wielkopolski oraz Pomorza. Nawet poznańscy działacze nie byli pewni konsekwencji zbrojnego wystąpienia przeciwko Prusom.

Ks. Mieczysław Meissner 11 listopada 1918 r. wskutek wiadomości o rewolucji w Niemczech, którą to do Środy (*miejsowość w Wielkopolsce*) przywieźli powracający do domów żołnierze, przeprowadził na terenie tego miasta przejęcie od Niemców urzędów i broni oraz rozbroił niemieckich oficerów. Już następnego dnia władza w Środzie Wielkopolskiej należała do Polaków. Ta iskra wznieciła płomień wolności i polskości, który zaczął ogarniać Wielkopolskę w bardzo szybkim tempie.

Władze zbuntowanych miast zaczęły zawierać paktów obronne w razie kontrofensywy niemieckiej. Najważniejsze wydarzenia tamtego czasu rozegrały się jednak 13 grudnia 1918 r. w Poznaniu. Do budynku, gdzie obradowała pruska rada wojskowa wtargnęli polscy żołnierze służący w pruskiej armii. To był tak zwany zamach na ratusz, w którego efekcie Polacy uzyskali decydującą pozycję w radzie robotniczej i żołnierskiej, a tym samym uzyskali wgląd w najważniejsze działania Niemców.

Na początku grudnia 1918 r. ośrodki polskiego sprzeciwu wobec władzy pruskiej w Wielkopolsce były podzielone. Z jednej strony obawiano się otwartego wystąpienia

zbrojnego przeciwko niemieckiej jurysdykcji, z drugiej zaś napierano na konfrontację zbrojną.

Wydarzenia w Wielkopolsce wchodziły w decydującą fazę.

25 grudnia 1918 r. Ignacy Jan Paderewski przyłynął do Gdańska, skąd miał wyruszyć do Poznania na zaproszenie Naczelnej Rady Ludowej. Świat znał go jako wielkiego pianistę, kompozytora oraz orędownika spraw polskich na świecie. W grudniu 1918 r. przybył do Polski jako kandydat na premiera odrodzonej ojczyzny, a także aby wzmocnić przygotowania spraw polskich na konferencję pokojową. Niemieccy działacze wojskowi na rozkaz pruskiego sztabu generalnego wojska pruskiego mieli za wszelką cenę nie dopuścić do wizyty Paderewskiego w Poznaniu.

Niemcy nie zdawali sobie nawet sprawy z siły, jaką w poznańskim społeczeństwie wyzwoił przyjazd Paderewskiego do miasta 26 grudnia 1918 r. Na trasie przejazdu witały go wielotysięczne tłumy, a interweniujące pruskie wojsko zderzyło się z murem straży ludowej ochraniającej przybyłego gościa. Próba unicestwienia wizyty zdała się na nic.

Niemcy przystąpiły więc do konfrontacji zbrojnej. W stronę Hotelu Bazar, gdzie przebywał Ignacy Paderewski zmierzały pruskie oddziały wojskowe.

W ośrodkach dowódczych polskich sił wybrzmiał alarm. Polacy zaczęli obsadzać główne punkty miasta, rozpoczęto przygotowania do obrony. Jeszcze tego samego wieczoru, po pierwszych konfrontacjach zbrojnych niemieccy żołnierze (w wyniku przeprowadzonych negocjacji) wrócili do swoich koszar.

Powstanie objęło Poznań.

Polscy wojskowi aresztowali i rozbroili pruskich decydentów. Paraliż struktur pruskich ułatwił powstańcom przejmowanie kontroli w mieście.

W śródmiasteczku wybrzmiało *Boże, coś Polskę*. Tam ks. Mieczysław Meissner przyjął przysięgę od nowo powołanej I Kompanii Średzkiej, która miała wspomóc powstanie trwające na terenie Poznania, a rozlewające się na całą Wielkopolskę.

Dziesiątki lat przygotowań, działalności tajnych, półlegalnych i legalnych organizacji sprawiło, że następnego dnia po wybuchu powstania Wielkopolska miała wojsko gotowe do otwartej walki z zaborcą. Do 15 stycznia 1919 r. wojska powstańcze w liczbie około 15 tysięcy oswobodziły większość Wielkopolski. W lutym tego samego roku armia powstańców liczyła już około 30 tysięcy żołnierzy. Ta armia zatrzymała niemiecką kontrofensywę.

Niemcy w lutym 1919 r. zostali zmuszeni do zawarcia rozejmu w Trewirze. To był wielki sukces powstania. Jego skutkiem było przejęcie przez Polskę większości ziem Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

Postanowieniem Traktatu Wersalskiego Wielkopolska została włączona do niepodległego państwa polskiego. Było to uprawomocnienie stanu faktycznego, jaki wytworzył się w wyniku powstania.

Te wydarzenia dały nieocenioną siłę odrodzonej Rzeczypospolitej, która niebawem miała zmierzyć się z bezwzględnością bolszewizmu nadciągającego od wschodu.

We wrześniu 2021 r. apel o ustanowienie 27 grudnia świętem państwowym, poparty ośmioma tysiącami podpisów trafił do Prezydenta. Apel zainicjowany został przez Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Fundację Zakłady Kórnickie, poznański Oddział Instytutu Pamięci Narodowej, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918–1919 oraz Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Wielkopolski.

*Tomasz Wiśniewski - Prawnik Powstańca Wielkopolskiego ś.p. Franciszka Manieckiego

Jerzy Zysnarski*

Gorzowscy powstańcy i ich mogiły¹

Powojenny Gorzów został „skolonizowany” w dużej mierze przez Wielkopolan, wśród nich byli też dawni powstańcy wielkopolscy, jakby z definicji – „ludzie czynu”. Naturalnym liderem tej grupy był prezydent miasta Piotr Wysocki, też powstaniec.

Gorzowskie koło Związku Powstańców Wielkopolskich 1918/19 (ZPW) powstało 23 VI 1946 z inicjatywy Feliksa Chełminiaka i Władysława Kmiecika², obaj, zapewne aktywiści przedwojennego ZPW, zweryfikowani przed 1938 r., nie odegrali jednak żadnej znaczącej roli w pionierskim okresie miasta. Na czele koła stanął kpt. Ignacy Wegner, który funkcję prezesa pełnił zapewne do końca istnienia związku. Wiceprezesem został Aleksander Nowak, sekretarzem – Jakub Kwaśniewski, skarbnikiem – Stanisław Wyrwiński, a ławnikami – Feliks Chełminiak i Władysław Kmiecik³. Po kilku miesiącach, na pewno przed kwietniem 1947 r., nastąpiły pierwsze zmiany kadrowe: Ludwik Bąk zastąpił J. Kwaśniewskiego na funkcji sekretarza, a Władysław Promiński – W. Kmiecika na funkcji ławnika. Pojawiła się też funkcja komendanta koła, którą pełnił Teodor Jarmużek, ale przed końcem 1947 r. zastąpił go Marceł Nowicki. W grudniu 1947 r. funkcję wiceprezesa pełnił już sędzia Teofil Krych.

Związek otrzymał własną siedzibę przy ul. Teatralnej 46 (5 pokoi i kuchnia)⁴, posiadał własny sztandar, który po tzw. „konsolidacji ruchu kombatanckiego” trafił do ZW ZBoWiD w Zielonej Górze. Powstańcy zbierali się najczęściej w restauracji „Parkowa”, którą prowadziło „powstańcze” małżeństwo, Marianna i Stanisław Chełminiakowie. Nieistniejący

---

¹ Artykuł ten jest połączoną, uzupełnioną i zaktualizowaną wersją dwóch wcześniejszych publikacji w „Nadwarciańskim Roczniku Historyczno-Archiwalnym”: *Gorzowscy powstańcy* (nr 22/2015) i *Historia powstańczej kwatery na cmentarzu Świętokrzyskim, czyli Gorzowscy powstańcy cz. II* (nr 27.2020).

² Bliższe informacje o wszystkich wymienionych tu osobach – w części biograficznej.

³ *Sprawozdanie z czynności Związku Powstańców Wlkp. 1918/19 Koło Gorzów*, b. d. [1946], AP w Poznaniu, Zespół nr 884: Związek Powstańców Wielkopolski, sygn. 381, s. 35.

⁴ Budynek ten nie istnieje, a posesja z tym numerem została w 2012 r. zabudowana tzw. Kamienicą Teatralną.

już lokal znajdował się nad Kłodawką, przy obecnej ul. Borowskiego 41, narożnik Dąbrowskiego⁵. Trwałym śladem dawnej obecności powstańców pozostaje kwatera powstańcza na cmentarzu świętokrzyskim przy ul. Warszawskiej, gdzie 2 XI 1947 r. poświęcono pomnik powstańców wielkopolskich.

Zbiorowe zdjęcie członków ZPW z ok. 1947 r., zrobione przed domem Chełminiaków przy ul. KRN 41, dziś – Borowskiego. Obecność pocztu sztandarowego i opaski na rękach świadczą, że było to spotkanie z okazji obchodów jakiejś rocznicy lub święta, ubiory, jak i pełnia zieleni wskazują, że fotografia została zrobiona późną wiosną lub latem. Nieliczni uczestnicy tego spotkania zostali zidentyfikowani. Jedyna kobieta – to Marianna Chełminiak, obok niej – właściciel restauracji „Bydgoszczanka”, Leon Kaźmierczak, w tym samym rzędzie pierwszy z lewej Władysław Promiński, piąty Kazimierz Jasiński. W pierwszym rzędzie od prawej: sędzia T. Krych, St. Chełminiak, Marcei Nowicki, czwarty – Ignacy Wegner, szósty – Kazimierz Jasiński. W trzecim rzędzie od prawej Jan Selwat, Edmund Mańczak, siódmy Jakub Kwaśniewski, trzeci od lewej Stanisław Chełminiak.

Fot. archiwum Klubu Pioniera.

O samej kwaterze i jej historii, a także o osobach na niej pochowanych – szerzej w ostatniej części publikacji. Większość powstańców pochowana została w indywidualnych mogiłach na cmentarzu komunalnym przy ul. Żwirowej. Ostatni taki pogrzeb odbył się tam w 1992 r.,

---

⁵ Posesja ta, znajdująca się na skraju tzw. *Klosepark*, zabudowana została w 1895/99 przez ślusarza Schwäna, po I wojnie światowej kupił ją restaurator Hubert Strauß i uruchomił restaurację, w 1945 r. posesję przejęła Maria Chełminiak, która otworzyła tam restaurację „Parkowa”, czynną jeszcze w I 1948. Sama właścicielka „Parkowej” mieszkała tam niemal do śmierci, co najmniej do 1994, starając się bezskutecznie wykupić posesję, obiekt ten już w 1991 został wpisany do rejestru zabytków, ale 18 XI 2004 wiceminister kultury Ryszard Mikliński skreślił go; pozbawiony opieki i konserwacji budynek w l. 90. uległ dewastacji, 10 V 2006 kupiła go Agnieszka Rackiewicz, która 18 I 2007 dokonała rozbiórki domu.

kiedy żegnano Ignacego Wegnera. Ostatni gorzowski powstaniec, właściwie – powstańczyni, Marianna Chełminiak, zmarła w 1997 r. poza Gorzowem, a nawet poza krajem. W pierwszym roku istnienia koła wstąpiło do niego 52 druhów, jak określali się członkowie ZPW, *niestety większość z nich nie przychodzi na zebrania i nie opłaca regularnie składek członkowskich*, raportowano w zachowanym sprawozdaniu, dodając iż nawet zabawa, urządzona 21 VII 1946 r., w domyśle – z intencją zasilenia kasy koła – nie dopisała i przyniosła deficyt⁶. Większość członków zresztą była niezwerifikowana, bo dopiero 27 IV 1947 wręczono 30 tymczasowych zaświadczeń weryfikacyjnych, zapowiadając kontynuowanie tego procesu⁷. Z kolei na zbiorowym zdjęciu z 1947 r. doliczyć się można 39 członków, to zapewne ci najaktywniejsi. Powstańcy pozują na nim na tle restauracji „Parkowa”, była wśród tym jedna kobieta, właśnie Marianna Chełminiak. Gorzowskie koło ZPW w swym najlepszym okresie liczyło aż 143 członków. Na zdjęciu z obchodów 40-lecia Powstania Wielkopolskiego w Gorzowie w 1958 r. kolumna maszerujących przez miasto powstańców była wciąż imponująca, choć zapewne tworzyły ją m.in. także podopieczne koła powstańczego ZBoWiD, czyli wdowy po powstańcach.

Obchody 40. rocznicy Powstania Wielkopolskiego w Gorzowie. Pochód zmierza ul. Sikorskiego (widoczny na zdjęciu budynek – to siedziba GBS, ul. Sikorskiego 7) w kierunku cmentarza Świętokrzyskiego. Pierwsza z prawej – Stefania Mikołajczak.

Fot. archiwum autora

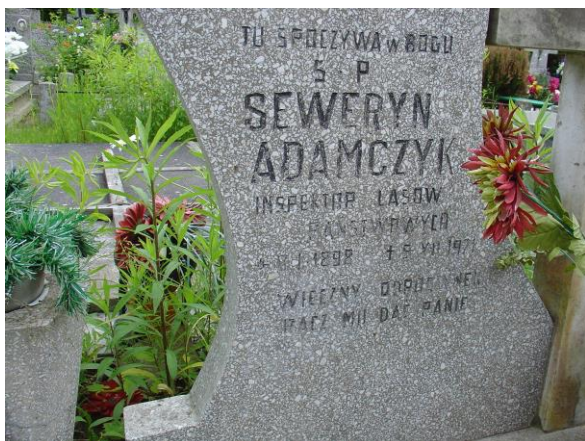
⁶ Sprawozdanie z czynności Związku Powstańców Wlkp...

⁷ Sprawozdanie z przeprowadzonej lustracji Koło Gorzów Wlkp. w dniu 26 i 27 kwietnia 1947 r. w osobach prezesa Zarządu Głównego prof. Lisieckiego i sekr. gen. Zarządu Głównego Mazurka Antoniego, b. d. [1947], AP w Poznaniu, Zespół nr 884: Związek Powstańców Wielkopolski, sygn. 381, s. 36-37.

Inspirację do tego tekstu stanowiła lista gorzowskich powstańców zamieszczona na portalu Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Regionu Kozła (LGDRK)⁸. Zawiera ona 53 pozycje, ale tylko 52 nazwiska, bo jedno zostało z niewielkim błędem zapisane dwa razy⁹. To i tak ledwie trzecia część gorzowskich powstańców. Do tej listy dopisałem powstańców z powiatu, umieszczonych na podobnych wykazach na tym sam portalu, z Bogdańca (1), Kostrzyna (3) i Witnicy (1), ale już nie ze Skwierzyny, która do 1962 r. była odrębnym powiatem. Można przypuszczać, że powstańcy z tych miejscowości, także zrzeszali się w gorzowskim kole. Wykaz ten uzupełniłem wynikami kwerendy na cmentarzach, a także informacjami z własnego archiwum.

Poniżej znajduje się wykaz 129 powstańców, którzy dłużej lub krócej, czasem tylko przejściowo, mieszkali w Gorzowie i na terenie powiatu, i byli lub mogli być członkami gorzowskiego koła ZPW.

Seweryn ADAMCZYK (* 8 I 1898, Siedlików, pow. Ostrzeszów, † 9 XII 1971, Gorzów), syn Jana i Barbary z Wojciechowskiej. Ukończył prawdop. gimnazjum w Kępnie, gdzie należał do Towarzystwa Tomasza Zana (TTZ), w czasie I wojny światowej był oficerem frontowym armii pruskiej, jako powstaniec figuruje na liście zweryfikowanych do 1938, na nagrobku – krzyż powstańczy. Jako leśniczy i student od 1918 mieszkał w Poznaniu, był absolwentem Uniwersytetu Poznańskiego, a w czasie

studiów – członkiem rzeczywistym korporacji „Lechia”, do 1939 pracował jako inspektor w nadleśnictwie Wronki, w czasie okupacji był nadleśniczym w Pierzchnicy, pow. Busko (gubernia kielecka), po wojnie w Gorzowie, tu jednak skądinąd nieznany. Razem z żoną Kazimierą (1908-1980) spoczywa na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 11B, rz. 6, nr 24-25).

Franciszek BANASZYK (* 27 XI 1900, Pucółowo, gm. Śrem, † 23 X 1959, Nowa Sól), syn Antoniego i Marianny z d. Jaśkowskiej. Brał czynny udział z bronią w rękę w powstaniu na froncie pod Osieczną, Lesznem, Pońcem. Odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (uchwała Rady Państwa nr: 12.06-0.956 z 6 XII 1957). Wydaje się on być tożsamy z gorzowskim urzędnikiem, który w VIII – IX 1948 kierował Rejonowym Urzędem Likwidacyjnym (RUL) w Gorzowie, ale mógł już wcześniej pracować w tym RUL. Żona

⁸ http://lgdrk.pl/component/option,com_docman/task,cat_view/gid,51/Itemid,60/; dostęp 15 IV 2012.

⁹ Lista ta została sporządzona zapewne na podstawie nieznanego stanu ewidencyjnego z l. 70, obecność na liście Stefanii Mikołajczak i brak jej męża Alojzego († 1972), wskazywałyby na stan po 1972 r., jednakże odnotowano tam także inne zgony z l. 1970–1972.

Prakseda (1916–1991), oboje pochowani na cmentarzu komunalnym w Nowej Soli, przy ul. Wandy (kw. D2, rz. 16, nr 8). Jego nazwisko znajduje się także na powstańczym pomniku, ustawionym na nowosolskim cmentarzu.

Józef BARTKOWIAK (* 1 I 1898¹⁰, Bolewice, gm. Miedzichowo, † 9 I 1970, Gorzów), syn Michała i Agnieszki. Na ochotnika przystąpił do Powstania Wielkopolskiego, walczył na frontach zachodnich. Zapewne energetyk z wykształcenia, choć nie odnotowano jego tytułów zawodowych, do Gorzowa przybył w 1946 z Krotoszyna, pracował w Zakładach Sieci, w 1949 został kierownikiem gorzowskiego oddziału Podokręgu Sieciowego Ziemi Lubuskiej, w 1951 – dyrektorem nowo utworzonego Zakładu Sieci Elektrycznych, a 1 IV 1958 – nowo utworzonego Zakładu Energetycznego w Gorzowie, od 30 VI 1967 na emeryturze. Był członkiem PPR, już w 1945 został radnym MRN w Krotoszynie, a w 1947–1963 był radnym MRN w Gorzowie, wiceprzewodniczącym MRN (1948–1949), członkiem Prezydium MRN (1957–1958) i radnym-seniorem (1958), przewodniczącym Komisji Finansów, Budżetu i Planu Gospodarczego (1958–1961). Odznaczony m.in. Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Pochowany został na cmentarzu komunalnym w Gorzowie, w dn. 9–15 IV 2008 ekshumowany na cmentarz Junikowski w Poznaniu, gdzie spoczywa także w pojedynczym grobie (pole 41, kw. N, rz. 9, nr 5), mogiła oznaczona emblematem powstańca.

Ludwik BAK, (* 28 VII 1900), to jedyny powstaniec tego nazwiska, który przeżył działania wojenne i został zweryfikowany przed 1938; pochodził zapewne z Wągrowca i tam wrócił, może to stróż nocny z Wągrowca, wspomniany w 1930. W 1947 był sekretarzem koła PZW

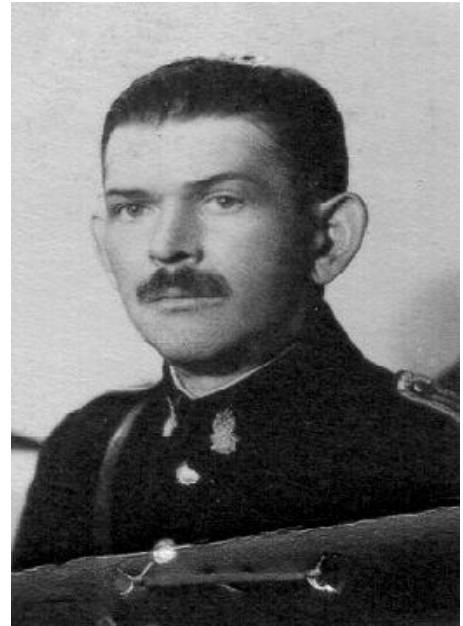
w Gorzowie. Spoczywa na cmentarzu Starofarnym w Wągrowcu (kw. B, rz. 2, nr 26), nowy dobrze utrzymany nagrobek pomija daty życia, za to informuje o udziale w powstaniu. Razem z nim spoczywa żona Kazimiera z d. Jaśkiewicz (1908–1963), która pochodziła z Wiatrowa k. Wągrowca, ślub 21 XI 1948 w Gorzowie.

¹⁰ Tak w aktach cmentarnych i w nocie powstańczej, umieszczonej na portalu cmentarnym, taka data może oznaczać także brak daty dziennej; lista powstańców zweryfikowanych do 1938 r. zawiera aż sześciu Józefów Bartkowiaków, w tym dwóch o zbliżonej dacie urodzenia: 27.01.1898 i 1.08.1898, być może to jeden z nich. Wg sprawozdania z inauguracji nowej MRN w 1958 miał mieć 68 lat i z tego tytułu był radnym seniorem, urodziłby się zatem w 1890, ale powstańca z tego rocznika nie znalazłem.

Tadeusz BEGIER, wł. **Beger** (* 9 XI 1897, Poznań, † 31 I 1973, Gorzów), syn Teodora. Po powstaniu służył w 1919 w stopniu sierżanta w Sztapie Generalnym WP, w 1920–1939 w Zawodowej Straży Pożarnej w Poznaniu, w czasie okupacji był m.in. komendant straży pożarnej w Tarnobrzegu, 22 V 1945 delegowany do Gorzowa, został komendantem Miejskiej Straży Pożarnej i powiatowym inspektorem pożarnictwa. Biorąc 9 II 1946 r. udział w akcji gaszenia sowieckiej ciężarówki z paliwem i karbidem na ul. Chrobrego, został ciężko ranny i utracił aż 65% zdrowia, od 1 VII 1948 r. był referentem ochrony przed pożarami i innymi klęskami w Zarządzie Miejskim, na pożegnanie ze służbą został awansowany na chorążego pożarnictwa i mianowany symbolicznie komendantem Miejskiego Zawodowego Pogotowia Przeciwpożarowego (1–8 IV 1949)¹¹, następnie pracował jako strażak w teatrze, skąd odszedł w 1965 r., zapewne do SOWI w „Stilonie”, gdzie w 1970 został wspomniany jako rencista. Jako powstaniec zweryfikowany po wojnie. Mieszkał przy ul. 30 Stycznia 24/5, spoczywa na cmentarzu komunalnym razem z żoną Zofią (1897–1973).

Stanisław BESSERT (* 6 X 1890, Środa Wlkp., † 13 IX 1957, Gorzów), syn Maksymiliana (1858–1930) i Pelagii z d. Szałczyńskiej¹², brat Romana (1888–1946) i Telesfora (1893–1951), którzy spoczywają w kwaterze powstańców średzkiego cmentarza; ojciec był urzędnikiem Banku

Ludowego w Środzie, członkiem „Sokoła” i kościelnym w średzkiej kolegiacie u ks. Mieczysława Meissnera (1877–1938), organizatora powstania w Środzie Wlkp. Ukończył 3 kl. szkoły realnej, a w 1906–1909 uczył się handlu żelazem w firmie L. Zboralski i Skaw Pleszewie, należał także do „Sokoła”. Po wybuchu wojny został wcielony do armii pruskiej, w przededniu wybuchu powstania wielkopolskiego wrócił do Środy, wraz z oddziałem ppor. Milewskiego specjalnym pociągiem udał się do Poznania, po oswobodzeniu miasta wrócił do pow. średzkiego, by rozbrajać niemiecką żandarmerię, brał udział w organizowaniu Baonu Średzkiego, który walczył pod Nakłem, Kcynią, Szubinem i Chodzieżą, po połączeniu oddziału z baonem pleszewskim powstał 8. Pułk Strzelców Wielkopolskich, który został skierowany

¹¹ Tak to można odczytać, choć nie da się wykluczyć, że po mianowaniu komendantem okazało się, że nie jest w stanie podobać obowiązkom.

¹² W poprzednich publikacjach błędnie podałem imiona rodziców.

na front polsko-bolszewicki, w szeregach 2 baonu brał udział w walkach o Lwów, zdemobilizowany w IV 1920 w stopniu st. sierżanta. Z zawodu kupiec po demobilizacji przez 3 lata pracował jako I kasjer w Urzędzie Cei w Bydgoszczy, następnie zatrudnił się na posadzie prywatnej w firmie H. Löhnert Tow. Akc. w Bydgoszczy, a przeniesieniu się do Poznania ok. 1930, gdzie mieszkał do chwili wysiedlenia w 1939, podjął pracę w firmie H. Cegielski Sp. Akc., po wojnie został pionierem Gorzowa, tu jednak skądinąd nieznany. Przed wojną był przedstawiony do Krzyża i Medalu Niepodległości, nie znajduje się jednak na liście powstańców, zweryfikowanych przed 1938. Żona Maria z d. Nowicka (1887-1963), małżeństwo było bezdzietne. Pochowany został na cmentarzu Świętokrzyskim (*powst. lewa*, rz. 2 nr 5), na skraju kwatery powstańczej, w 1985 mogiła ta została pominięta przy remoncie kwatery, z grobu zachował się żelazny krzyż, na którym ktoś umieścił nowszą tabliczkę z imieniem i nazwiskiem.

Józef BOROWSKI (* 8 III 1893¹³, Ludomy, pow. obornicki, † 28 XII 1970, Gorzów), syn Tomasza (* 1864) i Marianny (1870-1909). Jako powstaniec i pionier miasta trudny do identyfikacji¹⁴, pominięty także na listach zweryfikowanych z 1938, spoczywa razem z żoną Janiną (1918-2006) na cmentarzu komunalnym (kw. 10A, rz. 14, nr 17), na nagrobku inskrypcja *powstaniec wielkopolski*.

Feliks CHEŁMINIAK (* 28 V 1897, Kcynia, † 24 II 1967, Poznań), syn Wojciecha Chełminiaka i Marii z d. Grygiel, starszy brat Stanisława. Ukończył szkołę przy Seminarium Nauczycielskim w Kcyni (1904-1911), brał udział w strajku szkolnym (1905), należał do TG „Sokół”. Zmobilizowany w 1916 do armii pruskiej, w końcu XI 1918 wrócił do Kcyni, gdzie podjął działalność konspiracyjną, współtworzył Radę Żołnierską i dowodził oddziałem, który rozbrajał Niemców. Ścigany przez Grenzschutz zbiegł z bratem do Poznania, gdzie zgłosił się do Rady Ludowej, a 31 XII 1918 wrócił do Kcyni, gdzie zorganizował kompanię powstańczą, która przejęła kontrolę nad miastem. Na czele tego oddziału brał następnie udział w walkach pod Szubinem (4-5, 8 I 1919), pod Nakłem (6 I 1919), pod Iwnem, Gromadnem, Ludwikowem, Sipiorami, Smogulcem i Kowalowem (10-27 I 1919). W czasie walki o Gromadno został ranny i 3 II 1919 przewieziony do szpitala w Kcyni, następnie w Poznaniu. Wcielony następnie do 67 Pułku Piechoty, który brał udział w wojnie bolszewickiej, został 20 VII 1921 zwolniony z wojska. Z zawodu był ślusarzem, jego dalszy los nie jest znany, obecność w powojennym Gorzowie wynika jedynie z dokumentacji koła ZPW, którego był inicjatorem,

¹³ Tak na nagrobku, także na portalu Geni.com, taka data roczna także na liście LGDRK, na gorzowskich portalach cmentarnych z błędną datą 10.11.1898. Z powodu tego zamieszania w poprzedniej publikacji też błędna data.

¹⁴ Na liście zweryfikowanych przed 1938 widnieje trzech imienników (jeden z nich z datą 18.09.1893), może to szewc, który w 1947 mieszkał przy ul. Sielskiej, ale mógł to być jeden z dwóch innych Józefów pochowanych w Gorzowie.

pełnił w nim funkcję ławnika (1946-1947). Odznaczony m.in. *Krzyżem Wlkp. i Medalem Niepodległości i Krzyżem Narod. Rady Lud. w Poznaniu*. Po demobilizacji zamieszkał w Poznaniu, z krótką przerwą na pobyt w Bydgoszczy (1923), ostatnio mieszkał przy ul. Granicznej 1, spoczywa na cmentarzu Górczyńskim (kw. IIP rząd 5, numer 32) razem z Melanią z d. Czachowska (1908-1994), zapewne żoną i jej siostrą Wandą Czachowską-Przybyszewską (1907-1995).

Marianna [Maria] CHEŁMINIAK z d. **Kośmicka** (* 11 XI 1899, Ruchocinek k. Witkowa, pow. Gniezno, † 14 V 1997¹⁵), córka Andrzej Kośmickiego (* 1869, Rosa/Róża, dziś Gniezno) i Anny z d. Czerznia (* 1874, Obora), żona Stanisława Chełminiaka. Ukończyła prywatną szkołę handlową, naukę kontynuowała już w Gorzowie, w 1949 była uczennicą II kl. Gimnazjum dla Dorosłych. W powstaniu walczył jej ojciec, chorąży Andrzej Kośmicki i dwaj bracia Wiktor († 1941, Mathausen) i Władysław (1897-1972), po powstaniu służyła w Ochotniczej Legii Kobiet (1920-1922), brała też udział w kampanii wrześniowej 1939. W Gorzowie od 22 VI 1945 r., zajmowała dom przy Borowskiego 41, gdzie otworzyła restaurację „Parkowa”, którą zlikwidowała w 1948/49, wcześniej lokal ten był ośrodkiem życia towarzyskiego powstańców, ok. 1994 bezskutecznie zabiegała o wykupienie nieruchomości. Była członkiem komisji rewizyjnej Zrzeszenia Przemysłu Gastronomicznego, z którego wystąpiła przed 12 IV 1949 po likwidacji zakładu. Jak powstaniec została zweryfikowana 1 VIII 1949 w Poznaniu (nr 7926), była porucznikiem WP, odznaczona Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Krzyżem Kawalerskim OOP, Medalem Rodła, w 1990 uhonorowana dyplomem z okazji 70-lecia „Cudu nad Wisłą”. 16 XII 1969 zdeponowała w poznańskim archiwum swoje powstańcze wspomnienia, brak w nich jednak odniesień do osobistego udziału w wydarzeniach. Dwukrotna wdowa, pierwszym mężem był Franciszek Szyszka, kapitan w powstaniu wielkopolskim, zm. w 1,5 roku po ślubie, drugi mąż Stanisław Chełminiak, ślub 2 III 1928 w Poznaniu, z tego związku co najmniej 2 synów Jan Stanisław (1928-2007) i Marian Bolesław (* 1930), córka Maria Barbara 1° voto Bachorska, 2° voto Bodin, zm. w Szwecji.

M. Chełminiak w mundurze, zdjęcie z 1920. Fot. archiwum autora.

¹⁵ Taka data widnieje na liście LGDRK, zm. prawdop. w Szwecji, gdzie pod koniec życia zamieszkała u córki.

Stanisław CHEŁMINIAK (* 13 XI 1899, Kcynia, † 22 VI 1969, Gorzów, Poznań?), syn Wojciecha Chełminiaka (1867-1941) i Marii z d. Grygiel, młodszy brat Feliksa (1897-1967), drugi mąż Marianny. Wykształcenie średnie, z zawodu był mechanikiem, w czasie powstania wielkopolskiego brał udział w działaniach bojowych w okolicy Kcyni (pow. Szubin), walcząc zapewne pod rozkazami brata Feliksa, zwolniony z wojska 29 VIII 1921. W okresie międzywojennym działał na terenie Poznania, od 1921 był członkiem ZZ Robotników Przemysłu Metalowego, zasiadał w zarządzie oddziału i okręgu, przez 11 lat był przewodniczącym Wydziału Robotniczego na terenie PZU w Poznaniu. W 1942 r. skazany został przez niemiecki sąd doraźny w Poznaniu na 5 lat obozu koncentracyjnego za słuchanie rozgłośni BBC i upowszechnianie zdobytych tą drogą informacji, był więźniem Fortu VII w Poznaniu, następnie Rawicza i Sieradza oraz obozów pracy w Thüringen-Jena, Herbertów k. Łodzi i więzienia Murnau (w Sudetach czeskich), skąd powrócił 15 V 1945 do Polski, a już 13 VI 1945 został skierowany do Gorzowa, pracował jako kontroler w Ubezpieczalni Społecznej w Gorzowie. Był działaczem PPR, od 17 VIII 1945 – członkiem pierwszej egzekutywy KP PPR w Gorzowie, w 1945–1947 był przewodniczącym Powiatowej Rady Związków

Zawodowych, a w V 1946 – VIII 1948 radnym MRN, odwołany przez PPR w VIII 1948, Był też ławnikiem sądu specjalnego, wiceprzewodniczącym ZP Związku Byłych Więźniów Politycznych (1946). Odznaczony m.in. Krzyżem Powstańców Wielkopolskich, Medalem KRN, Medalem Zwycięstwa i Wolności. W 1968 na konkurs „Głosu Wielkopolskiego” z okazji 50-lecie powstania przesłał notatkę ze wspomnieniami brata Feliksa. W Gorzowie mieszkał do śmierci, mógł jednak umrzeć w Poznaniu, pochowany w grobie ojca na cmentarzu górczyńskim (kw. IIP, rząd 17, nr 64), na nagrobku inskrypcja informująca o udziale w powstaniu, martyrologii i odznaczeniach.

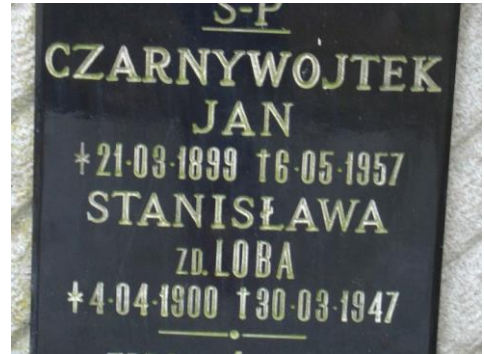
S. Chełminiak, zdjęcie w mundurze powstańczym z 1919. Fot. archiwum autora.

Wacław (Stefan) CISZAK (* 11 IV 1895, Siedmiogów, pow. Gostyń, † 8 II 1952, Gorzów), syn Edwarda (* 1869, Pogorzela) i Anny z d. Sentek (* 1867). Jego udział w powstaniu skądinąd nieznany, mógł służyć w 1. Pułku Ułanów Wlkp., zweryfikowany przed 1938, jego akta znajdują się w WBH. W Gorzowie mieszkał na terenie parafii katedralnej, zap. należał do gorzowskiego koła ZPW, pochowany został na cmentarzu Świętokrzyskim (*Plac. Pow.*, rz. 1, nr 2), był to trzeci pochówek w tej kwaterze, 13 III 1972 prochy zostały ekshumowane na cmentarz Junikowski, tam jednak grób taki już nieznany.

Walenty CZAPLIŃSKI (* 9 II 1890, † 24 III 1977, Kostrzyn?), syn Mikołaja, skądinąd nieznany, mieszkał w Kostrzynie. Jako powstaniec zweryfikowany przed 1938, miejsce pochówku nieznane.

Jan CZARNYWOJTEK (* 21 III 1899, Lwówek, † 6 V 1957), syn Wawrzyńca (1868-1904) i Józefy z d. Nowak (1875-1952), brat Stefana (1900-1961), też powstańca. W powstaniu walczył w oddziale lwóweckim, zdemobilizowany w stopniu plutonowego, zweryfikowany przed 1938. W Gorzowie skądinąd nieznany, spoczywa wraz z żoną (1900-1947) na cmentarzu Świętokrzyskim (dz. III, rz. 12, nr 12).

Wincenty CZERWIŃSKI (* 15 III 1900, † 9 III 1978, Gorzów), syn Alberta, skądinąd nieznany. Jako powstaniec zweryfikowany po wojnie. Razem z żoną Zofią (1904-1985) spoczywa na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 20A, rz. 3, nr 25).

Stanisław DRATWIŃSKI (* 30 IV 1902, Łuczkowo, pow. Kościan, † 15 XI 1982), syn Józefa i Anny. w Gorzowie mieszkał przy Świerczewskiego [= Wyszyńskiego] 14, skądinąd nieznany. Jako ochotnik walczył na froncie południowym powstania, zweryfikowany już po wojnie i odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Spoczywa na cmentarzu Miłostowskim w Poznaniu (pole 41, rz. 13, nr 14), mogiła oznakowana emblematem powstańczym.

Stanisław DROZDOWICZ (* 23 IV 1899, Rogoźno, † 23 XII 1974, Gorzów), syn Romana (* 1873) i Franciszki z d. Szwedzińskiej (* 1877). Z zawodu siodlarz, od 1922 mieszkał w Poznaniu, już w VII 1945 zajął w Gorzowie sklep z owocami przy ul. Żukowa 12 [= Mieszka I], później mieszkał przy ul. Kosynierów Gdyńskich 59/4. Jako powstaniec zweryfikowany po wojnie, rola w powstaniu nieznana. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 15B, rz. 16, nr 7), obok niego żona Wanda (1907-2000).

Józef DRYGAS (* 13 III 1901, Ostrów Wlkp., † 9 III 1974, Gorzów), syn pruskiego urzędnika, w XII 1918 zgłosił się wraz z ojcem do powstania wielkopolskiego, w Gorzowie od 1951, nie mógł więc być członkiem gorzowskiego koła ZPW. Ukończył niemiecką *Volksschule*, kwalifikacje nauczycielskie uzyskał już po I wojnie światowej, kończąc Seminarium Nauczycielskie w Toruniu, pracę zawodową rozpoczął w 7-klasowej szkole powszechnej w Chelmie, w 1925 przeniósł się do Inowrocławia, gdzie podjął pracę w szkole wydziałowej (powiatowej), a po jej likwidacji w 1932 r. uczył w SP nr 3 w Inowrocławiu, 30 VIII 1939 został zmobilizowany do Armii „Pomorze”, gdzie w stopniu porucznika dowodził kompanią i batalionem piechoty, walcząc w Borach Tucholskich,

jako jeniec przebywał w Braunschweig,
Woldenberg w Dobiegniewie (686/XI.B),

a następnie w Oflagu II C

po
wyzwoleniu wrócił do Inowrocławia i ponownie uczył w SP nr 3, w 1951 przyjechał do
Gorzowa i został kierownikiem Szkoły Podstawowej dla Pracujących, przed 1958 objął
Szkołę Podstawową nr 6 przy ul. Szkolnej, którą kierował do jej likwidacji w 1968 r., a sam
przeszedł na emeryturę. Bezpartyjny, w 1958–1969 był radnym MRN, a w 1961–1969 –
członkiem Prezydium MRN. W 1957–1959 był też prezesem Oddziału ZNP w Gorzowie,
z jego inicjatywy powstała sekcja emerytów. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 02B,
rz. 1, nr 86).

Czesław DUKIEWICZ (* 19 VII 1893, Ostrzeszów, † 17 VIII 1975), syn Ignacego i S. z d.
Reimann. Z zawodu księgowy, w 1913 zamieszkał w Poznaniu, w 1939–1940 przeszedł przez
obóz przesiedleńczy na Główniej w Poznaniu [*Lager Głowna*], jego obecność w Gorzowie
skądinąd nieznana. Jego przynależność do gorzowskiego koła ZPW potwierdzona jedynie
listą LGDRK. Spoczywa wraz z żoną (zapewne drugą) Stanisławą (1890–1969) na cmentarzu
Górczyńskim w Poznaniu, tak na portalu Billiongraves.pl, grób może już nie istnieje, po
pominięty przez portal cmentarny Poznań.pl

Edward FINTZEL, także **Fincel**, **Finzel** (* 17 VII 1902, Poznań, † 21 VI 1947, Gorzów), syn Jana
[Johanna] (1867–1922) i Walentyny z d. Roszkiewicz (* 1871, Żabikowo); ojciec ur. się w
Świerczewie, dziś w Poznaniu, w kartotece ewidencji ludności określony jako inwalida. Z
zawodu *handlowiec branży gastronomicznej, jeden z*
pierwszych pionierów na terenie naszego miasta, jak pisała
prasa, do Gorzowa przybył 18 IV 1945 z Poznania, przed
15 VII 1945 przejął lokal gastronomiczny przy ul. →
Chrobrego 13, gdzie 19 VIII 1945 otworzył restaurację
„Pod Beczułką”. 30 VII 1945 został wiceprezesem
Zrzeszenia Restauratorów, a 8 VIII 1945 – członkiem
Komisji Rewizyjnej Zrzeszenia Kupców Polskich, mocno
zaangażował się też w organizację szpitala PCK i niesienie
pomocy więźniarkom z Ravensbrück. Jego udział w
powstaniu potwierdza jedynie ledwo widoczna
inskrypcja na nagrobku, spoczywa na cmentarzu
Świętokrzyskim (cm. 2c, dzielnica 1, rz. 16, nr 5), *obok*
siostr.

Jan FLIEGER (* 4 VI 1903, † 15 IX 1974, Gorzów), syn Marcina, skądinąd nieznany. Jego
przynależność do gorzowskiego koła ZPW wspomina jedynie lista LGDRK. Spoczywa razem
z żoną Franciszką (1910–1975) na cmentarzu komunalnym (kw. 15B, rz. 5, nr 15–16), grób od
1994 jest nieopłacony.

Jan FRANKOWSKI (* 24 XI 1901, Bolesławowo, pow. Gniezno, † 6 VIII 1970, Poznań). Był powstańcem wielkopolskim, brał udział w walkach pod Gnieznem i Kcynią, gdzie dwukrotnie został ranny. Do 1945 pracował w tartakach i młynach na terenie Wągrowca, skąd 23 III 1945 przyjechał do Gorzowa, co wynika z ankiety z 1945, wg innych przekazów – 27 III 1945 wraz z jedną drużyną parowozowych; zajął wtedy nieistniejący już młyn elektryczny przy ul. Armii Czerwonej, dziś Konstytucji 3 Maja 11, który posiadał co najmniej do 1948, następnie był jego zarządcą. 27 VI 1945 brał udział w zgromadzeniu założycielskim Zjednoczonych Związków Rzemieślniczych, 4 VII został cechmistrzem młynarzy, 10 VII – prezesem oddziału Związku Młynarzy Polskich. 25 IV 1945 wstąpił do PPS. Spoczywa wraz z żoną Anną (1902-1990) na cmentarzu Junikowskim (pole 9, kw. 5, rz. F, nr 39); mogiła nie została oznaczona tabliczką powstańczą.

Franciszek FURMANIAK (* 27 IX 1892), jedyny powstaniec wielkopolski tego imienia i nazwiska, zweryfikowany do 1938, jednakże nie zidentyfikowany, może więc to on zm. w Gorzowie 30 III 1960 i spoczywa na cmentarzu Świętokrzyskim (cm. 2a dz. 1a, rz. 9, nr 7)

Wacław GALIŃSKI (* 16 VIII 1898, † 27 III 1947, Gorzów), mistrz malarski z Inowrocławia, od 1 IX 1945 w Gorzowie, zamieszkał przy ul. Krzywoustego 8, nie później niż w XII 1945 został starszym Cechu Malarzy i Szklarzy, a 22 II 1946 – starszym nowo utworzonego Cechu Malarzy. Spoczywa w kwaterze powstańców cmentarza świętokrzyskiego.

Stanisław GAURA (* 26 X 1897, † 21 XI 1991), syn Józefa, o jego udziale w powstaniu wspomina tylko lista LGDRK. Mieszkał w Kostrzynie, ale spoczywa na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 07A, rz. 4, nr 1), razem z nim żona Antonina (1908-1996).

Jerzy GOLIŃSKI (* 1900), syn Wawrzyna, skądinąd nieznany, tylko na liście LGDRK.

Wawrzyniec GOŁAŃCZYK, także **Wawrzyn** (* 29 VII 1895, Kościan, † 29 IV 1981, Poznań), syn

Fot. Billiongraves.pl

Wawrzyna i Marianny z d. Brzowskiej. Wykształcenie skądinąd nieznane, pracował jako urzędnik sądowy, od 1912 w Poznaniu, w 1939 przeszedł przez niemiecki obóz w Główniej, jako starszy rejestrator sądowy trafił do grupy operacyjnej, która 26 VII 1945 została wydelegowana do Gorzowa, jako p.o. kierownik sekretariatu był jednym z pierwszych pracowników Sądu Okręgowego, w tej roli co najmniej do IV 1946, w Gorzowie wspomniany jeszcze w 1957. W powstaniu od 17 XII 1918 do 21 I

1919, w stopniu kaprała brał udział w walkach o gmach Prezydium Policji w Poznaniu, później w Górkę Duchowną i Lipno, otrzymał zaświadczenie weryfikacyjne nr 18/57, wydane 5 IV 1957 przez Związek Powstańców Wlkp., koło Gorzów. Jego udział w powstaniu potwierdzony także listą *Powstańcy wielkopolscy 1918/19 uczestnikami strajków szkolnych w dobie zaboru pruskiego 1901-1907*¹⁶. gdzie wspomniany jako jeden z dwóch mieszkańców Kościana. W 1958 podznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Spoczywa obok żony Łucji (1893–1978) na cmentarzu Miłostowickim w Poznaniu (pole 31, kw. A, rz. 8, nr 5), mogiła nie została jednak oznaczona emblematem weterana powstania.

Bernard GOŹDZIEWIŃSKI (* 12 VIII 1886, Groß Lubs / Lubcz Wielki, pow. Wieluń, † 22 VII 1965, Gorzów), syn Franciszka. Z zawodu konduktor kolejowy, tak wspomniany w 1919, w tej roli mógł po wojnie trafić do Gorzowa. Jako powstaniec zweryfikowany przed 1938, jego rola w powstaniu też skądinąd nieznana. Spoczywa samotnie na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 03A, rz. 6, nr 3).

Franciszek GÓRNY (* 19 VI 1891, † 15 XII 1952), skądinąd nieznany; choć nie jest tożsamy z żadnym z pięciu imienników, zweryfikowanych do 1938, spoczywa w kwaterze powstańczej cmentarza Świętokrzyskiego.

Franciszek GREWLING (* 24 IX 1895¹⁷, Kielczynek k. Książa Wlkp., † 27 IV 1977, Kostrzyn), syn Andrzeja (1866-1945) i Franciszki z d. Jędrzejczak, rolników z Kielczyńka, którzy w 1898 przeprowadzili się do Chociczy, gdzie uczył się w SP (1901-1905), następnie pracował w miejscowym majątku. Od 9 XI 1914 do 10 XII 1918 służył w armii pruskiej, od 29 XII 1918 brał udział w walkach ulicznych w Poznaniu, pod koniec I 1919 wstąpił na ochotnika do 1. Pułku Rezerwowego Strzelców Wielkopolskich (później 10. PSWlkp., 68 pp), brał udział w walkach na froncie polsko-bolszewickim, z powodu częściowej demobilizacji urlopowany 30 IV 1920 z wojska, 15 VII 1920 wcielony do 15 Pułku Ułanów, w którym służył do 10 I 1921. Po demobilizacji pracował jako robotnik budowlany, ale już 21 V 1922 wstąpił do Straży Celnej / Granicznej (nr sł. 72), od 6 VII 1922 do VI 1935 służył w stopniu przodownika w Komisariacie SG w Siankach na granicy polsko-czechosłowackiej, 1 VII 1935 został przeniesiony do Sanoka, gdzie pracował do wybuchu wojny, w kampanii wrześniowej walczył na froncie południowym, 19 IX 1939 razem ze swą jednostką przekroczył granicę z Rumunią, tam przebywał do końca 1939, następnie we Francji, Belgii i Anglii, 9 IX 1946 wrócił do kraju i został zdemobilizowany w stopniu chorążego, w IV 1947 został zatrudniony w Urzędzie Celnym w Kostrzynie, gdzie pracował do 1952, następnie był dyspozytorem w przedsiębiorstwie „Żegluga na Odrze”, w 1957-1958 pracował w hotelu robotniczym GPB (w Kostrzynie?), następnie odszedł na rentę. Należał do kostrzyńskiego koła ZBoWiD, nic nie wiadomo o jego ew. przynależności do Związku Powstańców Wlkp.

---

¹⁶ *Powstanie wielkopolskie 1918–1919*. Katalog źródeł i materiałów pod redakcją Stanisława Sierpowskiego. Poznań 2003, ZG Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919.

¹⁷ Tak na portalu cmentarnym, a także w innych publikacjach genealogicznych, na stronie Wirtualnej Izby Regionalnej Gminy Książ Wielkopolski – 24.01.1895.

Dopiero 22 XII 1969 otrzymał Wielkopolski Krzyż Powstańczy, odznaczony był także Brązowym Krzyżem Zasługi. Spoczywa razem z żoną Agnieszką (1899-1987) na cmentarzu komunalnym w Kostrzynie (kw. 1, rz. 66, nr 2).

Feliks Maria HAERTLE (* 19 XI 1893, Przemęt, pow. Wolsztyn, † 18 V 1980, Poznań), b. ziemianin, członek grupy operacyjnej KERM, organizator gorzowskich cegielni, na pewno członek ZPW. Potomek rodziny, wywodzącej się z Austrii, osiadłej w XVIII w. Bawarii, a w XIX w. – W Wielkopolsce, syn Karola Hugona (1839–1920), spolonizowanego Niemca z Dębowej Łąki w pow. wąbrzeskim, dzierżawiącego od 1897 majątek Drzewce k. Ponieca, i Elżbiety z d. Rudloff (1856–1911). Ukończył szkołę powszechną w Poniecu, a w 1912 gimnazjum w Wąbrzeźnie, praktykę rolniczą odbywał w majątku rolnym braci w Gryżycach na Śląsku, w 1914 podjął studia rolnicze we Wrocławiu. W I 1915 został wcielony do 50. IR w Rawiczu, a na początku 1918 przeniesiony do 47 IR Landwehry w Głogowie, od XII 1918 do II 1919 brał udział w Powstaniu Wielkopolskim, wiosną 1920 wstąpił na ochotnika do 1 Pułku Ułanów Wielkopolskich, przemianowanego później na 15 Pułk Ułanów Poznańskich, który 1 VIII 1920 wyruszył na front wschodni, służył w randze wachmistrza jako zastępca dowódcy plutonu, po śmierci ojca wystąpił z wojska, w 1922 r. mianowany został ppor. rezerwy kawalerii z przydziałem do 17. Pułku Ułanów w Lesznie, z takim samym stopniem zarejestrowany został także jako uczestnik powstania warszawskiego, ps. „Twardowski”. Po ojcu odziedziczył dzierżawy Drzewce i Czarkowo, które wygasły w 1928, a w 1926 nabył folwark Strzyżewice koło Leszna, gdzie zamieszkał z rodziną, miał też mieszkanie w Lesznie, w 1939 majątek został skonfiskowany przez Niemców, a w 1946 upaństwowiony. Był też współwłaścicielem firmy „Gleba” Bank Rolniczy w Lesznie, po ojcu przejął też prezesurę Kółka Rolniczego w Poniecu, był członkiem Rady Nadzorczej Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik” w Poniecu, członkiem Wielkopolskiego Związku Ziemian i Polskiego Związku Zachodniego. Od IX 1939 musiał ukrywać się przed Niemcami, rodzina została wysiedlona. W II 1945 trafił do biura Pełnomocnika Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, gdzie otrzymał skierowanie do Grupy Operacyjnej „Zachód” w Poznaniu, do Gorzowa przyjechał indywidualnie, zajmował się gorzelniami, olejarniami i młynami przemysłowymi w obwodzie gorzowskim, przejął też i uruchomił 7 cegielni, a po rozwiązaniu GO 30 VIII 1945 został kierownikiem zmechanizowanej cegielni w Murzynowie, w 1948 objął stanowisko generalnego dyrektora Okręgu Cegielni nr VI w Gorzowie, od 1950 w Szczecinie, gdzie pracował w Banku Rolnym i NBP, a w 1955–1968 w PWRN, na emeryturze przeniósł się do Poznania. Występuje na liście członków Związku Powstańców Wlkp z 1 I 1936, był aktywnym członkiem Koła ZPW w Gorzowie i Szczecinie, jako numizmatyk zgromadził kolekcję wielomilionowej wartości.

Odznaczony m.in. medalem „Polska obrońcy swemu” i Krzyżem Wielkopolskim, Złotym Krzyżem Zasługi (1968) i Odznaką Złotego Gryfa Pomorskiego. W Gorzowie zamieszkał u niemieckiego kolejarza, później zajął przydzielone mieszkanie na parterze willi przy Armii Czerwonej 17. Żona Halszka Izabella z d. Szuman (1905–1980), z tego związku 3 synów. Spoczywa obok żony na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu, (pole 21, kw. 4, nr 5), mogiła oznaczona emblematem powstańczym.

Józef HINCZEWSKI (* 4 VII 1901¹⁸, † 16 VIII 1979, Gorzów), syn Józefa, skądinąd nieznany. Zweryfikowany przed 1938, jego udział w powstaniu pozostaje jednak nieznany. Razem z żoną Marią (1901-1984) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 01A, rz. 2, nr 6-7).

Feliks HIRSCH (* 16 X 1901, Lusowo, † 16 VIII 1976, Gorzów), syn Józefa i Teresy, skądinąd nieznany, jego związki z Gorzowem – także. Pominięty w wykazach zweryfikowanych do 1938, jako powstaniec wielkopolski z Tarnowa Podgórnego figuruje natomiast na *Liście Powstańców Wielkopolskich i Żołnierzy Wojsk Wielkopolskich z terenów gminy Tarnowo Podgórne*. Wg tego wykazu ma spoczywać na gorzowskim cmentarzu, jednak portal cmentarny tego nie potwierdza, może ekshumowany, albo grób zlikwidowany.

Jan HOFMANN a. Hoffmann (* 9 V 1869, Siekowo, pow. Śmigiel), zegarmistrz, skądinąd nieznany; przyjechał do Gorzowa 2 V 1945 wraz z córką¹⁹, jego dalszy los nie jest znany.

Kazimierz JABŁOŃSKI (20 II 1901²⁰, Kruszwica, † 23 III 1972, Gorzów), syn Andrzeja i Katarzyny. Jako ochotnik brał udział w walkach o Inowrocław i Kruszwicę, zweryfikowany przed 1938. Z zawodu technik melioracyjny, do Gorzowa przybył 29 IV 1945 z Radziejowa, 5 V 1945 r. zgłosił się do pracy w wodociągach w charakterze technika, dalszy los nie jest znany. Spoczywa na cmentarzu komunalnym. Spoczywa obok żony Pelagii (1909-1999) na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 9, nr 6-7).

Stanisław JABŁOŃSKI (* 5 IV 1896, † 17 II 1978), skądinąd nieznany; spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 20B, rz. 5, nr 27-28) razem z żoną Ludwiką (1899-1996), na nagrobku tytułowany powstańcem.

Józef JAKUBIAK (* 9 V 1891, † 6 IX 1975, Gorzów), syn Macieja. Pochodził zap. z Wągrowca, bo tam urodził się jego syn, Wspomniany w 1947 jako radny MRN nieznanej orientacji politycznej. Dalszy los nieznany. Do powstańców zaliczony

¹⁸ Jedynie na listach zweryfikowanych powstańców w Poznaniu – z datą 7 IV 1901, zapewne skutkiem „czeskiego błędu”.

¹⁹ Franciszka (1920–2004), żona Józefa Cieślińskiego, piekarza.

²⁰ Tak na portalu cmentarnym, wg ankiety personalnej z 1945 – 18 II 1901, tak też w wykazach powstańców, co upewnia, że to właśnie b. powstaniec trafił do Gorzowa,

listą LGDRK. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 17B, rz. 14, nr 31-32), razem z nim żona Zofia (1903-1983) i syn Witold (1936-2016).

Michał JANISZEWSKI (* 24 IX 1892, † 21 II 1973, Witnica), syn Piotra, wspomniany lakonicznie na liście LGDRK, gdzie rok urodzenia i imię ojca, sam skądinąd nieznany, jego udział w powstaniu także. Spoczywa samotnie na cmentarzu komunalnym w Witnicy (kw. 6, rz. 15, nr 26), a nagrobek ufundowała córka Czesława z Australii.

Piotr JANISZEWSKI (* 26 IV 1880²¹, Wągrowiec, † 28 I 1954, Gorzów), syn Antoniego i Agnieszki z d. Malewskiej, z zawodu ślusarz, od 1902 mieszkał w Poznaniu. Do Gorzowa przybył 17 VI 1945 z Inowrocławia, od 17 VI 1945 pracował w Zarządzie Miejskim. Pochowany w kwaterze powstańczej cmentarza Świętokrzyskiego.

Franciszek JANKOWIAK (* 12 IX 1898, † 20 II 1983), syn Józefa (* 1873) i Magdaleny z d. Stachowiak. W 1939 mieszkał w Bolechówku (pow. Otwock), bo tam się urodził jego syn, w Gorzowie skądinąd nieznany. Brak tożsamości z sześcioma imiennikami, zweryfikowanymi do 1938, do gorzowskiego koła ZPW zaliczony listą LGDRK. Mąż Julianny z d. Kłorek (1899-1957), która została pochowana jeszcze na cmentarzu Świętokrzyskim. Z tego związku czworo dzieci, sam razem z synem Bogdanem (1939-2005) spoczywa na cmentarzu komunalnym (stara aleja zasłużonych, kw. 17B, rz. 1, nr 11), na nagrobku tytułowany powstańcem i ppor. rez. WP.

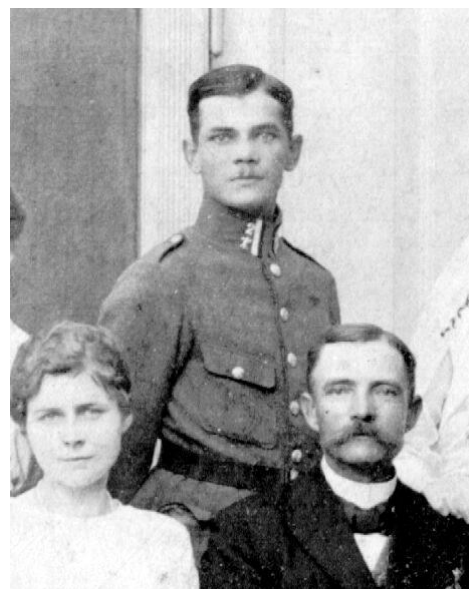

Teodor JARMUŻEK (* 4 XI 1898, Jutrosin, pow. Rawicz, † VI 1974, Poznań), syn Walentego i Janiny. Walczył w mundurze niemieckim na froncie zachodnim I wojny światowej, w XII 1918 wstąpił do oddziału powstańczego pod dow. kpt. Roszaka i walczył w okolicy Rawicza, brał też udział w zdobyciu pociągu pancernego „Rzepicha” pod Sarnową, później pozostał w WP jako podoficer zawodowy, w czasie kampanii wrześniowej jako szef kompanii motorowej 8 Batalionu Pancernego pod dow. kpt. Polkowskiego walczył pod Kutnem, Sochaczewem i nad Bzurą, w 1945 brał też udział w walkach o cytadelę w Poznaniu. W Gorzowie od VI 1945, był jednym z pierwszych pracowników Miejskiego Komitetu Opieki Społecznej, w 1951-1952 był pierwszym dyrektorem Gorzowskiego Zakładu Przemysłu Terenowego, później „Gozamet”. Jako powstaniec zweryfikowany po wojnie, nie później niż w IV 1947 objął funkcję komendanta Koła ZPW w Gorzowie, na funkcji tej nie dłużej niż do XI 1947. 28 XII 1957 odznaczony został Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Pochowany 25 VI 1974 na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu

²¹ Tak w e-kartotece i w księdze pochówków, na liście zweryfikowanych powstańców – 24 IV 1880.

(pole 9, kw. 5, rząd C, nr 28), wraz nim żona Joanna (1901-1969) oraz syn Zygmunt (1937-2013) z żoną, mogiła oznaczona emblematem powstańczym.

Kazimierz JASIŃSKI (* 8 II 1896, Rogowo, † 31 III 1966, Gorzów), syn Stanisława i Marianny z Wachowskich. Uczył się w szkole elementarnej w Rogowie (1902-1908), był uczestnikiem strajku szkolnego w 1906/07, ukończył też Gimnazjum Państwowe w Trzemesznie. Po maturze pracował jako sekretarz w komisariacie obwodowym policji, do X 1918 służył w pruskim kwatermistrzostwie na terenie Francji i Rumunii, po powrocie z wojny działał w POW, brał udział w Powstaniu Wielkopolskim, walczył pod Żninem, Szubinem, Kcynią i Czarnkowem. W 1920 wrócił do pracy w komisariacie obwodowym policji w Rogowie, pod koniec roku przeniósł się do Poznania, gdzie pracował w Ubezpieczalni Krajowej, w 1924-1926 był komisarycznym burmistrzem w Pobiedziskach, następnie pracował w Zarządzie Miejskim w Poznaniu, w 1932-1937 – w Izbie Skarbowej w Wągrowcu, w 1937 r. otworzył własne Biuro Pisania Podań, zmobilizowany w VII 1939 dostał się do niewoli sowieckiej, w XII 1941 wrócił do domu i podjął pracę w Starostwie Powiatowym przy dystrybucji kartek żywnościowych. Jego nazwisko figuruje na liście pierwszej wągrowieckiej grupy operacyjnej, ale zostało dopisane ręcznie, jest więc wielce prawdopodobne, że wbrew własnym wspomnieniom przyjechał dopiero w grupie z 7 IV 1945 (na tej liście ponownie wymieniony); od 9 IV 1945 był burmistrzem i naczelnikiem dzielnicy Zachód, od IX 1945 – Wschód, 1 I 1946 został kierownikiem Referatu Administracyjnego, a 13 I – sekretarzem prezydenta Wysockiego, od 22 V 1947 był sekretarzem Kolegium ZM; w 1948 odszedł z administracji i został referentem pracy i płacy w PZZ, następnie pracował w składzie opałowym, od 1 VII 1958 na emeryturze. Być może to on, wymieniony bez imienia został 29 IV 1945 członkiem komisji rewizyjnej PKR PPS. Spoczywa w grobie rodzinnym na cmentarzu komunalnym (kw. 08B, rz. 3, nr 47), wraz z nim żona Władysława (1899-1981), na mogile brak informacji o udziale w powstaniu.

Władysław JASIŃSKI (* 1 IX 1902, Września?, † 4 V 1972, Gorzów), syn Leona²². Pochodził z Wrześni, bo tam ur. się jego syn, jako szofer i ślusarz był członkiem pionierskiej ekipy pocztowców wrzesińskich, którzy 24 IV 1945 przybyli do Gorzowa w celu zabezpieczenia mienia pocztowego i zorganizowania służby pocztowej, w 1947 był współnikiem w firmie ślusarskiej „Jasiński i Balcerkiewicz”, następnie udziałowcem w firmie Lubuski Auto-Ruch St. Różański S-ka w Gorzowie, obie firmy występowały pod adresem przy ul. Łokietka 32-33. Jego udział w powstaniu skądinąd nieznany, widnieje jednak na liście LGDRK. Wraz

---

²² Tak na liście LGDRK.

z żoną Stanisławą (1898-1982), spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 5, nr 4-5), na mogile brak oznaczeń powstańczych.

Roman JĘDRZEJEWSKI (* 23 VII 1901, Kęszycza, pow. Ostrów, † 19 VII 1957, Gorzów), członek GO KERM. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej, był podoficerem zawodowym WP (rachmistrz) w kwatermistrzostwie 7. Pułku Strzelców Konnych w Poznaniu (1930), w czasie wojny pracował jako magazynier w firmie spedycyjnej, od 1 V 1945 w Gorzowie, do grupy operacyjnej KERM przyjęty z zadaniem zorganizowania stołówki w Gorzowie, nie później niż 31 VII otworzył skład kolonialno-spożywczy przy ul. Żukowa/Mieszka I 11. 17 II 1954 został dokooptowany do MRN, w jej składzie do końca roku. Pochowany został w kwaterze powstańczej cmentarza Świętokrzyskiego (*powst.* rz. 2 nr 3), jego oryginalny nagrobek jeszcze w 1985 r. był w znakomitym stanie, przed 2012 r., ktoś zniszczył stalle i grób pozostaje anonimowy.

Wincenty KARASZKIEWICZ (* 4 IV 1884, Tłumacz † 24 I 1954, Gorzów). Z zawodu maszynista kolejowy, wykształcenie zdobywał w c.k. Państwowej Szkole Przemysłowej we Lwowie, gdzie w 1910-1911 ukończył kurs specjalny dla palaczy i maszynistów, a następnie kurs specjalny dla maszynistów prowadzących pociągi, 27 II 1920 został przeniesiony ze Lwowa do Poznania, w 1930 jako urzędnik Dyrekcji KP został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi *za zasługi przy organizacji działu komunikacji na Powisz. Wystawie Krajowej w Poznaniu*, w 1938 wspomniany jako zast. naczelnika parowozowni głównej w Poznaniu, w Gorzowie był zast. naczelnika Oddziału Mechanicznego PKP, następnie naczelnikiem parowozowni, następcą → Zygryda Wawrzyniaka; razem z żoną Heleną (1900-1964) prowadził restaurację przy ul. Dworcowej 2. Brał udział w walkach o Lwów, otrzymał za to pamiątkową IV. Odcinka „Obrony Lwowa”. przyznawaną tym, którzy na tym odcinku z bronią w ręku walczyli od 2 do 22 XI 1918, udział w powstaniu wielkopolskim skądinąd nieznany, w tej roli zweryfikowany jednak przed 1938 r., pochowany został zrazu na cmentarzu Świętokrzyskim (dzielnica Ib, rz. 5, nr 1), przed śmiercią żony jego prochy trafiły na cmentarz komunalny (kw. 02A, rz. 9, nr 13), na mogile brak powstańczej inskrypcji.

Leon KAŻMIERCZAK, restaurator i kupiec, pochodził prawd. z Bydgoszczy, skoro swój lokal przy ul. Wolskiej/Pocztowej 45-46 (dziś Pocztowa 3), otwarty 25 VIII 1945, nazwał „Bydgoszczanką”²³, w Gorzowie co najmniej od VII 1945, był prawdop. naczelnikiem Wydziału Handlu i Przemysłu, 8 VIII brał udział w zebraniu organizacyjnym Zrzeszenia Kupców Polskich, w 1949 należał do Zrzeszenia Przemysłu Gastronomicznego. Dalszy los nie jest znany.

Stefan KERKER (* 16 IV 1902, Wągrowiec, † 10 VIII 1957, Gorzów), syn Edmunda i Zuzanny z d. Nowak. Z zawodu *książkowy* [= księgowy] w 1921 przyjechał z Wągrowca do Poznania, w 1939 jako przedstawiciel handlowy mieszkał w Poznaniu przy ul. Wały Królowej Jadwigi

---

²³ Prowadził go jeszcze w 1949, później to „Gorzowianka”.

7a m. 10; był członkiem Związku Chrześcijański Kupców Podróżujących i Przedstawicieli Handlowych, w 1931 został sekretarzem związku, a w 1932 z okazji jego 25-lecia uhonorowany dyplomem uznania, w 1937 był jednym z założycieli spółdzielni Wielkopolska Centrala Owoców. Do Gorzowa przyjechał wraz z bratem Konradem (1907-1976), który później wrócił do Wągrowca, już 20 VI 1945 miał otworzyć sklep z owocami przy ul. Mostowej 13, w IX 1945 wspomniany w gronie osób obdarzonych nadziałem ziemi w gm. Deszczno, dalszy jego los nie jest znany, w chwili śmierci mieszkał w Gorzowie na obszarze parafii katedralnej. O udziale w powstaniu, zapewne w Wągrowcu, świadczy jedynie fakt pochowania między grobami powstańców (*powst. lewa*, rz. 2 nr 4) na cmentarzu Świętokrzyskim, w 1985 mogiła ta, zapewne nierozpoznana, znalazła się tuż za ogrodzeniem kwatery powstańczej, od 2001 grób jest opłacany, pojawiła się też na nim nowa płyta, brak jednak inskrypcji na temat powstania. Żona Elżbieta z d. Sobańska (* 1903, Poznań), ślub w 1923, spoczywa zapewne w mogile pozbawionej dat na cmentarzu przy ul. Samotnej w Poznaniu, syn Janusz (1923-1991) też pochowany w Poznaniu.

Józef KIJANOWSKI (* 25 VI 1897, Dopiewo, † 25 VII 1973), syn Józefa (1864-1945) i Marianny z d. Antkowiak (* 1866). Robotnik, w 1916 zmobilizowany do wojska, jeszcze w 1921 r. pozostawał *przy wojsku* w Poznaniu, w 1922 zameldowany na Górnej Wildzie w Poznaniu; udział w powstaniu skądinąd nieznany, wspomniany jedynie na liście LGDRK jako jedyny powstaniec w Bogdańcu. Od 1945 rolnik w Łupowie; desygnowany przez „Samopomoc Chłopską” zasiadał w pierwszej Powiatowej Radzie Narodowej w Gorzowie, która zebrała się 30 XI 1945 r., w III 1946 reprezentował PPR w Prezydium GRN w Bogdańcu.

Stanisław KLATKA (* 1901), syn Jakuba, skądinąd nieznany, jako powstaniec wspomniany tylko na liście LGDRK.

Władysław KMECIAK, skądinąd nieznany; to zapewne jeden z dwóch imienników, zweryfikowanych z datą urodzenia: 18 VI 1899 i 26 II 1900, skoro był inicjatorem powołania koła ZPW w Gorzowie, w którym pełnił funkcję ławnika, ale nie dłużej niż do IV 1947 r. Dalszy los, jak i miejsce pochówku skądinąd także nieznane, nikt o tym imieniu i nazwisku nie spoczywa także na poznańskich cmentarzach.

Leon KOŁACKI (* 4 VI 1901, Pobiedziska, † IV 1974, Poznań), syn Józefa i Anny z d. Mielewskiej. Z zawodu piekarz, w 1918 pracował jako robotnik w prywatnej firmie handlowej w Poznaniu, jego dalsza kariera zawodowa nie jest znana, od 1966 na emeryturze. W powstaniu walczył na terenie Poznania, brał udział w walkach o cytadelę, następnie służył w 68. Pułku Piechoty we Wrześni, może brał udział w wojnie z bolszewikami, do czego za życia się nie przyznawał, zdemobilizowany 1 III 1922, walczył też w kampanii wrześniowej i pod Łowiczem dostał się do niewoli, zwolniony w XII 1939, okupację przeżył w Poznaniu, brał udział w walkach o cytadelę poznańską 19-23 III 1945. 3 V 1945 wraz z ekipą prezydenta Zaremby wyruszył do Szczecina, w VI 1945 został przeniesiony do Kostrzyna, od 10 VII 1945 mieszkał w Gorzowie, niezmiennie przy Króla

Ducha/KRN 36/4 (Borowskiego). Był działaczem PPS, posiadał tzw. różową legitymację, podpisaną przez J. Cyrankiewicza, 25 I 1946 wybrany do komisji rewizyjnej PPS w Gorzowie, był prelegentem partyjnym, należał też ZBoWiD. Odznaczony m.in. Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (18 XII 1958) i odznaką grunwaldzka. W 1968 napisał wspomnienia *Relacja z Powstania Wielkopolskiego w Poznaniu i okolicy* na konkurs „Głosu Wielkopolskiego” z okazji 50-lecia powstania, rękopis znajduje się w Bibliotece UAM. Pochowany 12 IV 1974 na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu (pole 18, rz. 24, nr 21), razem z nim żona Teodozja z d. Kucharska (1905–1983), córka Ludwika, też powstańca wielkopolskiego, siostra Kazimierza i Hieronima, powstańców śląskich, ich ślub odbył się w 1927.

Franciszek KONOPA (* 21 XI 1887, Pierdowo [ob. Mąkoszyn] pow. Szubin, † 2 VII 1957, Gorzów), syn Jana i Antoniny. Z zawodu zap. cukiernik,

skądinąd nieznany, pochodził zapewne z Jarocina, od 1945 w Gorzowie, gdzie wspólnie z synem założył Fabrykę Cukierków i Czekolad F. Konopa i Syn. Jako powstaniec wielkopolski został zweryfikowany przed 1938, bez wątplenia należał do gorzowskiego oddziału ZPW. Spoczywa w kwaterze powstańczej na cmentarzu Świętokrzyskim (*powstańcz. lewa rz. 2 nr 1*), w czasie remontu w 1985 mogiła ta została uznana za anonimową.

Pracownicy fabryki „Konopa i Syn”, która mieściła się przy ul. 30 Stycznia 2a, róg Dąbrowskiego, zdjęcie z 1945 r., od lewej stoją Danuta Wiercioch, Marianna Leszczyńska-Jankowska (1920-2002?), ?, ?, Krystyna Grabowska. Niestety, zabrakło na zdjęciu

właściciela firmy. Fot. archiwum autora.

Andrzej KOŃCZAK (* 21 XI 1899, Oborniki, † 8 III 1975, Gorzów), syn Piotra i Rozalii z d. Pysa. Przed wojną był robotnikiem, w 1923 wrócił z Poznania do Obornik. W 1946 założył sklep galanteryjny przy Pocztowej/Marchlewskiego 64 (Wełniany Rynek 8), popularnie zwany niegdyś „Korkowiec”, ostatnio „Kaczorek”, od 1975 prowadzony przez Piotra Jakubowskiego, wnuka. Jako powstaniec występuje na listach zweryfikowanych do 1938. Razem z żoną Marią (1901–1959) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 15B, rz. 24, nr 11), na nagrobku brak powstańczej inskrypcji.

Władysław KOŚMICKI (* 27 VII 1897, † 4 III 1972, Gorzów), syn Andrzeja (* 1869, Rosa/Róża, dziś Gniezno) i Anny z d. Czerzniak (* 1874, Obora), w 1903 cała rodzina przeniosła się z Gniezna do Poznania, ostatnio mieszkała na Wildzie, przy Powstańczej 1, ojciec był chorążym w Powstaniu Wielkopolskim, powstańcami byli dwaj jego synowie, w tym Wiktor (1894-1941, Mathausen) oraz córka Marianna Chełminiak (1899-1997). Podobnie jak brat Wiktor był saperem w wojsku pruskim, należał do POW, w powstaniu walczył od początku w stopniu szeregowego, później awansował na porucznika, w 1920 odznaczony został

Krzyżem Walecznych, w 1936 – Orderem Virtuti Militari²⁴, pominięty jednak na listach powstańców z 1938. W okresie międzywojennym był działaczem rzemiosła w Rogoźnie, w 1929 reprezentował je na I Ogólnopolskim Zjeździe Rzemiosła w Poznaniu, po wojnie zamieszkał w Łagodzinie 51 (gm. Zieleniec), później wymeldował się do gm. Deszczno, właśnie jako mieszkaniec tej gminy umieszczony na liście LGDRK. Spoczywa obok drugiej żony Stefanii (1919-2007) na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 12B, rz. 12, nr 5-6) .

Władysław Kośmicki jako kawaler Krzyża Walecznych, zdjęcie z 1920, ta okolicznościowa fotografia była w 2007 r. przedmiotem aukcji na Allegro. Fot. archiwum autora.

Teofil KRYCH (* 7 XII 1891, Zalasewo, pow. Poznań, † 3 IV 1972, Gorzów), syn Jakuba i Ewy z d. Szneider [Schneider], był jedenastym z 18 rodzeństwa w rodzinie chłopskiej, potomków bamberskich osadników w Zalasewie k. Swarzędza, brat Czesława (1893-1970) i Jana (1901-1975), też powstańców wielkopolskich, 2 innych braci zginęło w Dachau. Zmobilizowany do 53. pułku piechoty w Kolonii, walczył na froncie wschodnim, następnie brał udział w powstaniu wielkopolskim, jako powstaniec zweryfikowany przed 1938. Dopiero w III 1920 zdał maturę w Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu, następnie, korzystając z urlopu z wojska, podjął studia prawnicze na Uniwersytecie Poznańskim, które ukończył w V 1926, po bezpłatnej aplikacji pracował w sądach grodzkich w Lesznie, Środzie i Poznaniu, w 1938 został sędzią Sądu Apelacyjnego, podczas okupacji pracował jako pomoc biurowa oraz robotnik w zakładach przedwojennej spółki H. Cegielski S.A., 14 II 1945 r. wznowił pracę sędziowską w Poznaniu, 16 VII 1945 został delegatem Ministerstwa Sprawiedliwości na Ziemię Lubuską, w Gorzowie objął funkcję prezesa Sądu Okręgowego, na tym stanowisku pozostał do likwidacji sądu z końcem 1950, a następnie przeszedł w stan spoczynku, pracując

²⁴ Tak wg tradycji rodzinnej, brak potwierdzenia na dostępnych listach kawalerów VM.

do końca życia jako radca prawny. Od VI 1936 należał do Związku Weteranów Powstań Narodowych RP 1914/19, Koło w Gnieźnie, tam też w 12.1936 został zweryfikowany jako powstaniec, po wojnie należał do Związku Powstańców Wielkopolskich w Gorzowie, w 1946 został też prezesem Związku „Caritas” w Gorzowie, na funkcji tej jeszcze w 08.1947, Już 7 IX 1945 sprowadził do Gorzowa rodzinę, mieszkał przy Al. Przemysława/Świerczewskiego 34 (Wyszyńskiego). Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 7, nr 9-10) razem z żoną Wandą (1904-1980), na nagrobku brak powstańczej inskrypcji.

Teofil Krych z żoną Wandą. Fot. archiwum autora.

Jakub KWAŚNIEWSKI (* 24 VII 1901, Ochodza, pow. Mogilno, † 5 V 1981, Gorzów), syn Wojciecha i Marii z d. Trepiańska. W 1923 zakończył służbę wojskową i podjął pracę w Okręgowym Zakładzie Gospodarczym w Poznaniu jako aplikant gospodarczy. Był jednym z pierwszych pracowników umysłowych Ubezpieczalni Społecznej w Gorzowie, która została uruchomiona 28 VIII 1945, już 14 IX 1945 występował

jako kierownik US, a 10 XII 1945 w imieniu US przemawiał na inauguracyjnej sesji MRN; w 1958 pozostawał dyrektorem Biura Zbytu Drewna w Gorzowie, jego dalszy los nie jest znany. Jako powstaniec zweryfikowany przed 1938, był sekretarzem koła ZPW (1946); pełnił też funkcję ławnika Sądu Wojewódzkiego w Zielonej Górze, był członkiem Komisji rewizyjnej ZO Zw. Zaw. w Zielonej Górze, w 1958 kandydował z miejsca niemandatowego do MRN. Mieszkał przy Mieszka I 50. Spoczywa wraz żoną Marianną (1896-1990) na cmentarzu komunalny (kw, 4R, rz. 24, nr 10).

Wojciech KWIATKOWSKI (* 1889), syn Michała, tak wspomniany na liście LGDRK, nie pasuje do żadnego z trzech imienników na liście z 1938, pozostaje niezidentyfikowany.

Walenty LIS (* 20 I 1896, Chotynice, † 16 II 1973, Gorzów), syn Piotra i Franciszki z d. Pruszkowskiej († 1940). Pochodził spod Kępna, gdzie mógł brać udział w powstaniu, cały

okres międzywojenny spędził w Jarocinie. Wchodził w skład grupy operacyjnej, która 26 IV 1945 została skierowana do Strzelca, gdzie objął stanowisko kierownika Referatu Apropowizacji i Handlu, w nieznanym czasie zamieszkał w Gorzowie. Nie widnieje jeszcze na liście powstańców z 1938, ale to prawdopodobnie to on został w 1938 odznaczony Medalem Niepodległości, jego przynależność do gorzowskiego koła ZPW potwierdza lista LGDRK. Spoczywa na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 13B, rz. 6, nr 8-9), razem z żoną Katarzyną (1899-1990), na nagrobku tytułowany powstańcem Wlkp. i oficerem WP.

Czesław ŁAGODA (* 30 VI 1897, Jeżycze, Poznań, † 8 X 1963, Gorzów), syn Jana (* 1852) i Małgorzaty z d. Jeżewskiej (1858-1941), brat Leona (1894-1942), proboszcza w Miłosławiu zamordowanego w Dachau, szwagier kpt. Jana Kosowicza (1899-1940), zamordowanego przez NKWD; ojciec, czeladnik ciesielski, później inspektor fabryczny, w 1879 z całą rodziną przeprowadził się z Winiar do Jeżyc. Ukończył szkołę handlową, 2 V 1916 został wcielony do Reichswehry, służył zrazu w artylerii polowej, ale już 3 X 1916 trafił do jednostki lotniczej (14 eskadra), gdzie odbył przeszkolenie pilotażowe, po którym został skierowany na front zachodni; nieznane są okoliczności, w jakich przystąpił do powstania wielkopolskiego, jako powstaniec w 03.1919 w stopniu sierż. pchor. pilota został skierowany do nowo tworzonej 3. Eskadry Wielkopolskiej, którą niebawem przekształcono w 14. Eskadrę Wywiadowczą, w jej barwach brał udział w walkach na Froncie Ukraińskim, Litewski-Białoruskim oraz Wołyńskim, zestrzelił bolszewicki samolot typu Nieuport, sam 1.05.1920 przegrał pojedynek z myśliwcem sowieckim, zdołał jednak wylądować na lotnisku w Żodzinie, gdzie w maszynie naliczono 30 dziur od pocisków; został następnie szefem pilotów i oficerem technicznym, 22 VI 1922 bezterminowo urlopowany z wojska, 7 VII 1926 mianowany na stopień podporucznika w rezerwie *w korpusie oficerów aeronautycznych*, a 5 I 1929 przeniesiony do rezerwy, otrzymawszy przydział do 3. Pułku Lotniczego, w 1930 został przeniesiony do 6 Pułku Lotniczego, który stacjonował pod Lwowem, ale nie później niż w 1934 wrócił do swej jednostki na Ławicy, nieznany jest jego ew. udział w kampanii wrześniowej, w 1949 jako por. rez. został zarejestrowany w RKU w Gorzowie, W cywilu był kupcem, w l. 30. mieszkał w Katowicach, następnie w Poznaniu, okupację spędził w Warszawie, w l. 40. mieszkał w Skwierzynie, od 4 VIII 1950 w Gorzowie, pracował w Centrali Handlu Ceramiki, od 16 XI 1951 – w Powiatowym Związku Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, od 16 V 1953 w Zielonogórskich Okręgowych Zakładach Zbożowych, Oddział Powiatowy w Gorzowie, a 1 IX 1954 wrócił do PZGS, w 1963 przeszedł na emeryturę. Jako powstaniec nie występuje na liście z 1938, nie ma go na liście LGDRK, nie ma też pewności, czy należał do ZBoWiD. Już w 1921 odznaczony został Krzyżem Walecznych, a w 1922 – Orderem Virtuti Militari V kl. (krzyż srebrny); otrzymał też tytuł i

odznakę pilota na czas służby w Wojskach Lotniczych, „Polową Odznakę Pilota”; już 16 XII 1921 uhonorowany został Odznaką Pamiątkową Wojsk Wielkopolskich. Pochowany został na cmentarzu komunalnym (kw. 01A, rz. 10, nr 10), na nagrobku napis *Por. rez. W.P. Kaw. Virtuti Militari odznaczony Krzyżem Walecznych W.P. I. Odznaką Pilota W.P.*

Wincenty ŁAKOMY (* 16 X 1903, † 24 VIII 1954), skądinąd nieznany. Fakt udziału w Powstaniu Wielkopolskim potwierdza jedynie pochówek w kwaterze powstańczej (*powstańców Wlkp strona lewa*, rz. 1, nr 4), mogiła ta w 1985 została uznana za anonimową i wyłączona z obszaru rekonstruowanej kwatery, 21 X 2003 prochy zostały ekshumowane na cmentarz komunalny, gdzie spoczywa w grobie rodzinnym (kw. 49B, rz. 21, nr 27) obok żony Anny (1914-2006).

Feliks MAKOWSKI (* 13 I 1899, † 19 I 1981, Gorzów), syn Franciszka, tak na liście LGDRK; żaden imiennik nie został zweryfikowany do 1938, aktualnie osoba o tym imieniu i nazwisku zaliczana jest do 14 powstańców związanych z Wąbrzeźnem. Spoczywa wraz z żoną Marianną (1909-1996) na cmentarzu komunalnym (kw. 20B, rz. 2, nr 28).

Józef MALEROWICZ († 12 VII 1958, Gorzów), który zm. w wieku 64 l., może więc być tożsamy z powstańcem wielkopolskim, który z datą ur. 27 VIII 1894 widnieje na liście z 1938. Mieszkał na terenie par. katedralnej, spoczywa na cmentarz Świątokrzyskim (cm. 2c, dz. 1, rz. 1, nr 7).

Franciszek (Ksawery) MANIECKI (* 3 XI 1896, Kurowo, pow. grodziski, † 2 XII 1976, Stare Polichno), potomek wielkopolskiego rodu Manieckich h. Sokola, jeden z 9 dzieci Jakuba (* 1862, Terespotockie k. Opalenicy) i Michaliny Franciszki z d. Hoffmann, 1^ovoto Brembor (* 1859, Kurowo). Ukończył szkołę ludową, później pracował na gospodarstwie rodziców, w 1915 został zmobilizowany do armii pruskiej, walczył na froncie francuskim, ciężko ranny w 1916 przez 9 miesięcy przebywał w szpitalu, w 02.1918 wrócił do domu; 30.12.1918 wstąpił na ochotnika do oddziału powstańczego Edmunda Klemczaka, walczył o Opalenicę, Nowy Tomyśl i Zbąszyń, w 1919 został wcielony do 7. Pułku Strzelców Wielkopolskich, który

walczył na zachodnim, a później na północnym odcinku frontu wielkopolskiego, 15.03.1920 przemianowany na 61. Pułk Piechoty został przerzucony na front wschodni, następnie brał udział w wyprawie kijowskiej i obronie Warszawy, po demobilizacji służył w Korpusie Ochrony Pogranicza (KOP) w Ławocznem, pow. stryjski (1922-1928) i Straży Granicznej w Wolsztynie (1928-1930), w 1945 z całą rodziną osiadł w Starym Polichnie, gdzie mieszkał do końca życia, w 1950-1970 był sołtysem wsi, a w 1954-1957 – przewodniczącym Gromadzie Rady Narodowej, pierwszym i jedynym w historii gromady Stare Polichno. Już 27 XII 1919 został uhonorowany przez Radę Ludową miasta Poznania

pamiątkowym krzyżem „Za waleczność”, w 1932 otrzymał Krzyż i Medal Niepodległości, ale dopiero po wojnie został zweryfikowany jako powstaniec pod nr 5368, co zaświadcza dyplom ZG Związku Powstańców Wielkopolskich z 27 XII 1948, musiał więc należeć do gorzowskiego koła ZPW; w 1968 otrzymał Wielkopolski Krzyż Powstańczy, 13 XII 1971 został mianowany przez Radę Państwa na stopień podporucznika, otrzymał też Krzyż Kawalerski OOP; we wsi poświęcono mu obelisk, odsłonięty w 2018. Spoczywa wraz z żoną Zofią (1912-1964) na cmentarzu komunalnym w Starym Polichnie (kw. 2, rz. 4, nr 26)

Edmund MAŃCZAK (* 15 X 1895, Winiary (Poznań), † 27 I 1955, Gorzów), syn Piotra (1860-1916), cieśli i Marii z d. Pawłowskiej (* 1864, Winiary). Zawód krawiecki zdobył nie później niż w czasie I wojny światowej, w 1947 wystąpił do Sądu Grodzkiego o odtworzenie zaginionego dyplomu mistrzowskiego, w zawodzie krawieckim męskim, wystawionego przez Izbę Rzemieśniczą w Poznaniu. Do Gorzowa przybył w VII 1945 i zajął lokal przy ul. Kolumba / Łokietka 12, gdzie otworzył zakład krawiectwa męskiego, który zlikwidował w 1949 r. i w kolejnych latach pracował w jednej ze spółdzielni krawieckich w Gorzowie. Przed wojną działał w Komitecie Zjednoczonych Towarzystw i Obywateli oraz w Towarzystwie Przemysłowców, gdzie w 1936 pełnił funkcję prezesa, ok. 1948 był starszym Cechu Krawców i Rzemiosł Pokrewnych w Gorzowie, a w 1950 został starszym Cechu Rzemiosł Włókienniczych. Jego udział w powstaniu został zweryfikowany jeszcze przed 1938. Był członkiem gorzowskiego koła Związku Powstańców Wielkopolskich. Pochowany został na cmentarzu Świętokrzyskim, ale poza kwaterą powstańczą (dzielnica 2a, rz. 7, nr 1), w 1984 – ekshumowany na cmentarz komunalny (kw. 17B, rz. 4, nr 7-8), gdzie spoczywa obok żony Marii (1897-1984).

Edmund Mańczak z córką Heleną – Gorzów 1950 r.
Fot. album rodzinny Michała Klisińskiego.

Hieronim MARCINIAK (* 20 IX 1894²⁵, Jeżyce, Poznań, † VII 1962, Poznań), syn Józefa (1862-1932) i Józefy z d. Ostrowskiej (1868-1946), był najstarszym z 8 rodzeństwa. Wykształcenie nieznane, zapewne średnie, 2 IX 1914 został zmobilizowany do armii niemieckiej, gdzie mógł być oficerem, bo w stopniu podporucznika dowodził 5 kompanią 1. Pułku Rezerwy Strzelców Wielkopolskich (później 10. PSWłkp., 68 pp), który powstał w I 1919 z ochotników powstania wielkopolskiego, z pułkiem tym mógł

²⁵ Z taką datą urodzenia zweryfikowany w 1934 jako ppor. re. biogram zrekonstruowany przy założeniu, że tylko doświadczony kolejarz mógł zostać zwierzchnikiem jednostki PKP w Gorzowie, a to jedyna taka osoba w okresie międzywojennym.

brać udział w walkach na froncie polsko-bolszewickim, 28 IV 1920, jako przydzielony do batalionu zapasowego 55 p., mieszkał u rodziców na Św. Marcinie 64 w Poznaniu, 3 XII 1921 przeniósł się do Kaszczoru, pow. wolsztyński; w 1924 wspomniany jako członek Towarzystwa Powstańców i Wojaków im. Kościuszki w Zbąszyniu, gdzie od 1925 był p.o., a od 1926 – naczelnikiem stacji PKP. To zapewne on został w II 1945 naczelnikiem Oddziału Ruchowo Handlowego w Gorzowie, najpierw z siedzibą w Szamotułach, od IV do IX 1945 – w Krzyżu, na stanowisku tym także w XII 1945, zapewne nie dłużej niż do 15 VIII 1950 kiedy OR-H w Gorzowie kierował niejaki Andrzejewski. Później w Poznaniu, pochowany 26 VII 1962 na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu (pole 16, rz. 42, nr 18), razem z nim żona Klara (1899-1989); grób pozostaje nieopłacony.

Stefan MATUSZEWSKI (* 18 VIII 1898²⁶, Berlin, † po 1946), rodzina wywodziła się z Buku, syn Wawrzyńca [Wawrzyna], który zm. w Buku i Marii z d. Prętka [Prędką]. Po ukończeniu 5 klas gimnazjum zajął się handlem żelazem i ziemiopłodami, praktykę odbywał w firmie Alfons Zinglera w Nowej Soli [Nowosoli] i W. Galiński w Jarocinie. W 1918 przystąpił do powstania wielkopolskiego, służąc w oddziale konnym, a następnie – jak sam pisał – służył w 15. Pułku Ułanów, w rzeczywistości jego działalność powstańca w oddziale konnym w Poznaniu trwała od 31 XII 1918 do 17 I 1919, zwolniony z powodu choroby. Po zwolnieniu wrócił do kupiectwa, przebywał m.in. w Śremie, skąd w 1925 wrócił do Poznania, później (po 1931) był przedstawicielem niemieckiego koncernu w Katowicach. W 1939 został wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa, do 1941 trudnił się handlem w Warszawie, następnie został zatrudniony w dziale wyżywienia i rolnictwa w urzędzie w Radomiu, zagrożony represjami porzucił posadę i od 1943 zajmował się handlem, m.in. w Częstochowie. Po wyzwoleniu wrócił do rodzinnego Buku, ul. Dworcowa 16, 27 IV 1945 przebywał już w Pile, gdzie został przydzielony do Grupy Operacyjnej KERM i nazajutrz skierowany do Gorzowa, do miasta mógł dotrzeć jeszcze przed grupą. W Gorzowie zajął lokal przy ul. Wolskiej 56/57 [= Wełniany Rynek] z magazynem przy Wielkiej/Wyszyńskiego 64/66 i zapowiedział na 20 VI 1945 otwarcie składu żelaza. 10.07.1945 brał udział w zebraniu założycielskim Związku Młynarzy Polskich, został sekretarzem, a następnie wiceprezesem, na funkcji tej nie dłużej niż do 2 XI 1945, skreślony 1.01.1946 z listy członków, z tego względu można podejrzewać, iż był tożsamy z Marianem Matuszewskim, który zajął młyn przy *Fernemühlenstr.* 1 [= Borowskiego]. Jego dalszy los nie jest znany, miał wrócić do Buku, gdzie podobno jest pochowany. Żona Benigna z d. Leśniczak (1902-1973) spoczywa na cmentarzu Górczyńskim w Poznaniu (kw. VLd, rz. 2, nr 11).

---

²⁶ Tak w e-kartotece i innych portalach, we własnoręcznie napisanym życiorysie z 27.04.1945 podał błędnie 16 VIII 1898, może to on został zweryfikowany do 1938, ale z datą 18 VIII 1896.

Antoni MAZUR (* 1 V 1900²⁷, † 29 VIII 1958²⁸), skądinąd nieznany. Jako parafianin w Deszcznie pochowany został początkowo w kwaterze powstańczej na cmentarzu Świętokrzyskim (*Powstańców Wlkp.*, dz. 2, rz. 2, nr 2), 14 IV 1985 ekshumowany do grobu żony Heleny (1903-1985), na nagrobku napis *Powstaniec Wlkp.*

Władysław MAZUREK (* 3 I 1902²⁹, † 15 V 1982, Gorzów), syn Stefana, skądinąd nieznany, przynależność do środowiska powstańczego potwierdza tylko lista na liście LGDRK. Razem z żoną Lucyną (1912-1982) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 15B, rz. 27 nr 8-9), na nagrobku brak inskrypcji.

Stanisław MICHALAK (* 12 XI 1901, † 31 XII 1970, Gorzów), syn Bartłomieja, skądinąd nieznany, jako powstaniec widnieje już na liście z 1938. Wraz z żoną Cecylią (1903-1986) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 11B, rz. 19, nr 15-16).

Alojzy MIKOŁAJCZAK (* 3 I 1895, Górki Dąbskie, pow. Szubin, † 18 III 1972, Gorzów), syn Augustyna (1867-1929) i Marii z d. Deja (* 1866), mąż Stefanii. Z zawodu kupiec, 1 VII 1913 przybył z *Bogdadu* (?) w pow. wyrzyskim do Poznania, przedstawiając się jako destylator (gorzelnik), ale już 11 VII 1913 wymeldował się do majątku Swadzim pod Poznaniem, jego działalność w okresie międzywojennym skądinąd nieznana, podczas okupacji ukrywał się. W 1945 na czele grupy operacyjnej przybył do Skwierzyny i jako pełnomocnik obwodowy rządu powołał 25 V 1945 polską administrację w pow. skwierzyńskim, na funkcji tej do 30 XI 1946, następnie w Gorzowie, w 1949 był kierownikiem Hurtowni Spożywczo-Przemysłowej Państwowej Centrali Handlowej w Gorzowie. Uczestniczył w powstaniu wielkopolskim i w wojnie polsko-bolszewickiej, potwierdza to wykaz powstańców w WBH, w wojsku miał stopień plutonowego, w przeciwieństwie do żony pominięty został na liście LGDRK. W wyniku zgłoszenia obywatelskiego został 14 II 1949 aresztowany przez PUBP jako osoba, która *rozpowszechniała publicznie fałszywe pogłoski na temat PZPR, rządu PRL, sojuszu polsko-radzieckiego oraz poniżała dostojników państwowych*, wyrokiem WSR w Poznaniu z 31 V 1949 został skazany na 4 lata pozbawienia wolności, od 24 XII 1949 do 25 I 1953 przebywał w więzieniu we Wronkach, po uchyleniu 10 I 1959 wyroku przez SN został 22 V 1959 uniewinniony i zrehabilitowany. Członek PPR i PZPR, w 1947 należał do współorganizatorów „Gorzovii”. Odznaczony m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1947). Spoczywa razem z żoną na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 9, nr 3).

Jan MIKOŁAJCZAK (* 17 V 1898, † 11 III 1962 Gorzów), jeden z dwóch imienników, zweryfikowanych przed 1938, może to on walczył w Kompani Pakoskiej na Kujawach, tam jednak identyfikowany z datą ur. 22 V 1898, taki powstaniec skądinąd nieznany. Być może w okresie międzywojennym mieszkał w Płocku, w Gorzowie skądinąd nieznany, mieszkał

---

²⁷ Tak na aktualnym nagrobku, w księdze pochówków parafii św. Krzyża odnotowano jedynie wiek 58 lat.

²⁸ Tak w księdze pochówków, prawidłowość wpisu i odczytu potwierdza chronologia czynności, w ewidencji cmentarz komunalny z datą 28 VIII, na nagrobku – 29 VII.

²⁹ Tak w aktach cmentarnych, na liście LGDRK – 1 I 1902.

na terenie parafii św. Józefa. Pochowany został na cmentarzu Świętokrzyskim (cm. 2c, dz. 1g, rz. 3, nr 15), był to zapewne ostatni pochówek powstańca na tej nekropolii, niekoniecznie z ceremoniałem powstańczym, obecnie spoczywa na razem z żoną Marią (1899-1970) i dziećmi na cmentarzu komunalnym (kw. 09A, rz. 3, nr 12-13)

Stefania (Anna Maria) MIKOŁAJCZAK z d. **Czaplicka** (* 19 VI 1898, Kościan, † 1 I 1983, Gorzów), córka Franciszka (1858-1919) i Marii z Kokocińskich (1856-1937), siostra Janusza, dezertera z armii pruskiej, który został komendantem POW na pow. kościański, żona Alojzego. Od ok. 1914 roku prowadziła rodzinną firmę – skład żelazny w Kościanie, po śmierci matki przeniosła się w 1937 do Poznania, w czasie okupacji pracowała w zakładzie wełny w Poznaniu; z powodu męża, który się ukrywał, była wielokrotnie przesłuchiwana przez gestapo, aresztowana i do 07.1944 przebywała w obozie hitlerowskim w Żabikowie. Od 1912 należała do drużyny skautowej im. Jana Sobieskiego w Kościanie, która w powstaniu stanowiła Kościańską Rezerwa Skautowa, w domu rodzinnym gromadziła broń, współorganizowała też punkt sanitarny, sama była też była sanitariuszką; w 1958 otrzymała Wielkopolski Krzyż Powstańczy, a w 1972 – awans na podporucznika. Ok. 1980 r. mieszkała w tzw. samotniaku przy ul. Cichońskiego 5. Spoczywa obok męża na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 9, nr 3).

Julian NIEBOJEWSKI (* 16 VI 1898, Inowrocław, † 4 III 1972, Gorzów), syn Jana. W okresie międzywojennym był strażnikiem Służby Celnej / Granicznej (nr sł. 3342), w 1926 służył w komisariacie Chojnice, placówka Charzykowy. W Gorzowie od ok. 20 II 1945, wg nieudokumentowanego przekazu, miał przyjechać pociągiem przyprowadzonym przez niejakiego Kalinowskiego, 30 IV 1945 został administratorem okręgu XV (Dzielnica Południe-Północ), a 3 X 1945 – poborcą opłat i podatków w Referacie Podatkowym ZM. Należał do PPS, w 1970 przekazał swe dokumenty Komisji Historycznej przy MK FJN. Jego udział w powstaniu skądinąd nieznany, został jednak zweryfikowany przed 1938, w Muzeum im. Jana Kasprowicza w Inowrocławiu znajduje się dyplom nr 4787 przyznany mu przez Związek Weteranów Powstań Narodowych RP 1914/19 oraz legitymacja członkowska nr 1012 Związku Powstańców Wlkp., wystawiona w 1949 w Poznaniu. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 12, nr 7) razem z żoną Marią (1903-1980), na nagrobku brak powstańczej inskrypcji.

Paweł NOAK (* 27 I 1901, Poznań, † 15 I 1979 [Gorzów?], syn Jana (1877-1951) z Kl. Bohrau, pow. Sorau/Żary i Magdaleny z d. Dyzmańskiej (1878-1951) z Czempinia, był wyznania ewangelickiego. Z zawodu – wg My Heritage – szewc, w l. 20. występował jako księgowy [książkowy], po wojnie w Gorzowie, w 1948 wspomniany jako *powiatowy komendant pożarniczy*, dalszy jego los nie jest znany, zapewne mieszkał w Gorzowie do śmierci. Jak ochotnik przystąpił do powstania wielkopolskiego, walczył na froncie południowy; odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (1957). Pochowany został w grobie rodziców na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu (pole 3, kw. 7, nr 5), obok spoczęła jego żona Salomea

(1902-1992), która jako wdowa mieszkała w gorzowskim „Samotniaku”. Mogiła oznaczona emblematem weterana powstania.

Aleksander NOWAK (* 16 II 1902, † 6 IV 1951, Gorzów), skądinąd nieznany, może to A. Nowak, kontroler handlowo-przewozowy w Oddziale Ruchowo-Handlowym PKP, który 11 IX 1945 został przeniesiony do Gorzowa, albo mgr Nowak, aptekarz, który w poł. 1945 prowadził aptekę „Pod Lwem”, 7 IV 1946 został wybrany na prezesa Koła Przyjaciół Harcerzy, a 28 IV 1946 wszedł do zarządu oddziału Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia w Gorzowie. Należał do organizatorów koła ZPW w Gorzowie, gdzie objął funkcję wiceprezesa, pełnił ją nie dłużej niż do XI 1947. Jako parafianin od Chrystusa Króla pochowany został na cmentarzu Świętokrzyskim, ale poza kwaterą powstańczą (dz. I z, rz. 14, nr 21).

Franciszek NOWAK (* 29 I 1890), jeden z 29 powstańców tego imienia, umieszczonych na liście z 1938, jedyny rocznika 1890, jako oznaczony został (brak daty dziennej) Franciszek Nowak, który mieszkał na terenie par. św. Krzyża, zm. 15 I 1962 i spoczywa na cmentarzu Świętokrzyskim (cm. 2c, dz. 1g, rz. 3, rz. 9).

Józef NOWAK (* 3 III 1892, † 22 XI 1971), syn Baltazara, skądinąd nieznany. Jako powstaniec figuruje już na liście z 1938, przynależność do gorzowskiego środowiska potwierdza lista LGDRK. Żona Zofia (1909-1990), oboje spoczywają na cmentarzu komunalnym (kw. 12A, rz. 5, nr 18).

Marceli NOWICKI (* 6 XII 1894, Gorazdowo, pow. Września, † 25 II 1968, Bogucin). syn Wojciecha i Antoniny z d. Nowaczyk. W 1909 ukończył szkołę ludową i rozpoczął naukę ogrodnictwa w Dreźnie. W l. 1914-1918 w wojsku niemieckim, następnie powstaniec wielkopolski i żołnierz WP, w 1919-1939 służył w 15. Pułku Ułanów Poznańskich, gdzie awansował od plutonowego do chorążego, brał udział w wojnie bolszewickiej, w 1939 pozostawał oficerem żywnościowym, do XI 1939 w niewoli sowieckiej, po zwolnieniu był robotnikiem w Poznaniu, następnie

Fot. Billiograves.pl

w latach 1941-1945 woźnicą w Starostwie Powiatowym w Wągrowcu. 20 I 1945 wywieziony do Niemiec, był następnie kierownikiem Ośrodka Polskiego w Marienthal k. Lüneburga, a w XI 1945 powrócił do Wągrowca, następnie przyjechał do Gorzowa, gdzie od XII 1945 do 1 V 1951 był kierownikiem Zakładu Oczyszczania Miasta, następnie przeszedł do Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej, od 1954 był księgowym w

Biurze Zbytu Sprzętu Pomiarowo-Kontrolnego w Poznaniu, w 1959 przeszedł na emeryturę. Był członkiem PPS, następnie PZPR, w XII 1947 pełnił funkcję komendanta koła ZPW. Za udział w wojnie 1920 odznaczony (srebrnym) krzyżem *Virtuti Militari* V kl., ponadto Brązowym Krzyżem Zasługi oraz Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918-1921 „Polska Obróńcy Swemu”. Pochowany został na cmentarzu Miłostowskim w Poznaniu (pole 4, kw. 8, rz. 10, nr 495), mogiła oznaczona emblematem powstańca.

Jan PALUSZKIEWICZ (* 25 X 1899, † 28 IV 1983, Gorzów), syn Jana. Pochodził z Gniezna, gdzie w 1923 wspomniany jako kowal zatrudniony na kolei, do Gorzowa przybył 28 III 1945 wraz z gnieźnieńską grupą kolejarzy, uruchomił pompownię wody trakcyjnej, od I 1959 na emeryturze. Udział w powstaniu skądinąd nieznany, widnieje na liście zweryfikowanych do 1938. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim OOP, Krzyżem Powstańców Wielkopolskich, medalem Zwycięstwa i Wolności. Mieszkał przy Chopina 27. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 11B, rz. 5, nr 20-21) razem z żoną Walerią (1899-1971), na nagrobku tytułowany powstańcem.

Stanisław PANOWICZ (* 30 X 1901, Poznań, † 2 IX 1966, Gorzów), syn Wincentego (* 1873) i Stanisławy z d. Rożak. W 1924-1926 przebywał w Gnieźnie, po powrocie do Poznania zameldowany jako magazynier, później ktoś dopisał fotograf, w 1927-1928 przebywał w Chodzieży; w nieznanym bliżej czasie trafił do Gorzowa, ale jego praca zawodowa w Gorzowie nieznana. Jako powstaniec wielkopolski zweryfikowany został przed 1938, w stopniu strzelca służył w oddziale Wojska Wielkopolskiego, który posiłkował obrońców Lwowa, informacja o tym na nagrobku, potwierdzają ją także inne opracowania. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 10B, rz. 1, nr 66-67) obok żony Leonardy (1898-1977).

Józef PAWLAK (* 21 I 1900³⁰, † 10 IV 1974, Gorzów), syn Franciszka. Jako powstaniec zweryfikowany przed 1938. Być może to on 10 VIII 1945 otworzył sklep komisowy przy ul. Krzywej 18 [= Grobla]. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 14B, rz. 3, nr 12), obok niego żona Jadwiga (1895-1977).

Stanisław PERZ (* 4 V 1899, Bytyń, † 29 VIII 1976, Poznań), syn Wojciecha i Cecylii z d. Michalskiej. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Brał udział w Powstaniu Wielkopolskim, następnie służył w WP, skąd zwolniony w 1922 jako inwalida wojenny w następstwie ran odniesionych w walkach. W 1922 przybył z Bytnia do Poznania, pracował jako urzędnik w Muzeum Wojskowym w Poznaniu (1922-1926) i w

³⁰ Na portalu cmentarnym z datą 1 I 1913, ewidentnie błędą.

Poznańskim Urzędzie Likwidacyjnym (1926-1931), woźny w AP w Poznaniu (1931-1939) i

pracownik pomocniczy w Reichsarchiv Posen (1939-1944), 15 VIII 1944 został skierowany do prac przy okopach, po wyzwoleniu pracował jako magazynier w AP w Poznaniu. Od 27 VII 1945 w Gorzowie, gdzie został zatrudniony w ZM, zrazu jako referent w Wydziale Oświaty, Kultury i Sztuki, a od 1 XII 1946 do 30 VI 1949 był kierownikiem Referatu Statystycznego ZM. Razem ze Stefanem Paternowskim (1905-1976) uczestniczył w zabezpieczaniu najstarszych pergaminów miejskich i dokumentów Archiwum Miejskiego. W 1949 wrócił do Poznania, dalszy los nie jest znany, spoczywa obok żony i teściów na cmentarzu w Bninie.

Edward Maksymilian POKRYWKA (* 13 X 1901, Poznań, † 21 V 1964, Gorzów), syn Walentyna (1872-1945) z Winiar) i Wandy z d. von Sulikowska (1876-1945) z Murowanej Gośliny), brat m.in. Tadeusza Mariana (1896-1946) i Maksymiliana (1902-1949), także powstańców oraz Wiktora (* 1904); ojciec był mistrzem rzeźnikiem, aktywistą cechowym i związkowym, sekretarzem cechu. Po ukończeniu szkoły ludowej rozpoczął naukę zawodu rzeźnickiego, po 6 latach nauki zdał egzamin czeladniczy, a 17 XII 1931, razem z trzema pozostałymi braćmi – egzamin mistrzowski, co było wydarzeniem w środowisku poznańskich rzeźników. Od 27 XII 1918 uczestniczył na ochotnika w działaniach powstania wielkopolskiego, walczył w szeregach 7. Kompanii Strzelców Wlkp., którą dowodził Ignacy Wegner, brał udział w obronie Lwowa i kresów wschodnich. Zdemobilizowany w XII 1921 podjął pracę w zawodzie rzeźnika w firmie braci Dawidowskich, w IX 1939 dostał się pod Lublinem do niewoli niemieckiej i 2 lata przebywał w stalagu pod Berlinem, w 1945 przeniósł się z rodziną do Gorzowa, tu jednak skądinąd nieznany, może pracował w firmie Jana Dawidowskiego (1896-1949). W 1958 roku został odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym. Spoczywa wraz z żoną Stefanią (1900-1978) na cmentarzu komunalnym (kw. 02B, rz. 1, nr 82-83), na nagrobku tytułowany powstańcem.

Władysław PROMIŃSKI, skądinąd nieznany, w 1947 pełnił funkcję ławnika w zarządzie koła ZPW. Może to on († 26 III 1960), jako jedyny tego imienia i nazwiska wśród pochowanych na poznańskich cmentarzach, spoczywa na zabytkowym cmentarzu Jeżyckim.

Antoni PUZDRAKIEWICZ (* 31 V 1902, Września, † 8 XI 1973, tamże), syn Aleksandra i Stanisławy z d. Bogacińskiej. Od 1917 należał do pierwszej drużyny harcerskiej we Wrześni, w Zielone Świątki 1918 wziął udział w wielkim zjeździe Chorągwi Wielkopolskiej w Wierzenicy k. Swarzędza, jako harcerz i ochotnik brał udział w powstaniu wielkopolskim, pełnił zrazu służbę wartowniczą, od 16 I 1919 brał udział w walkach na froncie północnym, na ochotnika też wstąpił do WP i brał udział w wojnie bolszewickiej, zdemobilizowany z końcem V 1920; jako powstaniec zweryfikowany został 10 I 1935 (nr 14290), od 15 XI 1935 należał do Związku Weteranów Powstań Narodowych RP. Być może to on w 1932 mieszkał

jeszcze w Kłodawie, w 1933 wspomniany jako porucznik rezerwy i *funkcjonariusz Elektrowni* we Wrześni (był mechanikiem), co potwierdza trafność identyfikacji, w VIII 1938 odznaczony został brązowym medalem „Za długoletnią służbę”. 28 II 1946 został dyrektorem przedsiębiorstwa „Elektrownia i Tramwaje” w Gorzowie, od VI 1946 – „Elektrownia Gorzów”, na stanowisku do końca roku; dalszy los nie jest znany, zap. wrócił do Wrześni, gdzie działał m.in. w Kole Przyjaciół Harcerstwa. Na wniosek ministra Energetyki został w 1955 odznaczony Medalem X-lecia PL”. Żona Seweryna (1904–1979), oboje spoczywają na cmentarzu komunalnym we Wrześni (kw. 1, rz. 11, nr 229).

Antoni RATAJCZAK (* 15 I 1900, † 27 VIII 1975, Wojcieszycy), syn Antoniego, mieszkał w Wojcieszycach, skądinąd nieznany, jego udział w powstaniu potwierdza jedynie lista LGDRK. Wraz z żoną Elżbietą (1917–2001) spoczywa na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 17B, rz. 13, nr 32–33).

Stanisław REFORMAT (* 1 V 1900, † 31 III 1974, Gorzów), syn Jakuba. Był uczestnikiem powstania wielkopolskiego, w tej roli zweryfikowany jeszcze przed wojną, po powstaniu pozostał w wojsku, w 1923 w stopniu kaprała ukończył trzeci kurs pokojowy podoficerów gospodarczych. Po demobilizacji pracował w skarbowości, w 1932 wspomniany jako urzędnik w Gnieźnie. 5 IX 1945 został zast. kierownika Urzędu Skarbowego Akcyz i Monopolów Państwowych w Gorzowie, a w II 1946 stanął na czele gorzowskiego oddziału Związku Zawodowego Pracowników Skarbowych, w tej roli 11 V 1947 uczestniczył w poświęceniu sztandaru Gimnazjum i Liceum, ufundowanego m.in. pracowników Urzędu Skarbowego, mógł być też członkiem Komitetu Rodzicielskiego, bo jego syn Michał był uczniem tej szkoły. Od 1949 znajdował się pod obserwacją w związku z podejrzeniem o kontakty z agentem wywiadu amerykańskiego. Odznaczony był m.in. Medalem Niepodległości (1938). Żona Maria (1904–2001), oboje spoczywają na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 14B, rz. 2, nr 3).

Józef RYBKA (* 13 III 1900, Wielkowsyja, Jarocin, † 9 II 1977, Gorzów), syn Franciszka i Józefy. Udział w powstaniu potwierdza jedynie lista LGDRK. W Gorzowie od IV 1945, od 30 IV 1945 zatrudniony jako elektromonter w Urzędzie Miejskim, w 1955 wspomniany w obsadzie amatorskiego programu rewiowego „Nasz program świadczy o nas”, wystawionego przez Amatorski Zespół Satyryczno-Rozrywkowy przy świetlicy ZM „Gorzów. W 1951 mieszkał przy 30 Stycznia 14/2. Pochowany na cmentarzu komunalnym razem z żoną Stanisławą (1902–1982), na nagrobku brak powstańczej inskrypcji.

Władysław RZECZYŃSKI (* 22 III 1901³¹, Kobylnica, pow. Strzelno, † 1965, Gorzów a. Poznań), syn Stanisława i Katarzyny. W

³¹ Tak w pozn. e-kartotece, w biogramie powstańczym – 20 III 1901.

czasie Powstania Wielkopolskiego wstąpił jako ochotnik do oddziału w Trzebinie, od 26 I 1919 do 27 I 1919 brał udział w walkach pod Strzelnem, Nakłem, Żninem i Szubinem, od 28 I 1919 do XI 1919 r. w tym samym oddziale pełnił służbę wartowniczą, od XI 1919 służył w 61 pp³². W 1931 jako robotnik przybył z Inowrocławia do Poznania, w Gorzowie zapewne już od VII 1945, a 16 XII 1945 został członkiem komisji rewizyjnej Powiatowego Koła Inwalidów Wojennych RP. Był działaczem Motoklubu „Unia”, a 14.12.1947 został skarbnikiem samodzielnego już klubu. Spoczywa na cmentarzu Górczyńskim w Poznaniu (kw. IIIP, rz. 14, nr 3), razem z nim żona Rozalia (1905–1997) i syn Bernard (1927–2016); jego synem był też Henryk (1929–1983), b. żuźłowiec gorzowski. Grób nie został oznaczony emblematem weterana powstania.

Jan SELWAT (* 19 I 1900, Krotoszyn, † 30 IX 1961, Gorzów), syn Wojciecha [Adalberta] i Wiktorii z Drajkarz/Dreikarz/Drejkar (* 1874). Jako powstaniec walczył pod Zdunami, w 1923 jako obuwnik przebywał krótko w Poznaniu, po czym wrócił do Krotoszyna, gdzie jako mistrz szewski prowadził warsztat przy ul. Powstańców Wielkopolskich 19. Po wojnie przeniósł się do Gorzowa, gdzie w 1946–1950 prowadził warsztat szewski przy ul. → Mieszka I 4. Był ostatnim starszym Cechu Szewców i Cholewkarzy, w 1950–1952 przewodniczył oddziałowi Zielonogórskiego Okręgowego Związku Cechów, stał też na czele powołanego na krótko w 1950 Cechu Rzemiosł Skórzanych; był jednym z założycieli Pomocniczej Spółdzielni Członków Powiatowego Związku Cechów i członkiem jej rady nadzorczej, w VI 1951 wystąpił z niej i założył Rzemieślniczą Spółdzielnię Pracy Branży Skórzanej „Postęp”. 28 XII 1957 otrzymał Wielkopolski Krzyż Powstańczy. Pochowany, jako ostatni, w kwaterze powstańców cmentarza świętokrzyskiego.

Stanisław SKRZYPEK (* 1897), syn Jana, tak na liście LGDRK, sam skądinąd nieznany³³.

Józef SŁOMIŃSKI (* 25 II 1899, Góra, pow. Śrem, † 22 X 1973, Gorzów), syn Wawrzyna i Agnieszki, jako ochotnik powstania walczył na froncie północnym i zachodnim, 25 XII 1957 odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, jego przynależność do gorzowskiego koła potwierdza lista LGDRK, w Gorzowie jednak skądinąd nieznany. Razem z żoną Heleną (1917–2002) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 14B, rz. 11, nr 9).

---

³² *Powstańcy Wielkopolscy urodzeni we wsi Kobylnica i Kicko, gm. Kruszwica*, w: Historia Kruszwicy, Kujaw i Wielkopolski.

³³ Przy założeniu literówki w dacie rocznej, można zaryzykować tożsamość ze Stanisławem Skrzypkiem (* 1 IV 1877, Granowiec), s. Jana i Anny z d. Grzona, który jako powstaniec został zweryfikowany przed 1938; pochodził z Granowca, był organizatorem i dowódcą miejscowego oddziału powstańczego, ale nawet historykom tej placów nie jest znana data jego śmierci.. A może to S.S. (* 26 IX 1879, Konary), syn Jana i Elżbiety.

Wojciech SOBECKI (* 26 I 1885, † 14 VIII 1963), skądinąd nieznany. Pochodził z Rawicza i był prawdop. policjantem, w czasie okupacji wysiedlony do Tarnobrzega, gdzie wstąpił do Policji Polskiej i w stopniu przodownika został komendantem rejonowym PP w Tarnobrzegu, miał

podpisać Volkslistę, w 1943 został *skazany na infamię* przez Kierownictwo Walki Podziemnej³⁴. Po wojnie znalazł się na Ziemiach Odzyskanych, nie później niż w końcu V 1945 trafił w okolice Gorzowa, był drugim wójtem gm. Bogdaniec i organizatorem administracji, rządził od 4 VI 1945 do 31 XII 1950. Dalszy los nieznany. Żona Lucyna (1906–1992) w 1967 wymeldowała się do Tarnobrzegu i tam pochowana na

cmentarzu parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP, fakt ten zdaje się potwierdzać okupacyjną biografię męża. Sam spoczywa na cmentarzu w Bogdańcu (kw. IV, rz. 9, nr 7), na nagrobku informacja o udziale w powstaniu wielkopolskim, jedyny zresztą ślad działalności kombatanckiej.

Leon (Aleksander) SPYCHALSKI (* 31 I 1901, Rosko, pow. Czarnków, † 4 V 1962, Poznań), syn Jana (1865-1930), urzędnika pocztowego i Magdaleny z d. Byczek (1879-1934), cała rodzina w 1919 przeniosła się z Piły do Poznania. Ukończył szkołę ludową w Pile, brał udział w powstaniu wielkopolskim, walcząc pod Piłą i Krzyżem, następnie – w wojnie bolszewickiej, po demobilizacji pracował w Banku Przemysłowym w Poznaniu (1922-1925) i Centrali Rolników Poznaniu (1925-1939); brał udział w wojnie obronnej 1939, do 1941 przebywał w niewoli, w 1941-1945 pracował w Spółdzielni Rolniczo-Handlowej w Jędrzejowie. Do Gorzowa przybył 1 V 1945 z grupą operacyjną KERM jako referent młynarsko-piekarniczy; dalszy jego los nie jest znany. Może to on 27.11.1947 na łamach „Głosu Wielkopolskiego” unieważniał *zgubioną kartę rzemieślnika rzeźniczo-wędliniarskiego nr 202*, być może to jego dotyczą akta (w rejestrze tylko data roczna urodzenia) w zbiorze Międzyresortowej Komisji do Spraw Pomocy Osobom Rehabilitowanym z 1956-1959 *w sprawie przyznania zasiłku oraz udzielenia pomocy w poprawie warunków mieszkaniowych, w leczeniu sanatoryjnym i specjalistycznym*. Jako powstaniec zweryfikowany przed 1938, odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Pochowany wraz z żoną Kazimierą (1904-1982) na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu (pole 16, rz. 38, nr 37), grób oznaczony emblematem powstańczym

Zygmunt STANIKOWSKI (* 19 IV 1888, Września, † 11 VII 1977, Gorzów), syn Wojciecha (* 1860, Kostrzyn Wlkp.) i Tekli z d. Jakubowskiej (1865-1926). Jako powstaniec walczył

³⁴ Tadeusz Zych, *Z dziejów Policji Państwowej w Tarnobrzegu w 95-tą rocznicę powstania (1919-2014)*, Tarnobrzeg 2014, s. 49, 52.

o wyzwolenie Gniezna, Mogilna i Inowrocławia, brał też udział w wojnie bolszewickiej, dowodząc w 1920 w stopniu chorążego 2. szwadronem 1. Ochotniczego Pułk Jazdy Wielkopolskiej Nr 215 (później 26. Pułk Ułanów Wielkopolskich). Jako kupiec w 1926 przeniósł się z Leszna do Poznania, po wojnie w Gorzowie, tu skądinąd nieznany. Zweryfikowany dopiero po wojnie, jego przynależność do gorzowskiego ZPW potwierdza lista LGDRK³⁵. W 1974 awansowany na podporucznika rezerwy, odznaczony m.in. Krzyżem Walecznych oraz Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (28 XII 1957). Żona Alicja vel Helena (1898-1988), oboje spoczywają na cmentarzu komunalnym (kw. 18A, rz. 9, nr 20).

Stefan STASZAK (* 25 VIII 1901, Słupia, † 22 XI 1980, Gorzów), syn Wincenty³⁶, sam skądinąd nieznany, jego przynależność do środowiska powstańczego potwierdza lista LGDRK. Ostatni okres życia spędził w tzw. samotniaku przy ul. Cichońskiego/Hejmanowskiej 5/24, razem z żoną Aleksandrą (1902-1990) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 11B, rz. 1, nr 6-7).

Jan SZCZEPAŃSKI (* 19 IX 1899, † 10 II 1979, Gorzów)³⁷, syn Wojciecha, skądinąd nieznany, przynależność do środowiska powstańczego potwierdza tylko lista LGDRK, Wraz z żoną Franciszką (1900-1967) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 07A, rz. 19, nr 2-3).

Bogdan (Mieczysław) [hrabia] SZEMBEK (* 7 VIII 1880, Wysocko Wielkie, † 30 III 1956, Gorzów), syn Stanisława i Augusty z d. Zawisza h. Przerowa (1856-1936), dziedzic Wysocka, nestor gorzowskiej kilkupokoleniowej gałęzi tej rodziny. W przededniu powstania wielkopolskiego współdowodził tajną Strażą Obywatelską w Ostrowie, współtworzył tzw. republikę ostrowską, był delegatem na Sejm Wielkopolski w Poznaniu 3-5 XII 1918, za udział w powstaniu ścigany przez nazistów. Przez 25 lat był prezesem kółka rolniczego w Wysocku, działał w Centralnym Towarzystwie Gospodarczym w Poznaniu, ufundował klasztor oo. pasjonatów w Sadowiu, razem z Józefem Kostrzewskim prowadził badania archeologiczne w rejonie Wysocka; zostawił wspomnienia w maszynopisie. W Gorzowie zapewne po 1950, nie mógł więc organizować tutejszego koła ZPW, ale zapewne później nawiązał kontakt z gorzowskim środowiskiem powstańczym, pochowany w rodzinnym Wysocku.

³⁵ Wymieniony dwukrotnie jako Stanikowski i Stankowski, w obu przypadkach z błędną datą urodzenia 1883.

³⁶ Tak wg kartoteki WBH, na liście LGDRK – Innocenty.

³⁷ Tak na portalach cmentarnych, na liście LGDRK daty 14 IX 1899 – 10 II 1972; ta data urodzenia zbliża do Jana Szczepańskiego, zweryfikowanego przed 1938 z datą 14 IX 1898.

Teodor SZMYTKOWSKI (* 3 VIII 1898, Poznań-Jeżyce, † 24 II 1958, Gorzów), syn Wincentego Szmitkowskiego (1854-1911), urzędnika bankowego i Czesławy z d. Kahl (* 1863). Sam także był bankowcem, kariera zawodowa i praca w Gorzowie skądinąd nieznane, jego udział w Powstaniu odnotowano jedynie w pracy *Bukowianie w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919* (Kościański Zdzisław, Tomkowiak Eligiusz, Buk 2008), gdzie wzmianka: *Zweryfikowany pod nr 42/57 wstąpił 20.03.1957.* Pochowany został w kwaterze powstańczej cmentarza Świętokrzyskiego (*powstańców* rz. 1, nr 6), po renowacji w 1985 r. dobrze zachowana mogiła z nagrobkiem powstała poza kwaterą. Żona Zofia z d. Sumińska (* 6.02.1900, Poznań-Wilda), córka Dominika (* 1861) i Franciszki z d. Warachowicz (* 1862), ślub 14.11.1923, może to ona zm. w I 1990 i spoczywa na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu (na nagrobku brak daty ur.).

Stanisław SZULC (* 6 V 1897, † 18 IV 1979, Gorzów), syn Stanisława. Jako powstaniec zweryfikowany przed 1938, zaliczany jest do powstańców Ziemi Lwóweckiej, po wojnie w Gorzowie, tu skądinąd nieznany, przynależność do gorzowskiego środowiska powstańczego potwierdzona jedynie listą LGDRK. Wraz z żoną Cecylią z d. Przewoźna (1898-1976) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 17B, rz. 13, nr 22-23).

Stanisław SZYKOWNY (* 15 XI 1895, † 19 IV 1978 Gorzów), pochodzenie i bliższa rodzina skądinąd nieznane. Być może to on należał w X 1918 do Straży Obywatelskiej w Bydgoszczy. Prowadził zakład malarski przy Chyżej 1, nieznany jednak wcześniejszym wykazom z 1947 i 1952. O udziale w powstaniu informuje wyłącznie inskrypcja nagrobna, na nagrobku także insygnia Krzyża Kawalerskiego OOP. Razem z drugą żoną Wandą (1926-1991) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 20B, rz. 8, nr 23-24).

Aniela SZYMAŃSKA (* 14 V 1902, † 19 III 1972, Gorzów), córka Stanisława, skądinąd nieznana, ale wymieniona na liście LGDRK; jej mężem był Roman Szymański (* 19 I 1898, † 1 IV 1985), skądinąd nieznany³⁸, może także powstaniec, oboje spoczywają na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 9, nr 10-11). Na nagrobku brak powstańczej inskrypcji.

Feliks SZYMKOWIAK (* 11 I 1898, Łęzce, pow. Międzychód, † 16 III 1958, Gorzów), bliższa rodzina skądinąd nieznana. Z zawodu obuwnik, przed 1930 zamieszkał w Poznaniu, w Gorzowie co najmniej od VII 1945, zajął zakład szewski przy ul. W. Wasilewskiej 50/Sikorskiego 60, gdzie 10 VIII 1945 miał rozpocząć działalność, 18 VIII 1947 otrzymał kartę rzemieślniczą nr 111 na ten sam warsztat, prowadził go zapewne do śmierci. Był jednym z założycieli Cechu Szewców i Cholewkarzy, drugim z kolei starszym cechu,

³⁸ Może tożsamy z szewcem, który ok. 1947 r. zamieszkał przy Chrobrego 36, gdzie otworzył zakład szewski. w 1951 był już już zakład spółdzielczy.

1956 r. został wybrany do zarządu Cechu Rzemiosł Różnych, z ramienia którego opiekował się młodzieżą; zasiadał też we władzach Izby Rzemieślniczej w Zielonej Górze. W 1947 był jednym z założycieli Pomocniczej Spółdzielni Członków Powiatowego Związku Cechów, dziś „Progress” i członkiem rady nadzorczej, pełnił też funkcję przewodniczącego RN. Jako powstaniec zweryfikowany został jeszcze przed 1938, był zapewne członkiem gorzowskiego oddziału Związku Powstańców Wielkopolskich. Pochowany został w kwaterze powstańczej cmentarza Świętokrzyskiego (*powstańców Wlkp. strona lewa*), 24 X 1976 ekshumowany do

grobu żony Michaliny (1899-1976) na cmentarzu komunalnym (kw. 17B, rz. 15, nr 8), na tym nagrobku brak powstańczej inskrypcji.

Nieistniejący już dom przy ul. Sikorskiego 60, gdzie mieściła się pracownia obuwia, na szyldzie już Z. Szymkowiak, zapewne syn. Fot. archiwum autora.

Stanisław ŚLIWIAN (* 28 III 1890, Pakosław, pow. Nowy Tomyśl, † 18 IX 1965, Gorzów), syn Józefa (* 1857, Wąsowo) i Anny z d. Borskiej (1851-1906) ze Starego Tomysła. Robotnik, w 1930 wraz z żoną wrócił z Niemiec do Poznania, w Gorzowie

skądinąd nieznany. Jako powstaniec zweryfikowany przed 1938, na nagrobku także tytułowany powstańcem. Wraz z żoną Marią (1903-1984) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 10B, rz. 3, nr 30), na nagrobku określony jako powstaniec. Jego synem był Zdzisław (1931-1989), gorzowski fotograf i fotografik.

Antoni ŚMIGŁAK (* 12 V 1889, † 14 VIII 1977, Gorzów), syn rolnika w Konarzewie, protoplasta znanej gorzowskiej rodziny nauczycielskiej. Z zawodu policjant, zweryfikowany po I wojnie światowej, łącznie przez 27 lat „służył z karabinem”, w tym jako żołnierz Armii Polskiej gen. Hallera i uczestnik powstania wielkopolskiego, właśnie jako *powst. pol.*, który opuścił wojsko zameldował się 31 VIII 1920 w Poznaniu, a 12 X 1920 udał się do Wielunia, mieszkał później w Drezdenku i Klimontowie, po II wojnie światowej znowu w Drezdenku, na emeryturze osiadł w Lipnie. Pochowany obok żony Katarzyny (1902-1972) na cmentarzu komunalnym w Gorzowie. (kw. 13B, rz. 9, nr 1-2), na nagrobku brak powstańczej inskrypcji.

Kazimierz ŚWITŁOWSKI (* 1898), skądinąd nieznany, występuje tylko na liście LGDRK.

Artur TARZEWSKI, wł. **Gruber** (* 5 VI 1884, † 9 III 1955 w Gorzowie), syn Franza i Elżbiety Gruberów, brat Maksymiliana Grubera; w czasie powstania wielkopolskiego lub tuż po, zapewne na fali entuzjazmu narodowego, przyjął nazwisko pierwszej żony. Pochodził zapewne z Galicji, może z Tarnopola, ukończył studia prawnicze, uprawiał m.in. zawód

radcy prawnego. Pracował na kolei, zrazu cesarsko-austriackiej, po I wojnie na PKP, to zapewne on, jeszcze pod nazwiskiem Gruber, został jako aspirant przeniesiony w 1909 ze Zborowa do Przeworska, a w 1914 – z Przeworska do Lwowa, w okresie międzywojennym był zawiadowcą stacji w Ostrowie Wlkp., później może także naczelnikiem stacji. Był też radnym ostrowskim, w 1926 wybrany został do zarządu koła do zbadania historii powstania, a w 1929 został prezesem oddziału byłych uczestników Straży Kolejowej. Po wojnie zamieszkał w Gorzowie i co najmniej do 1949 prowadził bufet na dworcu PKP, będąc członkiem Komisji Etyki Zawodowej Zrzeszenia Przemysłu Gastronomicznego w Gorzowie. Dwukrotnie żonaty, pierwsza żona Leokadia z d. Tarzewska, druga żona Olga z d. Taklińska († 1945). Spoczywa na cmentarzu Świętokrzyskim (dz. IC, rz. 1, nr 4); był bodajże pierwszym pochowanym w tak oznakowanej kwaterze, znajdowała się ona w najstarszej części cmentarza, pochowano tu łącznie tylko kilka osób,

Zofia (Józefa) THEINERT (* 13 II 1898, Poznań, † 13 V 1972, Gorzów), córka Artura i Anieli. Studia filologiczne odbyła na Uniwersytecie Poznańskim i w Grenoble, uczyła j. francuskiego i niemieckiego, władała też angielskim; w 1948-1950 uczyła j. angielskiego w Miejskim Gimnazjum i Liceum, a w 1951-1967 – j. francuskiego w Technikum Pocztowym (Łączności) i Technikum Ekonomicznym, krótko uczyła też w Niższym Seminarium Duchownym, od 1970 na emeryturze. W 1955 odznaczona medalem X-lecia PL, w 1968 wysłała swoje wspomnienia *A było to tak... (wspomnienia dziecka)* na konkurs „Głosu Wielkopolskiego” z okazji 50-lecia powstania. Rodziny nie założyła, mieszkała z siostrą, pochowana na cmentarzu komunalnym (kw. 12B, rz. 2, nr 1).

Piotr TOMIAK (* 15 XI 1900, Perzyny, gm. Zbąszyń, † 21 X 1974, Gorzów), syn Ludwika (* 1859) i Marianny z Chłopkowskiej (* 1858), brat Stanisława (* 1895), też powstańca, upamiętnionego na obelisku w rodzinnej wsi. Zawód nieznany, nieznane są też okoliczności przyjazdu do Gorzowa, Brał czynny udział w walkach powstańczych na froncie południowym i zachodnim, zwolniony z wojska w stopniu kaprała, w 1972 awansowany na podporucznika. Zweryfikowany przed 1938, przynależność do gorzowskiego środowiska potwierdza lista LGDRK, 28 XII 1957 odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Wraz z żoną Wiktorią (1902-1978) spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 15B, rz. 9 nr 13-14).

Wincenty TOMIAK (* 7.01.1902, Zakrzewo, pow. babimojski, † po 1969), syn Jana i Agnieszki z d. Joppek. Piekarz z zawodu, w 1919 przybył z Zakrzewa do Poznania, w 1925 przebywał w Buku, po wojnie otworzył piekarnię w Witnicy, ul. Żymierskiego 92 (= Sikorskiego), po raz ostatni wspomniany w 1969, data i miejsce śmierci nieustalone. Jego udział w powstaniu skądinąd nieznany, pominięty jeszcze na liście powstańców zweryfikowanych do 1938, przynależność do gorzowskiego środowiska powstańczego potwierdza jedynie lista LGDRH.

Franciszek TOMKOWIAK (* 24 VIII 1890, Sławno, pow. Gniezno³⁹, † 4 VI 1976, Deszczno), syn Józefa. Udział w powstaniu potwierdzają archiwa WBH, tam wspomniany w stopniu kaprała, należał do gorzowskiego środowiska powstańczego, co potwierdza lista LGDRK. Po demobilizacji [od wojska] zameldował się 20.02.1920 jako robotnik w Poznaniu, tam zapewne co najmniej do wybuchu wojny, po wojnie zamieszkał w Deszcznie. Spoczywa obok żony Eleonory (1896-1967) na cmentarzu w Deszcznie, na nagrobku nie ma inskrypcji powstańczej.

Fot. <https://polishfamilytree.com>

Sylwester WALCZYK, syn Jana, znany wyłącznie z listy LGDRK.

Józef WAŁĘSIAK (* 12 IX 1893, Rogoźno, † ?). Dowodził 10-osobowym oddziałem, który 1.01.1919 zajął pocztę w Rogoźnie, pominięty na liście powstańców zweryfikowanych do 1938, jego data śmierci nieznana żadnej biografii; jego związek z Gorzowem wydaje się prawdopodobny, skoro na cmentarzu komunalnym (kw. 19A, rz. 16, nr 7) spoczywa wdowa po nim Izabela z d. Katulska (1892-1978) rodem z Gniezna, z tego związku co najmniej 2 córki Felicja Czajkowska (1921-2010) i Olgarda Forycka (1933-2020), gorzowska lekarska. Może spoczywa w niezidentyfikowanej mogile na cmentarzu Świętokrzyskim⁴⁰.

Alojzy WAŃSKI (* 18 V 1893, Poznań, † 29 VI 1955, Gorzów), pochodził z poznańskiej rodziny, matka Marianna († Kruszwica). Przed wojną, w czasie okupacji i przez pewien czas po wojnie pracował w cukrowni w Kruszwicy, ostatnio jako szef biura; w 1942 za obrazę Volksdeutscha został aresztowany, przebywał w więzieniu w Inowrocławiu, następnie w KL Oranienburg, po wyzwoleniu wrócił do Kruszwicy, gdzie pod koniec 1945 został wiceburmistrzem. W nieznanym bliżej czasie przeniósł się do Gorzowa, tu skądinąd nieznany. W młodości aktywny sportowiec, jako przedstawiciel klubu „Warta” wziął udział w 1913 w zakładaniu Związku Polskich Sportowców na Rzeszę Niemiecką i został sekretarzem zarządu, w okresie międzywojennym był członkiem Klubu Wioślarskiego „Gopło” w Kruszwicy. W powstaniu walczył pod dow. por. Tomasza Staszkiewicza, lista żołnierzy oddziału sporządzona została w 1949, sam zweryfikowany przed 1938, pominięty jednak na liście LGDRK. Pochowany został w kwaterze powstańczej cmentarza Świętokrzyskiego (*powst. prawo* nr 4) i w nieznanym bliżej czasie ekshumowany na cmentarz komunalny (kw. 11B, rz. 10, nr 31), gdzie spoczywa obok drugiej żony Katarzyny (1915–

³⁹ Tak w kartotece WBH, ale bez imienia ojca, na liście LGDRK tylko rok, ale za to wzmianka o ojcu.

⁴⁰ Nieznany bliżej imiennik odnotowany został w „Nekrologu warszawskim” [nekrolog-baza.pl] z datą 18.11.1984.

2002), na nagrobku tytułowany powstańcem, tamże epitafium syna Wacława (1921–1944), powstańca warszawskiego.

Alojzy Wański (stoi drugi od prawej) w okopach Powstania Wielkopolskiego.
Fot. album rodzinny Wojciecha Wańskiego

Władysław WARYLEWSKI (* 3 VI 1885, † 24 III 1961, Gorzów), skądinąd nieznan, pochodzenie i rodzina także. Rola w powstaniu nieznana, ale widnieje na liście zweryfikowanych powstańców z 1938. Przed wojną miał piekarnię w Gdyni przy ul. Kapitańskiej 15, w 1945 zajął piekarnię w Gorzowie przy ul. Śląskiej, którą miał otworzyć już 20.06.1945, od 1951 była tam piekarnia PSS. Spoczywa obok żony Katarzyny (1893-1957) na cmentarzu Świętokrzyskim, grób żony oznaczony dz. 2c, rz. 6, nr 3, męża – *na starym cmentarzu koło sióstr zakonnych*. Brak inskrypcji powstańczej.

Tadeusz WEGENKE⁴¹ (* 20 IV 1899, Popowo Kościelne⁴², pow. Wągrowiec, † 9 IX 1979, Gorzów), syna Jana, skądinąd nieznan, może to on w l. 30. pracował w Cyrku Staniewskich jako gospodarz. Do Gorzowa przyjechał 29 VI 1945 z Wągrowca, w IV 1946 przejął i uruchomił pralnię parową Ottona Schulza przy Wandy Wasilewskiej/Sikorskiego 113. Udział w

powstaniu potwierdza jedynie lista LGDRK. Spoczywa na cmentarzu komunalnym (kw. 10B, rz. 1, nr 30-31) obok żony Pelagii (1899-1965), na tabliczce nie ma informacji o powstaniu.

Ignacy WEGNER (* 30 I 1897, Łosiniec, † 25 XI 1992, Gorzów), był jednym z 10 dzieci Józefa Wegnera, nauczyciela i Marii z Szostaków. Ukończył 6 klas gimnazjum w Wągrowcu, następnie szkołę kadetów w Wołowie, był zawodowym wojskowym, zaczynał w armii pruskiej, później w WP, w 1914 był aspirantem podoficerskim, w 1918 – zastępcą oficera, w 1919 zweryfikowany w stopniu podporucznika WP, w 1930 mianowany kapitanem zawodowym, w 1972 awansowany na majora w st. spocz., w 1983 – podpułkownika, w 1990 został pułkownikiem. Walczył na froncie wsch. w Prusach Wschodnich, 30 XII 1918

⁴¹ Na liście LGDRK błędnie Waganke, dlatego zapewne nie rozpoznany.

⁴² Tak na listach pionierów.

objął dowództwo nad oddziałem powstańczym w Wągrowcu, później dowodził 7. kompanią strzelców wielkopolskich, zwaną też kampanią budzyńska, brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, kilkakrotnie ranny; w 1921-1923 był dowódcą Okręgowego Zakładu Uzbrojenia nr 7 w Poznaniu, w V 1925 przeniesiony do rezerwy w celu poratowania zdrowia, przez rok administrował 1000-morgowym majątkiem, od 13 V 1926 ponownie w służbie czynnej, był powiatowym komendantem WF i PW na pow. szamotulski i międzychodzki, a w 1930-1939 – komendantem OKU w Kaliszu, 31 VII 1939 przeniesiony w stan spoczynku, po wybuchu wojny ponownie zmobilizowany, walczył w Grupie Operacyjnej we Włodzimierzu Wołyńskim, pod Kobryniem i Kowlem, zdołał uniknąć niewoli. Przebywał następnie na terenie Grójca, przez kilka miesięcy 1940 więziony był na zamku lubelskim; od 30 III 1945 był kierownikiem Wydziału Wojskowego UW w Poznaniu, w V 1945 oddelegowany do Gorzowa, gdzie został kierownikiem Wydziału Wojskowego w Zarządzie Miejskim i Starostwie Powiatowym, na tej funkcji do 10 XII 1945, następnie był powiatowym komendantem Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego (1946), tego samego roku został oddelegowany do Urzędu Wojewódzkiego, później pracował w Wydziale Kultury Fizycznej PMRN, był też kierownikiem bazy transportowej handlu wewnętrznego, od 1968 – na emeryturze. W 1946 r. został pierwszym i prawdopodobnie jedynym prezesem koła ZPW⁴³, był też pierwszym prezesem koła Ligi Morskiej przy Starostwie, działał też w Komisji Osadników Wojskowych i Związku Inwalidów Wojennych, był także radnym PRN. Odznaczony był m.in. Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości (1937), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1926), Krzyżem Komandorskim (1983), Oficerskim (1978) i Kawalerskim (1968) OOP, odznaką honorową m. Gorzowa (1980). Mieszkał przy ul. Świerczewskiego [= Wyszyńskiego]. Pochowany został na cmentarzu komunalnym (kw. 4R, rz. 20, nr 7-8) obok żony Anny (1903-1980), był to ostatni pogrzeb powstańca w Gorzowie.

Zdjęcie sprzed 1990 r., skoro wystąpił w mundurze podpułkownika i z Krzyżem Komandorskim OOP. Fot. archiwum autora.

Wincenty WIECZOREK, powstaniec wielkopolski (* 25 III 1899, † 5 IV 1959), jako powstaniec zweryfikowany przed 1938, sam skądinąd nieznany, w Gorzowie także. Spoczywa na cmentarzu Świętokrzyskim (2c, rz. 1, nr 16).

⁴³ Dziwne, że właśnie on nie figuruje na liście z 1938, jak też na liście LGDRK.

Florentyna (Stefania) WILEWSKA z d. **Cwojdzińska** (* 9 IV 1899, Błociszewo, pow. Śrem, † 3 V 1974, Witnica), córka Ignacego (1873-1942) i Rozalii Kordudy z d. Therling (* 1870); zarówno ojciec, król Bractwa Strzeleckiego w Lesznie (1937), jak i stryj Antoni (1877-1971) oraz dwaj młodsi bracia: Maksymilian (* 1901), członek śremskiego Towarzystwa Tomasza Zana (TTZ), później porucznik rezerwy i Jan Marian (* 1902) też brali udział w powstaniu. Jej akta powstańcze, już pod nazwiskiem powstańczym znajdują się w archiwach WBH. Wraz z mężem Zdzisławem Wilewskim (1897-1984) zamieszkała po wojnie w Witnicy, z tego związku trzech synów – Antoni Andrzej († 2021), Leszek i Wojciech. Spoczywa wraz z mężem i synem na cmentarzu komunalnym w Witnicy (kw. 2, rz. 3, nr 19), w Święto

Niepodległości 2021 na mogile umieszczono tabliczkę powstańca wielkopolskiego.

Fot. Facebook/TPPW-Witnica.pl

Józef WIŚNIEWSKI (* 17 XI 1900, Brzykowo, pow. Lesk⁴⁴. † 10 II 1959, Gorzów), z zawodu kowal, do Gorzowa przybył 3 VII 1945 ze Słupcy. Jego udział w powstaniu możliwy pod warunkiem tożsamości z J. W. (* 11 II 1900), zweryfikowanym przed 1938 i do dziś nie zidentyfikowanym. Spoczywa na cmentarzu Świętokrzyskim (cm. 2c, dz. 1, rz.

15, nr 2).

Piotr WITCZAK (* 20 VI 1896, Mystki, pow. Września, † 5.06.1980, Lipki Wielkie)⁴⁵, syn Wawrzyńca (Laurentius) (* 1863) i Małgorzaty (Margaretha) (* 1854) z d. Stanowskiej. Brał udział w walkach we Wrześni, Gnieźnie, Zdziechowie, Kcyni, pod Szubinem i Rynarzewem; 28 XII 1957 został odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Po wojnie osiadł w Lipkach Wielkich, wraz z żoną Józefą (1903-1961) spoczywa na tamtejszym cmentarzu komunalnym (kw. 1, rz. 12, nr 4).

Walenty WOJTASZEK (* 18**), syn Józefa, wspomniany jedynie na liście LGDRK, ale z błędem w dacie urodzenia (1809), co utrudnia identyfikację; jedyny znany imiennik to zweryfikowany przed 1938 W. W. (* 8 II 1897, Kwilcz, † 1.02.1978, Wrocław), ale jego rodzice to Wojciech (* 1859) i Florentyna z d. Mniska (* 1859), co raczej wyklucza tożsamość, choć nie do końca. Zapewne to on na okręgowym zjeździe Towarzystwa Powstańców i Wojaków w

⁴⁴ Tak w wykazie pionierów z 1945, zapewne chodzi o Brzyków w pow. łaskim; data ur., zapisana 17.11.1900, może być odczytywana także 17 II 1900, tym bardziej że zm. w wieku 59 lat.

⁴⁵ Daty życia wg portalu cmentarnego; wg biogramu na portalu Powstańcy Wielkopolscy pow. wrzeńskiego ur. się 21 VI 1898 w Mystkach, znana jest też data 21 VII 1898, na liście LGDRK – 1898; przy takich rozbieżnościach i pomyłkach nie można wykluczyć, że to on jest jednym z dwóch imienników zweryfikowanych przed 1938 z datami 14 VI 1884 oraz 19 VI 1884. Tożsamość potwierdzają imiona rodziców.

VIII 1927 r. w Strzelnie otrzymał odznakę powstańczą, dalszy los nie jest znany, spoczywa na cmentarzu parafialnym Świętej Rodziny we Wrocławiu przy ul. Smętnej (P8_R5_Nr16).

Ignacy WOŁYŃSKI (* 12 I 1896, Szczytniki, pow. Gniezno, † 1 II 1985, Piła), syn Teofila i Franciszki z d. Ciechańska. Ukończył SP w Gnieźnie, następnie uzyskał wykształcenie średnie w zakresie akcyz i monopolu państwowych oraz ubezpieczeń społecznych⁴⁶; przedwojenna praca zawodowa skądinąd nieznana, po wojnie w Gorzowie, gdzie pojawił się nie później niż 20 VII 1945, przed 25 VIII 1945 został naczelnikiem Rejonu Kontroli Skarbowej, 28 X 1945 tytułowany *kierownikiem Monopoli i Akcyz*, w Gorzowie nie krócej niż do 1948, później był inspektorem gospodarki spirytusem przy Składnicy Spirytusu w Pile. W III 1915 został zmobilizowany do armii niemieckiej, od 4 II do 26 III 1919 walczył w oddziałach powstańczych, m.in. pod Kościanem; w 1929 odbył ćwiczenia wojskowe w Kobryniu, a w 1931 w Lesznie, jako rezerwista awansowany do stopnia sierżanta, pominięty na liście powstańców zweryfikowanych do 1938, w 1939. był jednak członkiem ZG Związku Powstańców Wielkopolskich 1918/19 w Poznaniu, prawdop. po wojnie należał do koła w Gorzowie. Podczas II wojny światowej był prześladowany przez hitlerowców, od IV do VII 1941 więziony w Forcie VII w Poznaniu, następnie wysiedlony do GG, a od IX do XI 1944 więziony w obozie Lamsdorf/Łambinowice, represjom poddano także jego dzieci, czworo wywieziono do obozów pracy, a syn Kajetan przebywał w obozie w Oranienburgu. Przed wojną został członkiem PPS, należał do koła Jeżyce, a w 1945-1948 – w Gorzowie, 17 X 1945 został zast. skarbnika TPPR w Gorzowie, a 27 X 1945 – członkiem zarządu Gorzowskiego Towarzystwa Łowieckiego; później był członkiem ZBoWiD. Odznaczony został m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi (przed 1939) i Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (po 1957). Spoczywa obok żony Ireny (1911-2005) na cmentarzu komunalnym w Pile (kw. 7/A, rz. 9, nr 3).

Franciszek WOŹNIAK (* 1900, † 8 II 1961, Gorzów), może to jeden z trzech imienników tego rocznika, zweryfikowanych jako powstańcy do 1938, z których tylko jeden (* 7 I 1900) pozostaje niezidentyfikowany. Mieszkał na terenie parafii św. Józefa, pochowany na cmentarz Świętokrzyskim (cm. 2c, dz. 1b, rz. 5, nr 14).

Stanisław WYRWIŃSKI (* 12 IX 1900, Bnin, pow. Śrem). 1 VI 1945 zorganizował w Gorzowie Komunalną Kasę Oszczędności i został jej dyrektorem. Był działaczem Stronnictwa Ludowego, jeszcze w 1945 r. wraz z całym zarządem przeszedł do PSL, później był aktywnym działaczem PPS, usuniętym z partii 19 X 1948 za „odchylenia prawicowe i nacjonalistyczne”. W VIII 1945 został skarbnikiem Komitetu Dożynkowego Ziemi Lubuskiej, od X 1945 był zast. skarbnika TPPR, a w 1946-1947 – skarbnikiem Ligi Morskiej, a także skarbnikiem koła Związku Powstańców Wielkopolskich. Jego los po 1948 nie jest znany.

---

⁴⁶ Tak w biografii na portalu www.powstanie.szubin.net/biografie.

Antoni WYSOCKI (* 10 V 1862, † 13 VI 1946, Gorzów)⁴⁷, rolnik, ojciec Piotra, skądinąd nieznany, pominięty na liście z 1938. Pochowany został jako pierwszy w przyszłej kwaterze powstańczej cmentarza Świętokrzyskiego, 7 lat później u jego stóp spoczęła żona Franciszka z d. Bałęczna (7 III 1876, † 5 X 1953), jej grób (*powstańców Wlkp* rz. 2, nr 1), zapoczątkował pochówki w drugim rzędzie kwatery.

Piotr WYSOCKI (* 27 VI 1898, Rusiborek, pow. Środa Wlkp., † 5 X 1985, Piła), syn Antoniego (1862-1945) i Franciszki (1876-1953). W 1912 r. ukończył szkołę ludową, a w 1916 – Średnią Szkołę Rolniczo-Handlową w Pędkowie pow. Środa, powołany do służby wojskowej odbywał ją m.in. w Feldartillerie-Regiment Nr. 41 w Głogowie, jako uczestnik powstania wielkopolskiego brał udział w walkach w Gnieźnie, Duszynie, Margoninie i Nakle, w 1920–1921 ponownie zmobilizowany jako żołnierz 70 pp w Pleszewie. Już w przerwie służby w armii pruskiej pracował w majątku Wallmanów pod Żaganiem, po demobilizacji – zatrudnił się w kancelarii adwokackiej mec. Sławka w Rogoźnie, później u adwokata Garsteckiego w Poznaniu, w 1933 został skierowany przez PPS do pracy w ZZ Pracowników Rolno-Leśnych z Gnieźnie jako zastępcą procesowy, mieszkał w Pobiedziskach, okupację spędził w Wągrowcu, pracując m.in. jako robotnik, pracownik umysłowy, a następnie – tłumacz hipoteczny. 27 III 1945 wraz z pierwszą grupą operacyjną przybył do Gorzowa, gdzie został prezydentem miasta, 30 V 1947 pod naciskiem politycznym złożył rezygnację, 1 VI 1947 objął funkcję prezydenta Piły, w l. 1948–1950 był starostą powiatowym w Szczytnie, gdzie w następstwie bandyckiego napadu stracił zdrowie i przeszedł na rentę, później pracował jeszcze w gospodarce komunalnej w Pile, od 1963 na emeryturze. Przed wojną sympatyzował z PPS, w 1945 r. związał się z PPR, od 1948 członek PZPR, w Gorzowie należał do ZPW, w 1967 zorganizował oddział ZBoWiD w Pile. Już w 1947 r. MRN wnioskowała o odznaczenie Krzyżem OOP V kl. (kawalerskim), który otrzymał, ponadto posiadał Medal Zwycięstwa i Wolności 1945, Wielkopolski Krzyż Powstańczy, odznakę 1000-lecia Państwa Polskiego, honorowe odznaki za rozwój woj. zielonogórskiego i poznańskiego, w 1974 został „Pilaninem Roku”. Z żoną Haliną rozstał się jeszcze w Gorzowie. W Gorzowie mieszkał w willi przy ul. Łokietka 37, w 1951 zamieszkał na stałe w Pile, jako osoba samotna zamieszkał w 1969 r. w Domu Weterana we Włociborzu, później przeniósł się do Domu Zbawiciela w Zielonej Górze, przed 1980 zamieszkał ponownie w Pile, w ostatnich latach życia poważnie chorował i często przebywał w szpitalu. Pochowany

---

⁴⁷ Może syn Marcina i Marianny.

na cmentarzu komunalnym w Pile (kw. 9/B, rząd 4, grób 18), po sąsiedzku z grobem syna Włodzimierza (1925-1995).

Franciszek WYTRYKUS (* 25 III 1900, Kwilcz (?). † 18 X 1974, Kostrzyn), syn Szczepana (* 1862, Kwilcz) i Antoniny z d. Suwalskiej (* 1868). Zawód i praca zawodowa nieznane, także w Gorzowie. Należał do oddziału, który 6 I 1919 powstał w Kwilczu pod dowództwem bosmana Stanisława Binkowskiego, przynależność do gorzowskiego środowiska powstańczego potwierdza lista LGDRK, występuje też w „Słowniku biograficznym Powstańców Wielkopolskich”. Zm. w Państwowym Sanatorium Przeciwgruźliczym w Kostrzynie, pochowany na cmentarzu komunalnym w Gorzowie (kw. 12B. rz. 20, nr 3).

Zygmunt ZACHWIEJA (* 1901, † po 1971?), syn Marcina. Pochodził z Poznania, gdzie 12 VI 1939 r. złożył przed Izbę Rzemieślniczą egzamin mistrzowski w rzemiośle piekarniczym, w 1971 wystąpił do sądu o odtworzenie dokumentu⁴⁸, zapewne to on w 1939-1945 przebywał w hitlerowskich obozach Schwetig, Berlin, Oranienburg⁴⁹, nie później niż w 1946 w Witnicy, gdzie otworzył piekarnię przy Krzywoustego 22, jego los po 1971 nie jest znany. Jedyny śladem udziału w powstaniu jest gorzowska lista LGDRK.

Kazimierz ZAGÓRSKI (* 25 IV 1887, † 5 VII 1957, Gorzów⁵⁰), skądinąd nieznany. Zapewne pochodził z Inowrocławia, tożsamy z działaczem PPS, który 5 III 1926 na łamach „Dziennika Kujawskiego” ogłosił, iż *z dniem dzisiejszym wystąpiłem z Polskiej Partii Socjalistycznej i Związków Klasowych i nie chcę mieć z nimi nic wspólnego*, wiekiem pasuje do K. Zagórskiego, który do 1933 pracował jako konduktor w inowrocławskich tramwajach. W 1945 zjawiał się w Gorzowie, już 25 I 1946 został członkiem nowego zarządu PPS, to on zapewne przemawiał w imieniu PPS na przedwyborczym wiecu 17 III 1946 w teatrze. Status powstańca potwierdza jedynie pochówek w kwaterze powstańczej na cmentarzu Świętokrzyskim (*powstańcz. lewa rz. 2 nr 2*), podczas remontu w 1985 mogiła uznana została za anonimową, dopiero ok. 2018 na steli ktoś umieścił tabliczkę z informacją *Powstaniec Wielkopolski, nr. rej. 5362*.

---

⁴⁸ Dziennik Urzędowy MOiSW, nr B-2 z 15 IV 1971.

⁴⁹ Fiszka umieszczona w poszycie „Informacje o obozach hitlerowskich, wspomnienia byłych więźniów z lat 1939-1945”, AP Zielona Góra, Zespół ZO ZBoWiD w Zielonej Górze 1970-1978, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/6746111> [dostęp 20 IV 2020].

⁵⁰ Takie daty widnieją w parafialnej księdze pochówków, wg tabliczki umieszczonej na nagrobku – 25 XI 1887 – 5 VI 1957, taka data śmierci wyraźnie koliduje z chronologią wpisów.

Roman ZMYWACZYK (* 8 XI 1897, Wielki Lutom, pow. międzychodzki, † 11 X 1977, Witnica), syn Jana (* 1867) i Heleny z d. Szulczyk. W wieku 19 lat (1916) został wcielony do armii pruskiej, w XII 1918 wrócił z frontu do matki, która jako wdowa mieszkała już w Nowej Wsi pod Wronkami. W końcu I 1919 wstąpił do 13 Oddziału Karabinów Maszynowych (*kulomiotów*) i brał czynny udział w powstaniu, walczył zrazu na froncie zachodnim pod Zbąszyniem, później na froncie północnym w okolicy Chodzieży, następnie został wcielony do 10 pułku piechoty, w II 1920 trafił do służby czynnej w żandarmerii wojskowej w Poznaniu, gdzie służył do III 1923; Po demobilizacji pracował w różnych firmach we Wronkach, w VIII 1940 wraz z córką Janiną (1925–2005) został wywieziony na roboty w Niemczech, następnie w Austrii, gdzie w V 1945 oswobodziły go wojska amerykańskie. Po wojnie osiadł w Witnicy, gdzie pracował m.in. w Zakładach Przemysłu Ziemniaczanego, był radnym MRN w Witnicy i PRN w Gorzowie. Jako powstaniec został zweryfikowany przed 1938, widnieje na witnickiej liście LGDRK; z wojska zdymisjonowany w stopniu kaprała, w 1972 został mianowany podporucznika WP; 28 XII 1957 został odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, otrzymał też Krzyż

Kawalerski OOP. Razem z żoną Władysławą (1896–1980) spoczywa na cmentarzu komunalnym w Witnicy (kw. 1, rz. 8, nr 3), w 100. rocznicę powstania na jego grobie odsłonięto pamiątkową tablicę⁵¹.

(<http://witnica.pl/2018/11/order-grobie-powstanca>). Fot. Mirosław Sztogryn

Jak powstawała powstańcza kwatera

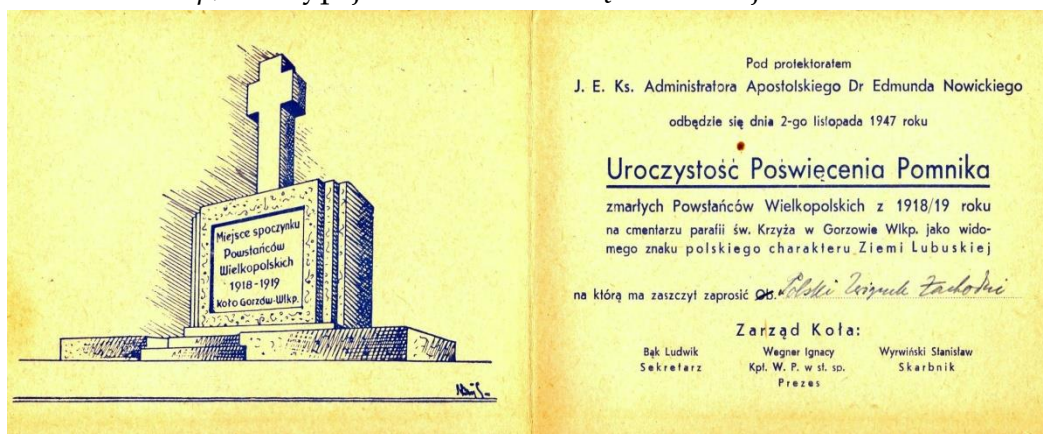
Pierwszym „lokatorem” kwatery powstańczej na cmentarzu Świętokrzyskim był **Antoni Wysocki** (1862–1946), który zm. 13 VI 1946 r. Jego pochówku nawet nie odnotowano w księdze cmentarnej, choć już od wielu miesięcy prowadzono w miarę regularny rejestr zmarłych. Może dlatego, że był to ojciec urzędującego prezydenta miasta, a pogrzeb, być może, organizował sam magistrat, więc wszystko załatwiano „na słowo”. Miejsce pochówku było może przypadkowe, ale to ono zdeterminowało późniejszą lokalizację kwatery.

Za inicjatora kwatery uchodzi, zapewne słusznie, prezydent Piotr Wysocki (1898–1985), sam zresztą powstaniec, nigdy nie dowiemy się, czy zainspirowała go do tego śmierć ojca, czy też kolejny pochówek. Drugim powstańcem, który tu spoczął, był **Wacław Galiński** (1898–1947), który zm. 27 III 1947, jego pochówek odnotowano już w księdze, ale nikt nie kwapił się do wypełnienia rubryk z lokalizacją grobu. Wszyscy zapewne wiedzieli, gdzie spoczął, sama kwatera nie miała jeszcze tradycji. Miejsce grobu wybrano jednak już precyzyjnie, według planu, który przewidywał, że obie najstarsze mogiły tworzą

⁵¹ Order na grobie powstańca, <http://witnica.pl/2018/11/order-grobie-powstanca/> [dostęp 20 IV 2020]

symetryczne centrum kwatery, a biegnąca między nimi ścieżka będzie jej osią, zwieńczoną pomnikiem. Odsłonięto go 2 XI 1947, dzień po Wszystkich Świętych. Rysunek pomnika, wydrukowany na zaproszeniu, przedstawia gładki krzyż, na zachowanym zdjęciu – krzyż zdobi już pasyjka. Zdjęcie to, wbrew pewnej tradycji, nie może przedstawiać uroczystości odsłonięcia pomnika, przeczy temu letni sort mundurów żołnierzy z honorowej asysty wojskowej, jak też odzież innych uczestników, ubranych „do figury”, tym bardziej nie mogą to być obchody rocznicy wybuchu powstania. Zdjęcie zostało zrobione nie wcześniej niż w 1948, może w rocznicę wybuchu lub zakończenia II wojny światowej. Na tablicy pomnika, co widać też na zdjęciu, umieszczono napis: *Miejsce spoczynku Powstańców Wielkopolskich 1918 – 1919 koło Gorzów Wlkp*, inskrypcja ta zachowała się do dzisiaj.

Zaproszenie na odsłonięcie pomnika Powstańców Wielkopolskich w 1947 r. Repr. archiwum autora.

Nieznana uroczystość pod pomnikiem Powstańców Wielkopolskich na cmentarzu Świętokrzyskim, zap. wiosna 1948 r., pierwszy z lewej – Ignacy Wegner, w prawym dolnym narożniku – nagrobek Antoniego Wysockiego. Fot. archiwum autora.

Na następny pochówek w tym miejscu przyszło czekać prawie pięć lat, choć skądinąd wiemy, że w tym czasie pożegnano kilku innych członków ZPW. Trzecim – chronologicznie – powstańcem, pochowanym w tym honorowym miejscu, był **Wacław Cizak** (1895-1952), który zm. 8 II 1952 r. i pochowany został na lewo od Galińskiego (*Plac. Pow.*, rz. 1, nr 2)⁵², w

⁵² Z powodu mało czytelnej adnotacji fakt ten przeoczyłem i w poprzedniej publikacji w tym miejscu „pochowałem” innego powstańca.

1972 grób został opróżniony, ale w 1985 r. nagrobek odrestaurowano, oznaczając go anonimowym „Powstaniec Wielkopolski”.

W 1952 r. odbył się jeszcze jeden pogrzeb, był to **Franciszek Górny** (1892-1952), który zm. 15 XII 1952 i spoczął po sąsiedzku, a grób ten oznaczono w księdze jako *powstańców Wlkp* nr 3 (wg rekonstrukcji z 1985 był to skraj kwatery). Jego grób to jedyny oryginalny nagrobek (w obrębie kwatery w granicach z 1985), który przetrwał do dziś. Kolejny pogrzeb odbył się niespełna rok później, w październiku 1953, to **Franciszka Wysocka** (1876-1953); nie wiadomo czy sama brała udział w powstaniu, czy też jako wdowa po powstańcu i matka powstańca, znajdowała się pod opieką koła ZPW i jej pochówek w tej kwaterze uchodził wtedy za oczywisty. Spoczęła ona jakby u stóp męża, jej grób, oznaczony *powstańców Wlkp* rz. 2, nr 1, „inaugurował” drugi, jeszcze pusty rząd kwatery. Ta obmurowana mogiła zwieńczona była żelaznym krzyżem z tabliczką, która już w 1985 r. była ledwie czytelna, stąd błędny odczyt „Franciszek Wysocki”, ale Bóg raczy wiedzieć, dlaczego grób ten pominięto przy renowacji kwatery, może jednak ktoś pamiętał, że to kobieta? W 2008 r. utrwalilem niemal nową tabliczkę na krzyżu z napisem *Franciszka Wysocka UR. 1976 – ZM 1951* (sic!), na zdjęciu, zrobionym przeze mnie w 2012, ten krzyż nie stoi, ale leży już na betonowej płycie, a po napisie nie ma już śladu.

Kolejny pogrzeb odbył się w styczniu 1954 r.; na drugim skrzydle kwatery, symetrycznie do Górnego, spoczął **Piotr Janiszewski** (1880-1954), powstaniec z przedwojenną weryfikacją, którego grób zapisano *powst. Wlkp* rz. 1 nr 3, zapomniano tylko dopisać „prawa”. W 1985 r. mogiłę tę uznano za prawy skraj kwatery. W rzeczywistości rząd powstańczych mogił był dłuższy. Już w sierpniu 1954 r. został tu pochowany **Wincenty Łakomy** (1903-1954), spoczął on zapewne na lewo od Górnego (*powstańców Wlkp strona lewa* rz. 1, nr 4), tuż za ogrodzeniem z 1985 r.; wynika z tego, że już wtedy była to mogiła zupełnie anonimowa, później jednak grób został zidentyfikowany, a szczątki powstańca 21 X 2003 r. ekshumowano na cmentarz komunalny. Siódmym w tym rzędzie był **Aleksy Wański** (1893-1955), powstaniec z przedwojenną legitymacją, którego na początku lipca 1955 r. pochowano na prawo od Janiszewskiego, (*powst. prawo* 4), jakby symetrycznie do Łakomego. Prochy te zostały już 11 XI 1971 przeniesione na cmentarz komunalny, miejsce to było więc puste już w 1985 r., gdy na prawo od niego poprowadzono ogrodzenie, w ten sposób ślad po mogile do dziś wydaje się czytelny. Rząd ten został dopełniony dopiero w 1958 r. W marcu 1958 r. pochowano tu **Feliksa Szymkowiaka** (1898-1958), też powstańca z przedwojenną weryfikacją, jego grób oznaczono *powstańców Wlkp. strona lewa*, uprzednio mogiłę tę lokalizowałem między Górnym i Galińskim, teraz miejsca tego należy szukać na lewo od Łakomego, sprawa trudna, bo już 24 X 1976 prochy jego zostały ekshumowane do grobu dopiero co zmarłej wdowy po nim na cmentarzu komunalnym.

Zagadką pozostaje ostatnie „wolne” miejsce w pierwszym rzędzie, między Wysockim a Janiszewskim, zgodnie z logiką pochówków tym miejscu, tu powinien spocząć ktoś zmarły w 1952-1954, ale nikogo takiego nie udało się znaleźć w księdze pochówków, być może pochówek ten został po prostu w niej pominięty, co nie było, jak się po latach okazuje,

rzadkim przypadkiem. Być może miejsce to stało z nieznanых powodów puste i dopiero na pocz. września spoczął tu **Antoni Mazur** (1900-1958), choć oznaczenie jego mogiły w księdze pochówków – *Powstańców Wlkp.* dz. 2, rz. 2, nr 2 niczego nie wyjaśnia ani nie ułatwia, bo to był zapewne zapis zgodny z nową, dopiero co wdrożoną systematyką, odnoszącą się nie do kwatery powstańczej, ale całej dzielnicy, jak na tym cmentarzu zwykło się nazywać kwatery cmentarne. Jeśli nie tu spoczął A. Mazur, to zapewne gdzieś w pobliżu, trudno znaleźć, bo prochy zostały ekshumowane 15 IV 1985, zaś w trakcie renowacji pusta lub opróżniona mogiła, uznana za anonimowy pochówek, otrzymała nowy nagrobek.

Dalsze pochówki w tym rządzie były już niemożliwe, po lewej stronie już w lipcu 1955 r. pochowany został bowiem Karol Orkasiewicz (1906-1955), zachowana w dobrym stanie mogiła w księdze pochówków oznaczona została jako *prawa strona powstańców* rz. 1 nr 4, przy czym to nie pierwszy przypadek, iż zmieniający się co chwilę rejestrator pochówków mylił nie tylko rzędy, ale też strony, albo z premedytacją stosował zasadę heraldyczną, zgodnie z którą orzeł w naszym godle patrzy w prawo, choć w rzeczywistości w lewo; Orkasiewicz za młody był na powstańca, zresztą pochodził ze Lwowa. Na prawy skrzydło, tuż za grobem Wańskiego, już w październiku 1955 spoczął Władysław Błaż (1899-1955), hotelarz i pionier miasta, rodem zapewne z Drohobycza; lokalizacja grobu też pewna, bo zachował się nagrobek (*powstańców prawa* rz. 1 nr 5).

Już na pocz. II poł. 1957 r. rozpoczęły się systematyczne pochówki w drugim rządzie, na lewo od ścieżki i grobu Franciszki Wysokiej. Jako pierwszy spoczął tu **Franciszek Konopa** (1887-1957), który zm. 2 VII 1957 r., jego grób oznaczony został jako *powstańcz. lewa* rz. 2 nr 1, a w 1985 r. – odrestaurowany jako mogiła nieznanego powstańca. Trzy dni później odszedł **Kazimierz Zagórski**, rówieśnik poprzedniego (1887-1957), którego pochowano na lewo od Konopy (*powstańcz. lewa* rz. 2 nr 2.); do niedawna była to mogiła nieznanego powstańca, ostatnio ktoś umieścił na nagrobku typową czarną tabliczkę z imieniem i nazwiskiem, ale błędną, niestety, datą śmierci.

Jeszcze w lipcu tego roku obok niego (*powst.* rz. 2 nr 3) spoczął **Roman Jędrzejewski** (1901-1957), jego marmurowy nagrobek w 1985 r. nadal nie wymagał renowacji, później stela została zniszczona i grób stał się anonimowy. W 1985 r. mogiłę tę uznano za skrajną i na lewo od niej poprowadzono ogrodzenie. Tymczasem tuż za nim pozostało miejsce pochówku **Stefana Kerkera** (1904-1957), który zm. 10 VIII 1957 r. Ten grób zarejestrowano jako *powst. lewa* rz. 2 nr 4 i jest jedynym śladem powstańczej działalności zmarłego, bo trudno sobie wyobrazić, by w roku społecznego entuzjazmu i przywracania narodowych kultów ktoś pozwolił sobie na pochowanie między powstańcami kogoś spoza tego grona. Współcześnie na zapomnianej mogile pojawiła się nowa płyta, na niej jednak także brak informacji o udziale w powstaniu. Na lewo od niego spoczął **Stanisław Bessert** (1890-1957), który zm. 13 IX 1957 r., jego grób oznaczony w księdze jako *powst. lewa* rz. 2 nr 5, zachował się do dziś, choć to właściwie tylko pordzewiały krzyż, na którym ktoś współcześnie przyczepił tabliczkę z imieniem i nazwiskiem.

Trzy pominięte mogiły powstańcze, od lewej grób T. Szmytkowskiego, S. Besserta i S. Kerkera. Wyżej – na lewo od grobu F. Górnego – miejsce po dwóch innych mogiłach powstańczych, rząd ten kończy grób K. Orkasiewicza ze Lwowa, powyżej niego, już w osi krzyża powstańczego spoczywa B. Wala, też lwowianin.
Fot. Michał Klisiński.

Właściwą granicę kwatery wyznacza być może mogiła **Teodora Szmytkowskiego** (1898-1958), który zm. 24 II 1958, grób ten w księdze pochówków określony został jako *powstańców* rz. 1, nr 6; porównując zapis z bardzo czytelną typografią (nagrobek zachowany w dobrym stanie), w notatce tej pomyłono ewidentnie rząd. Na lewo od Szmytkowskiego doliczyć się można jeszcze trzech mogił, zapewne ekshumowanych, teraz zrównanych z ziemią, nie sposób więc ustalić osoby pochowane w tym miejscu, raczej nie byli to powstańcy. Rząd ten dopełnia grób Juliana Głowinkowskiego⁵³ (1885-1957), pochowanego tu już w kwietniu 1957 r., a mogiła jego oznaczona została jako... *powst.* rz.3 nr 2

Przez równo trzy lata, od września 1958 do września 1961 w kwaterze tej nikogo nie pochowano, choć w tym czasie odbywały się pogrzeby powstańców w innych miejscach, jako ostatni w tej kwaterze spoczął więc **Jan Selwat** (1900-1961), który zm. 30 IX 1961 r., i spoczął jakby na przeciwległym krańcu kwatery, a miejsce to w księdze pochówków odnotowano lakonicznie *powst. Wlkp.* Na prawo od niego od 1985 r. znajduje się łańcuch ogrodzeniowy, zapewne słusznie, choć na prawo od ogrodzenia znajdują się co najmniej dwie anonimowe już mogiły, chyba jednak nie powstańcze, po lewej stronie Selwata pozostało jedno puste miejsce, nikt jego nie zdążył go zająć, bo już 25 IX 1962 decyzją Prezydium MRN nekropolia świętokrzyska została zamknięta.

Obcy wśród swoich

⁵³ W księdze pochówków jako Głowiński.

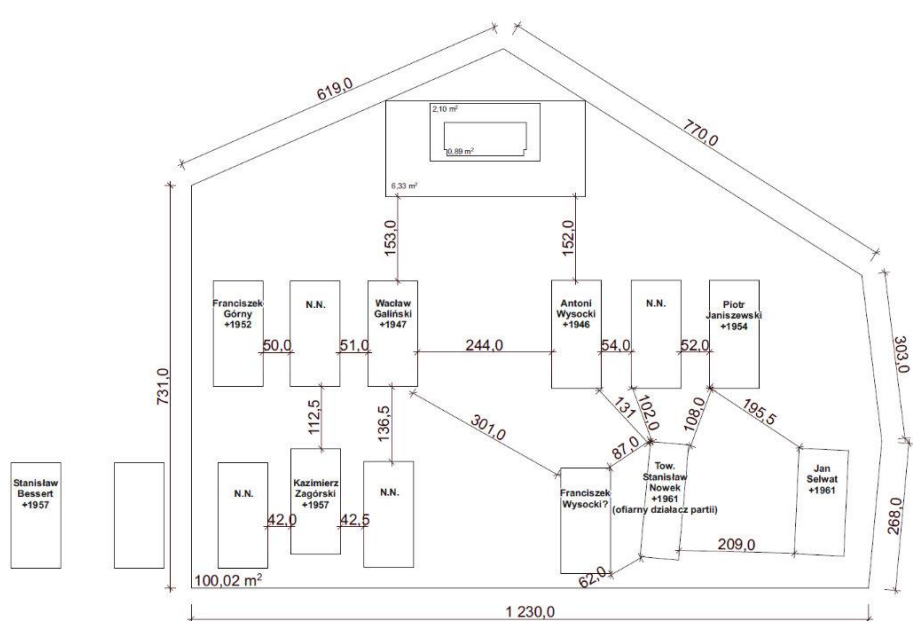
Można powiedzieć – że w porę, bo w otoczonej innymi „postronnymi” pochówkami kwaterze dla powstańców nie było już miejsca. Wydaje się, że już w połowie lat 50. powstańcy utracili kontrolę nad tą kwaterą, częściowo odzyskaną w l. 1957-1958. Sam cmentarz, acz kościelny, z racji tego, że był jedyną czynną nekropolią w mieście, zarządzany był przez magistrat, czyli jak się wtedy mawiało „Prezydium”, parafii pozostała jedynie rola administratora. W pewnym momencie skarpa z powstańczą kwaterą zaczęła być traktowana jako coś w rodzaju alei zasłużonych, chowano tu np. żołnierzy, którzy zginęli na służbie, później także innych ludzie, od marca do pocz. czerwca 1957 odbywał się tu niemal co drugi pochówek na tym cmentarzu. Problem polega na tym, iż kwatera powstańcza stała się punktem orientacyjnym dla całej, położonej na wzgórzu i jego skarpie „dzielnic” cmentarnej, słowem *powstańcy* określono dziesiątki mogił, przy czym stosowano doraźną i tak niekonsekwentną numerację grobów, że gdyby trzymać się ściśle tych zapisów, to niektóre mogiły musiałyby się nakładać. Dopiero na przełomie l. 50/60. pojęcie powstańcy ustąpiło określeniu *koło W.P.* lub wręcz *k. żołnierzy*. Nad kwaterą dominuje krzyż, w 1985 r. otoczony półkolistym murem, który jakby podkreśla wyjątkową pozycję tego elementu architektonicznego. Tymczasem pozioma oś krzyża, rząd zero, jakbyśmy mogli przypuszczać, była już w 1957 systematycznie zapełniana i to bynajmniej nie grobami powstańczymi, do tego rząd ten także oznaczono jako 1. Na lewo od krzyża rzuca się w oczy bardzo dobrze zachowana mogiła Bartłomieja Stanisława Wali (1903-1957), który w marcu 1957 pochowany został w miejscu oznaczonym *powst. rz. 1 nr 2*; pierwszy naczelnik PUR, później nauczyciel, pochodził z Lwowa i był za młody na powstańca, bliżej zresztą było mu zapewne do Orląt niż do harcerzy z Wielkopolski. Na lewo od niego wciąż spoczywają zmarłe nieco wcześniej Antonina Baraniecka (1908-1957) – *po prawej stronie na powstan. nr 2, nr 4* i Zofia Sawostianik (1892-1957) – *powst. rz. 1 nr 3*. Po prawej stronie krzyża znajduje się grób Jana Malczewskiego vel Walczewskiego, jak zapisano w księdze pochówku (1901-1957), który w maju 1957 spoczął w mogile *powstan. rz. 1, nr 2*, dzień wcześniej zmarła Wiktoria Liszczyńowicz (1893-1957), które grób oznaczono *powst. rz. 1 nr 1*, być może bliżej krzyża. W tym rzędzie zostali pochowani także Piotr Mirecki (1901-1957) pochowany w *powstan. rz. 1 nr 1* oraz Anna Hoffman (1873-1957) – *powstan. prawa rz. 1 nr 4*. O ograniczeniach powstańczych pochówków z lewa i prawa wspomnieliśmy już wcześniej, możliwość utworzenia trzeciego rzędu mogił powstańczych została zaprzepaszczone już na początku września 1956 r., gdy w miejscu tym, niemal na środku, w osi krzyża (*pow. lewa stro. rz. 3 nr 1*) pochowany został por. Kazimierz Mierzwiński (1927-1956), zachował się solidny podwójny nagrobek z miejsce na inskrypcje dla żony. Nie był to jednak pierwszy taki pochówek w tym rzędzie, już w styczniu 1956 r., w sąsiedztwie prawego narożnika kwatery (*powstańców Pra. rz. 1, nr 5*) spoczął Bronisław Ochocki (1933-1956), który zginął w czasie służby wojskowej. Odtąd w sąsiedztwie zaczęto chować innych wojskowych, głównie

zmarłych w tragicznych okolicznościach⁵⁴. Barbarzyńskim wręcz wtrętem w integralność kwatery stanowi grób Stanisława Nowka (1922-1961), *ofiarnego działacza* partii, którego pochowano w marcu 1961 r., co w księdze cmentarnej odnotowano *P. Wlkp. prawa strona bez wyznania*; grób ten, zachowany nadzwyczaj dobrze, znajduje się w drugim rzędzie kwatery powstańczej, między grobami F. Wysockiej i J. Selwata, dziwne wręcz, że nie został ekshumowany, gdy w 1962 otwarto cmentarz komunalny, widocznie był nie tylko zasłużony, ale i *passé*. Wydaje się wielce prawdopodobne, iż rząd na prawo od Franciszki Wysockiej został przez władze miejskie zarezerwowany na coś w rodzaju alei zasłużonych, pierwszym „zasłużonym” był właśnie ów Stanisław Nowej, drugim prawdopodobnie J. Selwat, nie tylko powstaniec, ale aktywny działacz rzemiosła i spółdzielczości w mieście, trzeci taki „zasłużony” pochówek nie zdążył się odbyć i miejsce pozostało puste. Hipotezę tę zdaje się potwierdzać fakt, iż grób J. Selwata wydaje się bardziej zorientowany względem grobu S. Nowka niż pozostałych mogił powstańczych.

Kwaterna powstańcza na cmentarzu Świętokrzyskim, stan z wiosny 2012 r. Na pierwszym planie oryginalny nagrobek R. Jędrzejewskiego pozbawiony jednak steli i znajdujących się na niej inskrypcji.
[Powstańcy 45, kwaterna – szkic]

⁵⁴ O bałaganie ewidencyjnym w tym miejscu może najlepiej świadczyć fakt, iż grób Wacława Szagunia (1935-1957), który rok później spoczął na prawo od Ochockiego zarejestrowany został identycznie (*powst. prawa, rz. 1, nr 5*).

Plan sytuacyjny kwatery Powstańców Wielkopolskich
Rys. IPN.

Historia pewnej... renowacji

W 2019 r. Oddziałowe Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN w Szczecinie rozpoczęło przygotowania do renowacji kwatery, przeprowadzono wtedy inwentaryzację grobów, wykonano szkic kwatery, a ja, poproszony o konsultację, zostałem zainspirowany do podjęcia próby zrekonstruowania... pochówków w tym miejscu. Istotnym elementem tych dociekań była też historia poprzedniej renowacji kwatery.

Zasadniczą informację o tych pracach dostarcza inskrypcja umieszczona w przyziemiu pomnikowego krzyża: *W 40 rocznicę zwycięstwa nad faszyzmem groby powstańców odrestaurował ZM LOK Gorzów.* Okoliczność ta odpowiada majowi 1985 r., tymczasem „Ziemia Gorzowska” w nr. 40 z 4 X 1985 r. zapowiada dopiero, iż *odnowione będą groby i pomnik Powstańców Wielkopolskich na cmentarzu przy ul. Warszawskiej.* ZM LOK podjął się koordynowania prac przy współudziale klubów oficerów rezerwy i młodzieży Zespołu Szkół Gastronomicznych. Część środków dostarczy Urząd Miejski. ZM LOK prosi o dalsze wpłaty na konto...

Niebawem, tuż przed Zaduszkami sam dokonałem reporterskiego zwiadu na tej nekropolii⁵⁵. Zanotowałem wtedy: *Dziewięć mogił. Przez wiele lat były opuszczone, zaniedbane. Ze dwa lata temu zaopiekowała się nimi młodzież z Zespołu Szkół Gastronomicznych, ZSMP-owcy, LOK-owcy, harcerze. Zabezpieczyli obelisk, wyplenili zielsko i krzewy, w woreczkach nanieśli ziemię... Ostatnio zrobiło się głośno wokół kwatery powstańczej, znaleźli się nowi inicjatorzy, czyn młodzieży został zbagatelizowany, nie podziękowano im nawet na uroczystości zorganizowanej po renowacji mogił. Nie pytając o zdanie dotychczasowych opiekunów, groby oddano w opiekę szczepowi harcerskiemu ze szkoły nr 17 tylko dlatego, że nosi imię Powstańców Wielkopolskich. Same mogiły*

⁵⁵ Jerzy Zysnarski, *Tajemnice gorzowskich „Powązek”*, „Ziemia Gorzowska”, nr 44 (295) z 1 XI 1985, s. 1 i 6.

były jednak już odnowione, bowiem w tekście tym konstatowałem także: *Najważniejsze jednak, że znalazły się w mieście środki na postawienie siedmiu nagrobków. Dwie mogiły: Franciszka Górnego (zm. w 1952 r.) i Romana Jędrzejewskiego (zm. w 1957 r.) posiadają dobrze zachowane pomniki marmurowe. W odrestaurowanych grobach spoczywają: Wacław Galiński (zm. w 1947 r.), Antoni Wysocki (zm. w 1946 r.), Piotr Janiszewski (zm. w 1954 r.). Cztery groby są anonimowe, pod stylizowanymi krzyżami powstańczymi widnieje tylko napis „Powstaniec Wielkopolski”. To tak jak żołnierz nieznany... A przecież oni zmarli w czasie pokoju! [...] Podobno nie udało się ustalić tożsamości pochowanych tu powstańców, napisy się zatarty, księgi cmentarne też nie są w należyтым porządku... W tym wykazie brakuje jedynie wzmianki o Janie Selwacie, najprawdopodobniej jego nagrobek nie został wtedy jeszcze zrekonstruowany.*

Fot. autora. Jan Selwat, ostatni powstaniec pochowany w tej kwaterze, ostatni nagrobek zrekonstruowany w 1985. W pobliżu spoczywa żołnierz Bronisław Ochocki (1933-1956), jego nagrobek, jak się wydaje oryginalny, wygląda podobnie jak mogiły powstańcze, czyżby posłużył za wzór?

Właśnie w 1985 r. betonowy krzyż pasyjny na pomniku powstańców zastąpiono stylizowanym krzyżem powstańczym, choć nie wydaje się to ścisłe, bo sam krzyż zniknął wcześniej. Bogdan Kucharski w swym przewodniku⁵⁶, do którego materiały zbierał nie później niż na pocz. 1980 r., konstatował jedynie *pomnikową płytę nagrobną* z cytowaną już

⁵⁶ *Gorzów Wielkopolski i okolice, Przewodnik*, Wydawnictwo Poznańskie 1981, s. 48.

wcześniej inskrypcją, sam w 1985 r. też pisałem o obelisku, informację o krzyżu zawarł Kucharski w następnej edycji przewodnika⁵⁷.

W swym reportażu z 1985 r. doliczyłem się 9 nagrobków, w tym 4 anonimowych, z kolei B. Kucharski w 1989 r. podawał, iż *osiem mogił odrestaurowano w 1985 r., stawiając nowe nagrobki. Cztery spośród nich są anonimowe...* Te liczby przewijały się w wielu późniejszych opracowaniach, sam w publikacji z 2015 r. pisałem – wliczając te 2 mogiły, które w 1985 nie wymagały renowacji – o 10 grobach powstańczych, w tym 4 anonimowych, w 2020 podawałem, do 1961 pochowano tu 15 członków ZPW, z których 11 nadal tam spoczywa, teraz mogę powiedzieć, że w kwaterze tej pochowano 17 osób związanych z powstaniem, z których 4 ekshumowano później na cmentarz komunalny.

Rekonstruując pochówki w tej kwaterze coraz bardziej dochodzę do przekonania, iż jej kształt z 1985 był nie tyle skutkiem niewiedzy wykonawców renowacji, co celowym zabiegiem. Gdyby wiernie trzymać się granicy powstańczych pochówków kształt tej kwatery daleki byłby od kameralnej symetrii, a łańcuch graniczny z lewej strony biegłby zygzakiem.

*Jerzy Zysnarski - Dziennikarz i regionalista. Autor *Encyklopedii Gorzowa* i licznych książek historycznych o tematyce regionalnej. Odznaczony odznaką Zasłużony Działacz Kultury (1981), odznaką Za Zasługi dla woj. gorzowskiego (1985), Brązowym Krzyżem Zasługi (1987) i Odznaką Honorową Miasta Gorzowa Wielkopolskiego. Laureat Nagrody Allianz-Nike za rok 2001.

[źródło: https://encyklopedia.wimbp.gorzow.pl/z/zysnarski_jerzy/zysnarski_jerzy.htm]

Andrzej Nawojczyk*

Kolejni gorzowscy i okoliczni powstańcy

Przedstawiam poniżej kolejnych 34 powstańców nie opisywanych dotychczas. Czterech spośród nich odnalazłem niedawno a pochowani byli w Kwaterze na cmentarzu przy ul. Warszawskiej w Gorzowie. Ich groby były tam od renowacji w 1985 r. bezimienne. Jest wśród nich kilku pochowanych w Gorzowie w różnych miejscach obu gorzowskich nekropoli, a także Powstańcy z okolicznych miejscowości: Drezdenka, Zagórza, Kosina, Rąpina, Drawin, Kleśna, Starego Kurowa, Gościmia, Trzebicza, Przynotecka, Goszczanowca, Dobiegniewa. Jest także jeden, którego prochy po ekshumacji z Kamionnej zostały złożone na cmentarzu w Gorzowie.

BURZYŃSKI Stanisław (* 3 XI 1897 Rogoźno, pow. Oborniki, † po 1972), syn Jana i Katarzyny z d. Kobylka, para pobrała się w Rogoźnie w 1894r. Ożenił się 03.03.1925r. w Poznaniu z Marią Cecylią Kubalską. W czasie I wojny światowej zmobilizowany do armii

---

⁵⁷ *Gorzów Wielkopolski i okolice. Przewodnik, Sport i Turystyk*, Warszawa 1989, s. 39.

niemieckiej. Walczył w 1 Kompanii Rogozińskiej, 5 Kompanii 4 Pułku Piechoty Wlkp., stopień: strzelec, dowódcy: Wiktor Skotarczak, st. Sierż. Leon Napiecek, kpr. Bartoszkiewicz. Ochotnik, brał udział w walkach w oswobodzeniu miasta Rogoźna i na froncie północnym. Jego starszy brat Franciszek także był PW. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Mieszkaniec Poznania. Fryzjer. Od 1935 r. pracował jako kościelny przy kościele Zmartwychwstania Pańskiego w Poznaniu. Członek SN. W czasie okupacji niemieckiej zatrudniony jako kontroler w firmie eksportującej kartofle. Zaprzyśiężony do Narodowej Organizacji Wojskowej (NOB) na początku 1940 r. Prowadził akcję pomocy społecznej w Dzielnicy Poznań Wilda. Kolportował „Polskę Narodową”. Aresztowany przez Gestapo 27 I 1941r. Osadzony w Forcie VII w Posen (Poznań) i w więzieniu w Warthestadt (Wronki). Skazany wyrokiem OLG Posen 10 VIII 1942r. na 6 lat obozu karnego. Osadzony w więzieniu w Warthestadt, 16 XII 1942r. - w niemieckim obozie koncentracyjnym w Mauthausen, a trzy dni później w niemieckim obozie koncentracyjnym Gusen (nr obozowy 49887). Pionier na Ziemiach Odzyskanych. Odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28.XII.1957. Mianowany podporucznikiem w 1972 r. Mieszkał po 1945 r. w Starym Kurowie. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

CWOJDZIŃSKI Antoni (Czwojdziniński) (* 8 IV 1898 . Konary pow. Rawicz, † po 1972), rodzice: Wawrzyn (Wawrzyniec) i Maria. Czynny udział w Powstaniu z bronią w ręku w walkach pod Rawiczem o miejscowość Laszczyn, Miejska Górka, Jagodno, w którym zdobyto 2 działa, karabin maszynowy i wiele ręcznych karabinów z podparciem. Odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Uchwała Rady Państwa nr: 12.18-0.1055 z dnia 18 XII 1958. Stopień: podporucznik mianowany 1972. Mieszkał po 1945r. w Zagórzku koło Drezdenka. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

CZARNECKI Jan (Johann Benno) (*16 X 1886. Sieraków, † 18 XI 1954. Gorzów). Był synem Walentego i Wilhelminy z d. Menzel. Przed 1918 r. mieszkał w Międzychodzie. Należał do gniazda „Sokoła”. Dnia 8 I 1919r. wraz z kilkoma innymi kolegami wyruszył pieszo z Międzychodu na tereny zajęte już przez powstańców. Dołączywszy do Powstania walczył jako szeregowiec pod Obornikami i Gnieznem. W roku 1920 powrócił do Międzychodu. Będąc mistrzem fryzjerskim prowadził zakład fryzjerstwa męskiego początkowo na ul. Repphan nr 2, później w lokalu na ulicy Skwierzyńskiej 14. Należał do Bractwa Strzeleckiego. Na zawodach żniwnych 1925 r. w Międzychodzie wystrzelał medal. Cieszył się na tyle dużym poważaniem wśród kolegów, że został wybrany pierwszym zastępcą starszego Cechu Fryzjerów i Perukarzy w Zbąszyniu (1930). Był subskrybentem Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej (w 1939 na 100 zł.). Pochowany na cmentarzu Parafii Św. Krzyża przy ul. Warszawskiej w Gorzowie, kwatera 2a rząd 4 grób 1.

DOMINIAK Józef (*9 II 1892 Zielęcín, pow. Kościan, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Jan i Agnieszka. Jednostka: Kompania Parzęczewska, brał czynny udział w Powstaniu Włkp. z bronią w ręku. Od 4 I 1919 do 31 III 1919 w Kompanii Parzęczewskiej w potyczkach pod Wolsztynem, Kargową i Babimostem, dow. Bobkiewicz i Szcześniak. Po zakończeniu powstania zwolniony jako rocznik niepoborowy. Stopień: starszy szeregowiec, podporucznik mianowany 1972. Przed 1939r. był rolnikiem w: Wilanowo pow. Kościan. Odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym - Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.976 z dnia 28 XII 1957. Po 1945r. mieszkał w Drezdenku. Pracował w Samopomocy Chłopskiej. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

GRAŚ Szczepan (* 7 VII 1895 Piłka, pow. Czarnków, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Jan i Katarzyna. Jednostka: Kompania Wroniecka, 1 Pułk Ułanów Włkp., ochotnik, udział w walkach na froncie południowym. Mieszkał przed 1939r. w: Kamiennik, pow. Czarnków. Stopień: ułan, podporucznik mianowany 1972. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy - Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Po 1945r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

JAKUBIAK Władysław (* 25 IV 1900 Śniaty, pow. Śmigiel, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Piotr i Teodora. Ochotnik - udział w walkach o oswobodzenie Wolsztyna i walczył pod Osieczną. Stopień: plutonowy, podporucznik mianowany 1972. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy - Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Pionier Ziem Odzyskanych. Po 1945 r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

JUST Wiktor (* 4 I 1888 Żydowo pow. Gniezno, † 31 X 1951 Poznań). Rodzice: Ignacy (*1865) i Stanisława z d. Złotowicz (*1866), ślub rodziców: Parafia Żydowo, wpis 1/1887, USC Malczewo, wpis 2/1887. Jednostka: Kompania por. Andrzeja Kopy, mieszkanie Gminy Komorniki, powiatu zachodnio-poznańskiego. Stopień plutonowy. Odznaczony Krzyżem Walecznych. Żona Bronisława Just (1893-1961). Córkę Halina (*1916) i Agata (*1920). Był mistrzem rusznikarskim co najmniej od 1930 r. W Gorzowie od 1945 r. prowadził warsztat rusznikarski przy ul. Pocztovej 64 (budynek nie istnieje). Pochowany w Poznaniu na cmentarzu par. Najświętszego Serca Jezusa i św. Floriana (Jeżycki), kwatera J rząd 44 miejsce 8. Także żona na tym cmentarzu, kwatera M rząd 13 miejsce 24.

KLATTA Stanisław, także Kłata/Klatte, (* 1 IV 1901 Plewiska, pow. Poznań, † 11 VIII 1985 Gorzów). Rodzice: Jakub i Jadwiga. Ochotnik, udział w walce o oswobodzenie Poznania i na froncie południowym. Stopień: starszy szeregowiec, podporucznik mianowany 1972. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy - Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Pochowany na Cmentarzu Komunalnym w Gorzowie przy ul. Żwirowej, kwatera 28B rząd 16 grób 21.

KLOFIK Paweł (* 4 I 1895 Drawsko, pow. Czarnków, † 1 I 1968 Goszczanowiec). Rodzice: Jan i Marianna. Ochotnik, walczył z bronią w rękę w Powstaniu Wlkp. Brał udział w walkach pod Sierakowem, Michichową i Miałami pow. Szamotulski w 2 Pułku Piechoty. Stopień: starszy szeregowiec. Mieszkał przed 1939r. we wsi Marjanowo, pow. Międzychód, robotnik. Przed 1939r. w ewidencji Związku Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 07.26-0.275 z dnia 26 VII 1962. Pochowany na cmentarzu w Goszczanowcu. Grób wpisany do ewidencji IPN nr 615.

KOLIŃSKI Jan (* 10 VI 1900 Kretków, pow. Jarocin - † 6 IX 1980 Gorzów), rodzice: Wawrzyniec, Salomea. Jednostka: Oddział Bojowy Wartowniczy Uciechów przy Kompani Sulmierzyckiej. Brał czynny udział z bronią w rękę od dnia 27.12.1918 r. do czasu zakończenia powstanie pod dowództwem Wackowiaka w okolicach Gniezna. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.18-0.1053 z dnia 18 XII 1958. Stopień podporucznik mianowany 1972. po 1945 r. mieszkał w Gorzowie przy ul. Mickiewicza 13/8. Pochowany w Gorzowie na Cmentarzu Komunalnym (13B/7/10)

KOWALSKI Franciszek (* 16 I 1899 Kamionna, pow. Międzychód, † 21 III 1993 Kamionna). Ojciec Jan. Brał czynny udział z bronią w rękę od 9 I 1919 do 19 II 1919 w walkach na odcinku Kamionna, Zbąszyń, Łomnica, Kopanica, pod dowództwem ppor. Hamerczyka. 20 II 1919r. wstąpił do 2 Pułku Piechoty, późniejszy 56 P.P. w Krotoszynie, w którym służył do 22 XII 1921. Stopień: szeregowiec, podporucznik mianowany 1972. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.04-0.1026 z dnia 4 XII 1958. Zaświadczenie tymczasowe Związku Powstańców Wlkp. nr 8616 z 16 III 1949. Pochowany pierwotnie w Kamionnej, ekshumowany do Gorzowa na Cmentarz Komunalny przy ul. Żwirowej kwater 17A rząd 2 grób 6.

ŁUKASZEWSKI Paweł (* 29 I 1901 Bydgoszcz, † 31 VII 1978 Kosin). Rodzice: Józef, Stanisława. Ochotnik walczył na froncie północnym. Stopień: podporucznik mianowany

1972. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Po 1945 r. mieszkał w Kosinie k/Drezdenka. Miejsce pochówku: Białośliwie.

MAKA Stanisław (* 9 X 1897 Biała, pow. Czarnków, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Józef i Agnieszka. Ochotnik, udział w walkach na froncie południowym. Jednostka: Oddział Biała, 2 Baon Czarnkowski, stopień: podporucznik mianowany 1972. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Po 1945 r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

OSAJDA Józef (* 25 I 1892 Grodzisk Wlkp., † po 1972 Drezdenko?), ojciec Roch. Ochotnik, brał udział w Powstaniu na froncie południowym z bronią w ręku. Stopień: podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 2/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.18-0.1053 z dnia 18 XII 1958. Po 1945r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

PAWLAK Teodor (* 8 XI 1893 Biała, pow. Czarnków, † po 1972), rodzice Wiktor i Waleria. Ochotnik, walczył na odcinku Czarnków. Stopień: podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 2/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Po 1945 r. mieszkał w Rąpinie koło Drezdenka. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

PIĄTEK Stanisław (* 10 IX 1900 Pęckowo, pow. Czarnków, † 21 V 1976 Przynotecko? Poznań?), rodzice Aleksander i Józefa. Jednostka: 3 Kompania. Wstąpił ochotniczo 2 I 1919r w szeregi powstańcze. Brał udział w bitwach pod Kwilczem i Kamionną koło Międzychodu jako żołnierz 3 kompanii pod dow. ppor. Konwerskiego. Dnia 1 V 1919r został skierowany na kurs łączności w Poznaniu. Po odbyciu kursu i służby czynnej, pełnił służbę zawodową w WP. Uczestniczył w kampanii wrześniowej 1939r. Mianowany podporucznikiem 1972. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 03.16-0.232 z dnia 16 III 1973. Na ziemię zachodnie przybył latem 1945 r. i zamieszkał w m. Przynotecko pow. Strzelce Kraj. Miejsce pochówku: cmentarz Poznań Junikowo 26/5/7/270.

POPIELA Stanisław (* 24 III 1900 Chrustowo, pow. Oborniki, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Klemens i Michalina. Jednostka: 1 Pułk Strzelców Wlkp. stopień: szeregowiec, podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 34/72. Brał udział w Powstaniu Wielkopolskim od 28.12.1918 r. do 30.11.1921 r. Służył ochotniczo w powstańczym oddziale Poznań i 1. pułku strzelców wielkopolskich. Brał udział w walkach w Poznaniu, Obornikach, Czarnkowie pod dow. ppor. Rataja. W Ewidencji członków Związku

Weteranów Powstań Narodowych Rzeczypospolitej Polskiej przed 1939r. Mieszkał przed 1939r. we wsi Chludowo pow. Poznań, z zawodu murarz. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy Uchwała Rady Państwa nr: 02.27-0.258 z dnia 27 II 1976. Po 1945r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

PREIBISZ Władysław Marian (Prejbisz) (* 29 VI 1899 Budzyń, Śrem, †15 VI 1958 Gorzów) rodzice: Jan Marcin (*1865), Stanisława z d. Kadzidłowska (*1871), ślub rodziców: Parafia katolicka Śrem, wpis 35/1898, Urząd Stanu Cywilnego Śrem, wpis 53/1898. Jednostka: Grupa Śrem. Wstąpił ochotniczo do oddziałów powstańczych w dniu 27.12.1918 r. Grupy Śrem i brał udział w walkach w okolicy Zbąszynia pod dow. mrj. Stefana Chosłowskiego do dnia 23 III 1919r. Po Powstaniu pozostał w armii polskiej do XI 1921 r. Zdemobilizowany w stopniu porucznika. Stwierdza się udział w Powstaniu Wielkopolskim na podstawie Arkusza Ewidencyjnego Personalnego z dnia 6 XII 1947r. podpisanego przez byłego Komendanta Siemkowicza oraz pieczęcią z godłem Państwowym i napisem Wojsko Polskie, RKU Kalisz. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 08.01-0.716 z dnia 1 VIII 1958. Pierwotnie pochowany w Gorzowie na cmentarzu parafii Św. Krzyża przy ul. Warszawskiej w Kwaterze Powstańczej. Ekshumowany w nieznaną datę na cmentarz Poznań Junikowo 6/1/13/9. W tym samym grobie pochowani są dwaj PW, zapewne bracia: Antoni (1900-1995), Stanisław (1901-1930) a także Helena (1913-2003).

PROSTAK Leon (* 4 IV 1899 Piłka, pow. Czarnków, † po 1980 Krzyż?), rodzice: Paweł i Gertruda. Jednostka: Kompania Wroniecka. Brał czynny udział w walkach jako ochotnik w kompanii we Wronkach w okresie od 8 I do 19 II 1919 r. w rejonie: Wronki, Miały, Zatom i Kolno. Stopień: podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 34/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy Uchwała Rady Państwa nr: 12.10-0.2706 z dnia 10 XII 1980. Po 1945r. mieszkał w Drawinach koło Drezdenka. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

REMBOSZ Walenty (* 1901, † po 1980), ojciec: Chryzostom. Być może mocno zniekształcone nazwisko w spisach. Stopień: podporucznik mianowany Uchwała W 34/72. Po 1945 r. mieszkał w Rąpinie koło Drezdenka. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

RYCHLIK Andrzej (* 1894, † po 1972), ojciec: Michał. Stopień: podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 4/72. Po 1945 r. mieszkał w Dobiegniewie. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

SAWAŁA STANISŁAW (* 30 IV 1899 Ćmachowo, pow. Szamotuły, † 2 VI 1958 Gorzów), rodzice: Jan (*1861) i Katarzyna z d. Wojciechowska (*1863). Ślub rodziców parafia

katolicka Biezdrowo, wpis 16/1883, Urząd Stanu Cywilnego Wronki, wpis 62/1883. W księdze cm. była błędna data ur. Stanisława: 3 IX 1899. Ochotnik brał udział w walkach na froncie północnym, pionier Ziem Odzyskanych. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957 r. Pochowany został Gorzowie na cmentarzu parafii Św. Krzyża przy ul. Warszawskiej w Kwaterze Powstańczej. Być może w nieznanym czasie został ekshumowany, gdyż brak wyraźnego grobu, brak także zapisów w księdze. Nie mylić z imiennikiem, który był rok później pochowany na cm. przy ul. Warszawskiej i ekshumowany na cmentarz przy ul. Żwirowej, a urodzony także w tej samej miejscowości.

SIKORA Antoni (* 27 VII 1899 Kruteczek, pow. Czarnków, † po 1972), rodzice: Julian i Ludwika lub Rozalia Broka. Jednostka: Baon Wroniecki. Wstąpił 10 I 1919 r. do formującego się baonu w Wronkach pod dow. por. Matuszewskiego. M.in. bronił m. Stary Zatom i okolice. Stopień: podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 34/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy Uchwała Rady Państwa nr: 12.18-0.758 z dnia 18 XII 1968. Po 1945r. mieszkał w Karwinie koło Drezdenka. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

SOBCZAK Michał (Wiemann) (* 24 VIII 1898 Brzeźno pow. Wągrowiec, † 13 I 1964 Gorzów), rodzice: Andrzej Wiemann i Marianna z d. Sobczak. Jednostka: Kompania Budzyńska, 4 Pułk Strzelców Wlkp. Dowódca Ignacy Wegner. Ochotnik - walczył na odcinku Budzyń - Szubin. Odznaczony Medalem Niepodległości. Po II Wojnie Światowej zmienia nazwisko na Sobczak na wskutek nacisku przełożonych. Pionier na Ziemach Odzyskanych. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Pochowany w Gorzowie na Cmentarzu Komunalnym przy ul. Żwirowej, kwatera 01A rząd 14 grób 5. W 2020 r. grób odnowiony przez IPN Szczecin, wpisany do ewidencji IPN nr 746.

SROCZYŃSKI Franciszek (* 25 II 1895 Schöningen, Helmstedt, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Michał i Rozalia. Po pełnieniu służby wojskowej w byłej armii niemieckiej od IV 1915 r. do XII 1918 r. powrócił w strony rodzinne, jeszcze nie wyleczony z rany wstąpił w szeregi powstańcze. Jednostka: Kompania Sierakowska; 7 Pułk Strzelców Wlkp. Wstąpił 1 I 1919r. do kompanii Sierakowskiej pod dow. por. Maciejewskiego. W kompanii tej brał czynny udział z bronią w ręku przy oswobodzeniu Sierakowa, Chorzepowa, Nowego Zatomia i Kolna. Po wyparciu Niemców za Wartę pełnił służbę żołnierską w 7 p. Strzelców Wlkp. do czasu zwolnienia ze służby wojskowej 15.01.1921

r. Stopień: podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 4/72. Odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Uchwała Rady Państwa nr: 11.10-0.912 z dnia 10 XI 1958. Po 1945r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

STANISZEWSKI Wacław (* 23 IX 1898 Krzywín, pow. Kościan, † 31 V 1980 Dobiegniew (Szczecin)? rodzice: Mikołaj i Leokadia. Jednostka: oddział powstańczy pod dow. mjr. Śliwińskiego. Od 23 XII 1918r. odbywał ćwiczenia wojskowe w Komendzie Polskiej w miejscowości Krzywín pow. Kościan. Brał udział w walkach na froncie w okolicy Wolsztyna i Osieczna pod dowództwem majora Śliwińskiego. 01.07.1919r. został zdemobilizowany w Poznaniu. Stopień: podporucznik mianowany Uchwała W 34/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 03.16-0.232 z dnia 16 III 1973. Po 1945 r. mieszkał w Dobiegniewie. Miejsce pochówku: Szczecin, Cmentarz Centralny kwatera 75B rząd 2 grób 8.

SUTKOWSKI Józef (* 17 II 1897 Gorzuchów, pow. Gniezno, † po 1972 Stare Kurowo?), rodzice: Marcin i Michalina. Jednostka: Oddział Powstańczy w Sławnie, Kompania Kłęcka. Ochotnik, brał udział w walkach na froncie północnym. Stopień: szeregowiec, podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 34/72. Mieszkał przed 1939 r. we wsiach: Wola Łagiewnicka i Imiołki. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Pionier na Ziemiach Odzyskanych. Mieszkał po 1945 r. w Starym Kurowie. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

ŚWIDERSKI Jan (* 1894, † po 1972), ojciec: Jakub. Stopień: podporucznik mianowany 1972 r., Uchwała W 4/72. Być może zniekształcone nazwisko. Mieszkał po 1945 r. w Gościmiu. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

TOMASZEWSKI Jan (* 16(14)? V 1891 Chalin, pow. Międzychód, † 9 XII 1947. Gorzów). Rodzice: Piotr (*1854) i Marianna z d. Paczyńska (*1856), ślub 1877, USC Chrzypsko Wielkie, wpis 6/1877. Rodzeństwo: Marianna 1881, Ludwik 1884-1887, Cecylia 1886, Helena 1889, Piotr 1894, Pelagia 1896, Józef 1898, Waleria 1900. Żandarm, stopień: szeregowiec. Żona Teodozja z d. Świnka. Przed 1939 r. mieszkał we wsi Sękowo, z zawodu krawiec. Odnotowany przed 1939r. w ewidencji członków Związku Weteranów Powstań Narodowych Rzeczypospolitej Polskiej. Pochowany w Gorzowie na cmentarzu parafii Św. Krzyża przy ul. Warszawskiej w Kwaterze Powstańczej xx/1/2. Brak określenia czy prawa czy lewa strona - tak jak przy Wacławie Ciszaku. Tabliczki nie ma (mogła być wcześniej nieczytelna), po renowacji w 1985 r. kwatera jest tylko napis: Powstaniec Wielkopolski.

WACHOWIAK Jan (* 22 VI 1900 Miały, pow. Czarnków, † po 1972 Trzebiecz?). Rodzice: Jakub i Zuzanna. Walczył na szlaku bojowym Wronki, Sieraków, Wolsztyn. Stopień: szeregowiec, podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 34/72. W okresie międzywojennym od 1924 do 1928 pełnił obowiązki w Straży Granicznej na Śląsku, po czym prowadził własną piekarnię w Wieleniu aż do 1939. W okresie okupacji pracował na gospodarce swej siostry w Zieleńcu. Osiedlił się w 1945 r. w Trzebieczu pow. Strzelce Krajeńskie, pracował we własnej piekarni aż do przejścia na rentę w 1955. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 10.30-0.1890 z dnia 30 X 1974. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

WALCZAK Stanisław (* 15 XI 1897 Grabowo, pow. Września, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Marcin i Józefa z d. Błaszak. Jednostka: 3 Kompania Jarocińska. 03.01.1919r. wstąpił do 3 Komp. powstania w Jarocinie. Brał udział w walkach na odcinku pod Zdunami, Zbąszyniem i Rawiczem, pod dowództwem ppor. Krysztofiaka, oswobadzając miejscowości od taboru niemieckiego. Stopień: podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 34/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.18-0.758 z dnia 18 XII 1968. Pracował jako stolarz. Po 1945 r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

WALOSZYK Sylwester (* 26 XII 1894 Ciszkowo, pow. Czarnków, † 1 IX 1986 Gorzów), rodzice: Jan i Franciszka. Jednostka: Oddział Powstańców Wieleni. Ochotnik - brał udział w walkach na froncie północnym. Stopień: szeregowiec, podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 38/72. Zamieszkały przed 1939 r. Pęckowo. Występuje przed 1939 r. w Spisie członków Związku Weteranów Powstań Narodowych. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Pionier Ziemi Odzyskanych. Pochowany w Gorzowie na Cmentarzu Komunalnym przy ul. Żwirowej, kwatera 10A rząd 10 grób 12.

WARGIN Teodor (* 17 IV 1901 Królewska Wieś, pow. Złotów, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Marceli i Wiktoria z d. Tomza. Jednostka: Kompania Sierakowska, 7 Pułk Strzelców Wlkp. Wstąpił 07.01.1919r. jako ochotnik do oddziału powstańców kompanii sierakowskiej - 7 Pułk Strzelców Wlkp. Brał udział w walkach na odcinku Sieraków, Wronki, Wolsztyn i Obra. W walce pod Obrą został ranny. Stopień: starszy strzelec, podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 58/78. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.18-0.758 z dnia 18 XII 1968. Po 1945 r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

WASZAK Antoni (* 10 XII 1893 Sukowy, pow. Mogilno, † po 1972 Drezdenko?), rodzice: Michał i Rozalia. Jednostka: Oddział Powstańczy w Janikowie. Ochotnik, walczył na odcinku Inowrocław Stopień: kapral, podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 4/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 12.28-0.975 z dnia 28 XII 1957. Pionier Ziemi Odzyskanych. Po 1945 r. mieszkał w Drezdenku. Data śmierci i miejsce spoczynku w trakcie ustalania.

WIERZCHACZ Władysław (* 2 V 1900 Czerlejnko, pow. Środa, † 4 VIII 1981 Drezdenko (Poznań)?), rodzice: Walenty i Józefa. Jednostka: 3 Pułk Ułanów Wlkp. Wstąpił do oddziału powstańczego, późniejszego 3 Pułku Ułanów Wielkopolskich w Gnieźnie. Pod dowództwem rotmistrza Kasztelana-Grabskiego brał udział w walkach o wyzwolenie Wielkopolski na odcinkach Żnin - Szubin - Rynarzewo. Udział w walkach wynosił dwa miesiące. Stopień: ułan, podporucznik mianowany 1972, Uchwała W 33/72. Odznaczenie: Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Uchwała Rady Państwa nr: 02.24-0.147 z dnia 24 II 1982. W latach 1939-1945 ukrywał się pod Łodzią, ze względu na to, iż okupant wydał na niego zaoczny wyrok śmierci za udział w Powstaniu Wielkopolskim. Po 1945 r. mieszkał w Drezdenku. Miejsce pochówku: Poznań cmentarz Miłostowo 35/1/3/23.

* **Andrzej Nawojczyk** - wnuk Powstańca Wielkopolskiego ś.p. płk. Ignacego Wegnera - prezesa Gorzowskiego Koła Związku Powstańców Wielkopolskich, Sekretarz Koła Gorzów Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 „Gorzów i okolice”

Andrzej Nawojczyk*

Tabelaryczna lista Powstańców Wielkopolskich związanych z Gorzowem i okolicami

Poniżej przedstawiam tabelaryczną listę Powstańców Wielkopolskich sporządzoną przeze mnie wg jak najlepszej wiedzy i możliwości. Na ten moment mam 162 nazwiska. I śmiem twierdzić, że to jeszcze nie wszystkie odnalezione. Co najmniej kilka nazwisk jest w trakcie weryfikacji, umieszczone są ze znakiem zapytania.

Kilkunastu z tej listy znałem osobiście, gdyż mój dziadek ś.p. płk. Ignacy Wegner był ich prezesem od założenia Koła ZPW w 1946 r. a później Przewodniczącym Komisji Środowiskowej PW i siłą rzeczy pojawiali się u nas w domu czy też na wspólnych

uroczystościach. Zmarł w 1992r. jako ostatni z mieszkających w Gorzowie chowając ich w miarę możliwości z asystą wojskową.

Znajdują się na liście osoby, które mieszkały w Gorzowie (127), Kostrzynie (nad Odrą) (1), Witnicy (5), Bogdańcu (Łupowie, Jeninie) (2), Deszcznie (Łagodzinie) (1), Wojcieszycach (1), Starym Polichnie (1), Lipkach Wielkich (1), Goszczanowcu (1), Gościmiu (1), Trzebiczu (1), Starym Kurowie (2), Zagórzcu (1), Drezdenku (10), Kosinie (1), Rąpinie (2), Karwinie (1), Drawinach (1), Dobiegniewie (2).

Byli to powstańcy, którzy należeli do Koła Gorzów Związku Powstańców Wielkopolskich (w latach 1946-1949) lub później po przymusowym wcieleniu do ZBoWiDu w 1949 r. byli pod opieką Komisji Środowiskowej Powstańców Wielkopolskich lub ich działalność powstańczą ujawniono później. W początkowych latach powojennych do bardzo prężnego Koła w Gorzowie należeli także powstańcy mieszkający w sąsiednich powiatach.

Łączą ich także daty jednych z pierwszych odznaczeń Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym w XII I 1957 r. i 1958 r., które inicjował i dopilnowywał Ignacy Wegner. Objęci nimi zostali praktycznie wszyscy żyjący jeszcze w latach 1957/58 współtowarzysze walk powstańczych. Co najmniej 22 umierając wcześniej przed 1958 r. Krzyży niestety nie doczekało, a do niektórych informacja o nadaniu odznaczenia dotarła za późno. Kilku kolejnych powstańców nie posiadających Krzyży było zapewne na cenzurowanym u władz. Część wyjechała z Gorzowa i jak widać często po braku u nich nadań, nikt w nowych miejscach o nich nie zadbał.

Tak samo Ignacy Wegner czyni w 1972 r. przy pierwszej możliwości z awansami na stopnie oficerskie powstańców, którzy w liczbie około stu zostali mianowani podporucznikami, a nie mieli dotychczas takich stopni lub nie ujawniali ich z okresu konspiracji. Do tej pory dotarłem do potwierdzonych informacji, że zaledwie pięciu ze 162 było przed II Wojną Światową oficerami. Byli to porucznicy: Józef Drygas, Czesław Łagoda, Władysław Preibisz, Antoni Puzdrakiewicz i kapitan Ignacy Wegner. Kolejni mogli być oficerami z okresu II Wojny Światowej, ale nie ujawniali przynależności m.in. do Armii Krajowej ze względu na grożące im więzienie.

Lista jest jeszcze niekompletna, ponieważ ciągle jeszcze docieram do dokumentów, informacji itp. weryfikując dane, prostując często błędne lub bardzo błędnie napisane nazwiska, dane rodziców czy miejsca urodzenia. Sporą trudnością są popularne w Wielkopolsce nazwiska (szczególnie odimienne) i popularne w tamtych latach imiona (np. Stanisław, Władysław, Józef). Bywa, że z tego samego powiatu (lub wręcz miejscowości) bywa 20-30 powstańców o takich samych nazwiskach i do tego urodzonych pomiędzy 1892 a 1902. Stąd często bardzo kłopotliwa weryfikacja czy i który z odnalezionych to ten „nasz” np. Hofman, Kaźmierczak, Kmiecik, Wyrwiński.

Nadal odkrywam kolejne nazwiska wcześniej nie ujawnione.

W iluś przypadkach nie wiemy jakie były dalsze losy danego powstańca po opuszczeniu Gorzowa lub okolic – albo czy w ogóle opuścił Gorzów. Ileś grobów może już nie istnieć.

Zapisy w księgach są niepełne (i tu mogą być np. nie odnotowani powstańcy), szczególnie z lat 1945-46, do tego pomieszczone chronologicznie, a i później bywają np. przerwy dwumiesięczne w zapisach. Z kolei od 1959 do 1962 r. zapisywano w księgach jedynie rok urodzenia. Nazwiska w księgach także często mocno zdeformowane.

W Gorzowie było pochowanych co najmniej 86 powstańców, z tego 62 na Cmentarzu Komunalnym przy ul. Żwirowej, a wcześniej na cmentarzu Parafii Św. Krzyża przy ul. Warszawskiej było pochowanych 34. Z tych 34 - co najmniej 8 ekshumowanych na cmentarz przy ul. Żwirowej, a 2 do Poznania. Ekshumacji mogło być więcej - niektóre groby przy ul. Warszawskiej nie istnieją - równie dobrze jako ziemne mogły zostać rozmyte przez 60-70 lat, tym bardziej, że duża deniwelacja (do 21m) na tym cmentarzu temu sprzyja. Ponadto o kilku na pewno przeprowadzonych ekshumacjach nie ma wzmianki w księgach. Jeden z powstańców przybył do Gorzowa na cmentarz przy ul. Żwirowej ekshumowany z pow. międzychodzkiego.

Kolorystyka (cieniowanie) rubryk w tabeli związana jest z posiadaniem wiedzy (lub jej brakiem) na temat konkretnych danych powstańca oraz miejscem pochowania. W celu uzupełnienia braków zostały wysłane zapytania do instytucji i osób, które mogłyby dodać wyjaśnienia. Może uda się rozwikłać jeszcze kilka zagadek.

Na liście jest 6 kobiet, w tym także uwzględniona żona i jednocześnie matka powstańców dlatego, że została pochowana w ścisłej Kwaterze PW przy ul. Warszawskiej.

O samej Kwaterze napiszę w innym miejscu.

Jeszcze nie wiem jaki los spotkał jedenastu PW. Część, dwudziestu dwóch PW z miejscowości położonych na wschód od Gorzowa jest trakcie sprawdzania.

nazwisko	imię	rodzice	urodzony/a	miejsce	zmarł/a	miejsce	kwatera	rząd	grób	do		WKP	stopień	rok
Adamczyk	Seweryn	Jan Barbara z d. Wojciechowska	08.01.1898	Siedlików Ostrzeszów	09.12.1971	Gorzów	11B	6	24	2031	Ew IPN 2141	1968.08.29	ppor	1972
Banaszyk	Franciszek	Antoni Marianna z d. Jaskowska	27.11.1900	Puculowo Śrem	23.10.1959	Nowa Sól	D2	16	8		Nowa Sól	1957.12.06		
Bartkowiak	Józef	Michał Agnieszka	01.01.1898	Bolevice Miedzichow	09.01.1970	Gorzów	41N	9	5		Pń cm Junikowo	1957.12.28		
Bąk	Ludwik	Andrzej Katarzyna	28.07.1900	Wągrowiec	brak daty na grobie	Wągrowiec	B	2	26		Wągrowiec	1957.12.28	ppor	1972
Begier	Tadeusz	Teofil Teodora	09.11.1897	Poznań	31.01.1973	Gorzów	13B	7	6	2033	Ew IPN 2247	1957.12.28	ppor	1972
Bessert	Stanisław	Maksymilian Pelagia z d. Szalczyńska	06.10.1890	Środa Wlkp	13.09.1957	Gorzów	L	2	5	cm.Warszawska	Kwatera PW		st.sierz	
Borowski	Józef	Tomasz Maria	08.03.1893	Ludomy Oborniki	28.12.1970	Gorzów	10A	14	17	2030		1957.12.28	ppor	1972
Burzyński	Stanisław	Jan Katarzyna z d. Kobyłka	03.11.1897	Rogoźno Oborniki	w 1972 żył						Stare Kurowo?	1957.12.28	ppor	1972
Chełminiak	Feliks	Wojciech Maria z d. Grygiel	28.05.1897	Kcynia	24.02.1967	Poznań	IIP	5	32		Pń cm.Górczyński	1957.12.06		
Chełminiak (Kośmicka)	Marianna	Andrzej Anna z d. Czerzniak	11.11.1899	Ruchocinek Gniezno	14.05.1997	Szwecja					Szwecja	1957.12.28	ppor	1972
Chełminiak	Stanisław	Wojciech Maria z d.Grygiel	13.11.1899	Kcynia	22.06.1969	Gorzów	IIP	17	64		Pń cm.Górczyński	1957.12.28		
Ciszak	Wacław	Edward Anna z d.Sentek	11.04.1895	Siedmiogórów Gostyń	08.02.1952	Gorzów	Kwatera	1	2	cm.Warszawska	Pń cm Junikowo 22/2/12/475		ulan	
Cwojdzński	Antoni	Wawrzyn Maria	08.04.1898	Konary Rawicz	w 1972 żył						Zagórze k Drezdenka?	1958.12.18	ppor	1972
Czapliński	Walenty	Nikodem v. Mikołaj Józefa	09.02.1890	Łęčno Wągrowiec	24.03.1977	Kostrzyn					Leszno cm. parafialny ul.Kąkolewska	1957.12.28	ppor	1972
Czarnecki	Jan	Walenty Wilhelmina z d. Menzel	16.10.1886	Sieraków	18.11.1954	Gorzów	2a	4	1	cm.Warszawska	poza kwaterą			
Czarnywojtek	Jan	Wawrzyniec Józefa z d. Nowak	21.03.1899	Lwówek	06.05.1957	Gorzów	III	12	12	cm.Warszawska	poza kwaterą II z		plut	1938
Czerwiński	Wincenty	Wojciech Walentyna z d. Renn	15.03.1900	Popówko Oborniki	09.03.1978	Gorzów	20A	3	25	2038		1974.10.30	ppor	1972
Dominiak	Józef	Jan Agnieszka	09.03.1892	Zielecin Kościan	w 1972 żył						Drezdenko?	1957.12.28	ppor	1972
Dratwiński	Stanisław	Józef Anna z d. Tomaszewska	30.04.1902	Łuszkowo Kościan	15.11.1982		41	13	14		Pń cm.Miłoskowo	1957.12.28	ppor	1972
Drozdowicz	Stanisław	Roman Franciszka z d. Szwedzińska	23.04.1899	Rogoźno Oborniki	23.12.1974	Gorzów	15B	16	17	2034		1974.02.06	ppor	1972
Drygas	Józef	Jakub Jadwiga z d. Gajewska	13.03.1901	Krepa Ostrów Wlkp.	09.03.1974	Gorzów	02B	1	86	2034			por	1939
Dukiewicz (Dulkiewicz)	Czesław	Ignacy Seweryna z d.Reimann	19.07.1893	Ostrzeszów	17.08.1975	Poznań	brak	nr			Pń Górczyński Ściegiennego żona Stanisława	1974.02.06	ppor	1972
Fintzel	Edward	Jan Walentyna z d. Roszkiewicz	17.07.1902	Poznań	21.06.1947	Gorzów	poza kwaterą koło sióstr zakonnych 2/3			cm.Warszawska	Ew IPN 2599			
Flieger	Jan	Marcin Maria	04.06.1903	Otorowo Szamotuły	15.09.1974	Gorzów	15B	5	15	1994	Ew IPN 2246	1957.12.28	ppor	1972
Frankowski	Jan		24.11.1901	Bolesławowo Gniezno	06.08.1970	Poznań	9/5	F	39		Pń cm Junikowo			
Furmaniak	Franciszek		27.09.1892	Wielkie Strzelce Gostyń	30.03.1960	Gorzów	2a/1a	9	7	cm.Warszawska	poza kwaterą			
Galiński	Wacław	Józef Józefa z d. Harędzka	12.08.1898	Pobiedziska	27.03.1947	Gorzów	L	1	1	cm.Warszawska	Kwatera PW			
Gaura	Stanisław	Józef Pelagia	26.10.1897	Inowrocław	21.11.1991	Gorzów	07A	4	1	2031		1957.12.28	ppor	1972
Gołańczyk	Wawrzyniec	Wawrzyn Marianna z d. Breszińska	29.07.1895	Kościan	29.04.1981	Poznań	31A	8	5		Pń cm.Miłoskowo	1958.04.04		
Goździewiński	Bernard	Franciszek Franciszka	12.08.1886	Lubcz Wielki Wieleń	22.07.1965	Gorzów	03A	6	3	2045		1957.12.28		

Górny	Franciszek	Jan Marianna z d. Kudlak	19.06.1891	Wąsowo Nowy Tomysł	15.12.1952	Gorzów	L	1	3	cm.Warszawska	Kwaterna PW		plut	
Graś	Szczepan	Jan Katarzyna	07.07.1895	Pilka Czarnków	w 1972 żył						Drezdenko?	1957.12.28	ppor	1972
Grewling	Franciszek	Andrzej Franciszka z d. Jędrzejczak	24.09.1895	Kielczynek Srem	27.04.1977	Kostrzyn	1	66	2		Kostrzyn Odra	1969.12.22	ppor	1972
Haertle	Feliks	Karol v Hugon Elżbieta z d. Rudolf	19.11.1893	Przemęt Wolsztyn	18.05.1980	Poznań	21	4	5		Pń cm Junikowo	1958.11.10		
Hinczewski	Józef	Józef Kazimiera	04.07.1901	Boguniewo Oborniki	16.08.1979	Gorzów	01A	2	7	2024		1980.02.27	ppor	1972
Hofmann	Jan		09.05.1869	Siekowo Śmigiel										
Jabłoński	Kazimierz	Andrzej Katarzyna z d. Zielińska	20.02.1901	Kruszwica Inowrocław	23.03.1972	Gorzów	12B	9	6	2032		1957.12.28	ppor	1972
Jabłoński	Stanisław		05.04.1896		17.02.1978	Gorzów	20B	2	27	2038				
Jakubiak	Józef	Maciej Wiktoria z d. Gościński	09.05.1891	Smogorzewo Gostyń	06.09.1975	Gorzów	17B	14	32	2035		1957.12.28	ppor	1972
Jakubiak	Władysław	Piotr Teodora	25.04.1900	Śniaty Śmigiel	w 1972 żył						Drezdenko?	1957.12.28	ppor	1972
Janiszewski	Michał	Piotr Maria	24.09.1892	Kiszkowo Gniezno	21.02.1973	Witnica	6	15	26		Witnica	1968.12.18	ppor	1972
Janiszewski	Piotr	Antoni Agnieszka z d. Małecka	26.04.1880	Wągrowiec	28.01.1954	Gorzów	P	1	3	cm.Warszawska	Kwaterna PW		plut	
Jankowiak	Franciszek	Józef Katarzyna	12.09.1898	Studzieniec Oborniki	20.02.1983	Gorzów	17B	1	11	2023		1966.12.20	ppor	1972
Jarmużek	Teodor	Walenty Aniela z d. Dykiert	04.10.1898	Jutrosin Rawicz	25.06.1974		9/5	C	28		Pń cm Junikowo	1957.12.28		
Jasiński	Kazimierz	Stanisław Marianna z d. Wachowska	08.02.1896	Rogowo Żnin	31.03.1966	Gorzów	08B	3	47	2026		1957.12.28		
Jasiński	Władysław	Leon Anna z d. Szuba	01.09.1902	Lgów Jarocin	04.05.1972	Gorzów	12B	5	5	2032		1966.12.20	ppor	1972
Jędrzejewski	Roman		23.07.1901	Kęszczyca Ostrów	19.07.1957	Gorzów	L	2	3	cm.Warszawska	Kwaterna PW			
Just	Wiktor	Ignacy Stanisława z d. Ziłotowicz	04.01.1888	Żydowo Gniezno	31.10.1951	Poznań	J	44	8		Pń cm. Jeżycki		plut	
Karaszkievicz	Wincenty		04.04.1884		24.01.1954	Gorzów	02A	9	13	2024	wcześniejsz Warsz. Ib/5/1			
Kaźmierczak	Leon			Mogilno?										
Kerker	Stefan	Edmund Zuzanna z d. Nowak	16.04.1902	Wągrowiec	10.08.1957	Gorzów	L	2	4	cm.Warszawska	Kwaterna PW			
Kijanowski	Józef	Józef Marianna z d. Antkowiak	25.06.1897	Dopiewo Poznań	25.07.1973						Bogdaniec?		ppor	1972
Klatta (Klatte)	Stanisław	Jakub Jadwiga	01.04.1901	Plewiska Poznań	11.08.1985	Gorzów	28B	16	21	2023		1957.12.28	ppor	1972
Klofik	Paweł	Jan Marianna	04.01.1895	Drawsko	01.01.1968	Goszczanowiec				IPN 615	Goszczanowiec	1962.07.26	ppor	
Kmieciak	Władysław	jest dwóch odzn 1901 i 1899	?	Pakość Annowo?							ławnik koła Gorzów	dwóch		
Koliński	Jan	Wawrzyniec Salomea	10.06.1900	Kretków Jarocin	22.09.1980	Gorzów	13B	7	10	2040			ppor	1972
Kołacki	Leon	Józef Anna z d. Mielewska	04.06.1901	Pobiedziska	12.04.1974	Poznań	18	24	21		Pń cm. Junikowo	1958.12.18		
Konopa	Franciszek	Jan Antonina	21.11.1887	Pierdowo/ Małoszyn Szubin	02.07.1957	Gorzów	L	2	1	cm.Warszawska	Kwaterna PW			
Kończak	Andrzej	Piotr Magdalena	21.11.1899	Oborniki	08.03.1975	Gorzów	15B	24	11	2035		1957.12.28	ppor	1972
Kośmicki	Władysław	Andrzej Anna z d. Czerzniak	27.07.1897	Gniezno	04.03.1972	Gorzów	12B	12	6	2032			ppor	1974
Kowalski	Franciszek	Jan	16.01.1899	Kamionna Międzychód	21.03.1993	Kamionna Międzychód	17A	2	8	2033	po ekshumacji z Kamionnej pochowany w Gorzowie	1958.12.04	ppor	1972
Krych	Teofil	Jakub Ewa z d. Schneider	07.12.1891	Zalasewo Poznań	03.04.1972	Gorzów	12B	7	9	2032		1957.12.28	ppor	1972

Kwaśniewski	Jakub	Wojciech Maria z d. Trepińska	24.07.1901	Ochodza Mogilno	05.05.1981	Gorzów	4R	24	10	2021	Ew IPN w trakcie	1957.12.28	ppor	1972
Kwiatkowski	Wojciech	Michał Salomea	13.04.1897	Rybitwy Mogilno	w 1972 żył							1958.12.18	ppor	1972
Lis	Walenty	Piotr Franciszka z d. Pruszkowska	20.01.1896	Chotyń ?? Wieluń	16.02.1973	Gorzów	13B	6	8	2033		1958.12.18	ppor	1972
Łagoda	Czesław	Jan Małgorzata z d. Jeżewska	30.06.1897	Jeżyce Poznań	08.10.1963	Gorzów	01A	10	10	2023			por rez	1949
Łakomy	Wincenty		16.10.1903		24.08.1954	Gorzów	49b	21	27	2043	wcześniej Kwaterna L/1/4			
Łukaszewski	Paweł	Józef Stanisława	29.06.1901	Bydgoszcz	31.07.1978						mieszkał Kościn cm. Białosławie	1957.12.28	ppor	1972
Makowski	Feliks	Franciszek Michalina	13.01.1899	Kwilcz Międzybóże	19.01.1981	Gorzów	20B	2	28	2021	Ew IPN w trakcie	1958.12.18	ppor	1972
Malerowicz (?)	Józef		27.08.1894		12.07.1958	Gorzów	2c/1	1	7					
Maniecki	Franciszek	Jakub Michalina z d. Hoffmann	03.11.1896	Kurowo Nowy Tomys	02.12.1976	Stare Polichno	2	4	26		Stare Polichno	1957.12.28	ppor	1972
Mańczak	Edmund	Piotr Maria z d. Pawłowska	15.10.1895	Poznań	27.01.1955	Gorzów	27B	4	8	2024	wcześniej Warsz. 2a/7/1			
Marciniak	Hieronim	Józef Józefa z d. Ostrowska	20.09.1894	Jeżyce Poznań	26.07.1962	Poznań	16	42	18		Pn cm Junikowo			
Matuszewski	Stefan Jan	Wawrzyn Maria z d. Prętki	16.08.1898	Berlin	w 1960 żył	Buk?						1960.02.29		
Mazur	Antoni	Michał Ottília	01.05.1900	Drawsko	29.08.1958	Gorzów	23A	7	16	2025	wcześniej Kwaterna L/2/9	1957.12.28		
Mazurek	Władysław	Stefan	03.01.1902		15.05.1982	Gorzów	15B	27	8	2022			ppor	1972
Mąka	Stanisław	Józef Agnieszka	09.10.1897	Biała Ciemna	w 1972 żył						Drezdenko?	1957.12.28	ppor	1972
Michalak	Stanisław	Bartłomiej Józefa	12.11.1901	Witaszyc Jarocin	31.12.1970	Gorzów	11B	19	15	2031		1957.12.28	ppor	1972
Mikołajczak	Alojzy	Augustyn Maria z d. Deja	03.01.1895	Górki Dąbskie Kcynia	18.03.1972	Gorzów	12B	9	3	2032			plut	
Mikołajczak (?)	Jan		17.05.1898		11.03.1962	Gorzów	09A	3	12-13	2030	wcześniej Warsz 2c/1g/3/15			
Mikołajczak	Stefania	Franciszek Maria z d. Kokocińska	19.06.1898	Kościan	01.01.1983	Gorzów	12B	9	3	2032		1958.12.18	ppor	1972
Niebojewski	Julian	Jan Helena	16.06.1898	Inowrocław	04.03.1972	Gorzów	12B	12	7	2012	Ew IPN 2141	1957.12.28	ppor	1972
Noak	Paweł	Jan Magdalena z d. Dyżmańska	27.01.1901	Poznań	22.01.1979	Gorzów	3	7	5		Pn cm Junikowo	1957.12.28	ppor	1972
Nowak	Aleksander	Wawrzyniec	16.02.1902	Jankowice Poznań	06.04.1951	Gorzów	I	14	21	cm. Warszawska	poza Kwaterną PW			
Nowak (?)	Franciszek		12.10.1890		15.01.1962	Gorzów	2c/1g	3	9	cm. Warszawska	poza Kwaterną PW			
Nowak	Józef	Baltazar Michalina	03.03.1892	Jaroszewo Żnin	22.11.1971	Gorzów	12A	5	18	2031		1957.12.28	ppor	1972
Nowicki	Marceli	Wojciech Antonina z d. Nowaczyk	06.12.1894	Gorazdowo Września	28.02.1968	Poznań	8	10	495		Pn cm. Miłostowo	1958.08.01		
Osajda	Józef	Roch	25.01.1892	Grodzisk Wlkp	w 1972 żył						Drezdenko?	1958.12.18	ppor	1972
Paluszkiewicz	Jan	Jan Jadwiga	25.10.1899	Dąbie Koło	28.04.1983	Gorzów	11B	5	21	2031		1980.02.27	ppor	1972
Panowicz	Stanisław	Wincenty Stanisława z d. Rożak	30.10.1901	Poznań	02.09.1966	Gorzów	10B	1	66	2026		1966.12.22		
Pawlak	Józef	Franciszek Franciszka	21.01.1900	Pogorzela Krotoszyn	10.04.1974	Gorzów	14B	3	12	2034		1957.12.28	ppor	1972
Pawlak	Teodor	Wiktor Waleria	08.11.1893	Biała Ciemna	w 1972 żył						Rapin?	1957.12.28	ppor	1972
Perz	Stanisław	Wojciech Cecylia z d. Michalska	04.05.1899	Bytów Szamotuły	29.08.1976	Poznań	F	1	25/26		Bnin			
Piątek	Stanisław	Aleksander Józefa	10.09.1900	Pęckowo Czarnków	21.05.1976	Poznań	26/5	7	270		mieszkał Przynotecko Poznań Junikowo cm.	1973.03.16	ppor	1972

Pokrywka	Edward	Walenty Wanda z d. Sulikowska	13.10.1901	Poznań	21.05.1964	Gorzów	02B	1	82	2024		1958.12.18		
Popiela	Stanisław	Klemens Michalina	24.03.1900	Chrustowo Oborniki	w 1972 żył						Drezdenko?	1976.02.27	ppor	1972
Preibisz (Prejbisz)	Władysław Marian	Jan Stanisława z d. Kadziłowska	29.06.1899	Budzyń k/Mosiny Śrem	15.06.1958	Gorzów	Kwatera	P 2	3		Junikowo 6/1/13/9	1958.08.01	por	1921
Promieński	Władysław	Aleksander Władysława	21.01.1902	Poznań	26.03.1960	Poznań?	L	63	25	Jeżyce?	ławnik koła Gorzów	1957.12.06		
Prostak	Leon	Paweł Gertruda	04.04.1899	Piłka Czarnków	w 1980 żył						Drawiny?	1980.12.10	ppor	1972
Puzdrakiewicz	Antoni	Aleksander Stanisława z d. Bogacińska	31.05.1902	Września	08.11.1973	Września	1	11	229		Września	1971.11.11	por rez	1933
Ratajczak	Antoni	Antoni	15.01.1900	Luckenwalde Brandenburgia	27.08.1975	Wojcieszyce	17B	13	33	2035		1958.12.18	ppor	1972
Reformat	Stanisław	Jakub Rozalia z d. Włodarczak	01.05.1900	Gniezno	31.03.1974	Gorzów	14B	2	3	2034		1957.12.28	ppor	1972
Rembosz	Walenty	Chryzostom	1901		w 1972 żył						Rapin?		ppor	1972
Rybka	Józef	Franciszek Józefa z d. Bugaj	13.03.1900	Wielkomyja Jarocin	09.02.1977	Gorzów	18B	9	15	2037		1958.12.18	ppor	1972
Rychlik	Andrzej	Michał	1894		w 1972 żył						Dobiegnew?		ppor	1972
Rzeczyński	Władysław	Stanisław Katarzyna	22.03.1901	Kobylnica Strzelno	1965		IIIP	14	3		Pń cm.Górczyński	1957.12.06		
Sawała	Stanisław	Jan Katarzyna z d. Wojciechowska	30.04.1899	Cmachowo Wronki	02.05.1958	Gorzów	L	2	8	cm.Warszawska	Kwatera PW	1957.12.28		
Selwat	Jan	Wojciech Wiktoria z d. Drejkar	19.01.1900	Krotoszyn	30.09.1961	Gorzów	P	2	4	cm.Warszawska	Kwatera PW	1957.12.28		
Sikora	Antoni	Julian Ludwika	27.07.1899	Krutecek Czarnków	w 1972 żył						Karwin?	1968.12.18	ppor	1972
Skrzypek	Stanisław	Jan	1897		w 1972 żył								ppor	1972
Słomiński	Józef	Wawrzyn Agnieszka	25.02.1899	Góra Śrem	22.10.1973	Gorzów	14B	11	9	2013	Ew IPN 2295	1957.12.28	ppor	1972
Sobczak (Wiemann)	Michał	Andrzej Wiemann Marianna Sobczak	24.08.1898	Brzeźno Wągrowiec	13.01.1964	Gorzów	01A	14	5	1984	Ew IPN 746	1957.12.28		
Sobecki	Franciszek Wojciech	Antoni Anna	26.01.1885	Topola Inowrocław	14.08.1963	Bogdaniec	IV	9	7	Bogdaniec	Bogdaniec			
Spychalski	Leon Aleksander	Jan Magdalena z d. Byczek	31.01.1901	Rosko Czarnków	08.05.1962	Poznań	16	38	17		Pń cm Junikowo	1957.12.06		
Sroczyński	Franciszek	Michał Rozalia	25.02.1895	Schoeningen Helmstedt	w 1972 żył						Drezdenko?	1958.11.10	ppor	1972
Stanikowski	Zygmunt	Wojciech Tekla z d. Jakubowska	19.04.1888	Września	11.07.1977	Gorzów	18A	9	20	1997	Ew IPN 2587	1957.12.28	ppor	1972
Staniszewski	Wacław	Mikołaj Leokadia	23.09.1898	Krzywin Kościan	31.05.1980		75B	2	8		poch Szczecin cm. Centralny mieszkał Dobiegnew	1973.03.16	ppor	1972
Staszak	Stefan	Wincenty Katarzyna	25.08.1901	Stupia Środa	22.11.1980	Gorzów	11B	1	7	2020	Ew IPN w trakcie	1958.12.18	ppor	1972
Sutkowski	Józef	Marcin Michalina	17.02.1897	Gorzuchów Gniezno	w 1972 żył						Stare Kurowo?	1957.12.28	ppor	1972
Szczepański	Jan	Wojciech Józefa	14.09.1899	Mała Laskownica Wągrowiec	10.02.1979	Gorzów	07A	19	2	2027		1968.08.29	ppor	1972
Szembek	Bogdan	Stanisław Augusta z d. Zawisza	07.08.1880	Wysocko Wielkie Ostrów	30.03.1956	Gorzów					Wysocko			
Szmytkowski	Teodor	Wincenty Czesława z d. Kahl	03.08.1898	Poznań Jeżyce	24.02.1958	Gorzów	L	1	6	cm.Warszawska	Kwatera PW			
Szulc	Stanisław	Stanisław	06.05.1897	Konin	18.04.1979	Gorzów	17B	13	22	2036			ppor	1972
Szykowny	Stanisław	Antoni Franciszka	15.11.1895	Gorzykowo Gniezno	19.04.1978	Gorzów	20B	8	23	2018	Ew IPN 2340	1974.10.30	ppor	1973
Szymańska (Żolińska)	Aniela	Stanisław Żoliński Maria	14.05.1902	Pakość Mogilno	19.03.1972	Gorzów	12B	9	10	2032		1968.08.29	ppor	1972

Szymkowiak	Feliks	Michał Zuzanna	11.01.1898	Wielkie Łęcze Międzychód	16.03.1958	Gorzów	17B	15	8	2036	wcześniej Kwatera L 2/7	1957.12.28		
Śliwian	Stanisław	Józef Anna z d. Borska	28.03.1890	Wąsowo Nowy Tomyśl	18.09.1965	Gorzów	10B	3	30	2005	Ew IPN 2349	1957.12.28		
Śmiglak	Antoni	Jan Magdalena	12.05.1889	Konarzewo Poznań	14.08.1977	Gorzów	13B	9	1	2032				
Świtkowski	Kazimierz	Franciszek	1898		w 1972 żył								ppor	1972
Świdorski	Jan	Jakub	1894		w 1972 żył						Gościć?		ppor	1972
Tomaszewski	Jan	Piotr Marianna z d. Paczyńska	16.05.1891	Chalin Międzychód	09.12.1947	Gorzów	P	1	2	cm.Warszawska	Kwatera PW			
Tarzewski (Gruber)	Artur	Franz Gruber Elżbieta	05.06.1884	Lwów	09.03.1955	Gorzów	IC	1	4	cm.Warszawska	poza Kwaterą PW			
Theinert	Zofia Józefa	Artur Aniela	13.02.1898	Poznań	13.05.1972	Gorzów	12B	2	1	1992	Ew IPN 2600			
Tomiak	Piotr	Ludwik Marianna z d. Chłopkowska	15.11.1900	Perzyny Nowy Tomyśl	21.10.1974	Gorzów	15B	9	14	2034		1957.12.28	ppor	1972
Tomiak	Wincenty	Jan Agnieszka z d. Jopek	07.01.1902	Zakrzewo Wolsztyn	01.03.1988	Ślubice	9	4	4		Ślubice, mieszkał Witnica	1968.12.18	ppor	1972
Tomkowiak	Franciszek	Józef Józefa	24.08.1890	Ślawn Gniezno	04.06.1976	Deszczno					Deszczno	1957.12.28	ppor	1972
Wachowiak	Jan	Jakub Zuzanna	22.06.1900	Miał Czarnków	w 1972 żył						Trzebiecz?	1974.10.30	ppor	1972
Walczak	Stanisław	Marcin Józefa	15.11.1897	Grabowo Września	w 1972 żył						Drezdenko?	1968.12.18	ppor	1972
Wałęsiak	Józef	Antoni Stanisława z d. Koniecznińska	12.09.1893	Ryczywół Oborniki	w 1957 żył							1957.12.06		
Waloszyk	Sylwester	Jan Franciszka	26.12.1894	Ciszkowo Czarnków	01.09.1986	Gorzów	10A	10	12	2030		1957.12.28	ppor	1972
Wański	Alojzy	Marianna	18.05.1893	Poznań	29.06.1955	Gorzów	11B	10	31	2031	wcześniej Kwatera P/1/4		kapral	
Wargin	Teodor	Marceli Wiktoria z d. Tomza	17.04.1901	Królewska Wieś Złotów	w 1972 żył						Drezdenko?	1968.12.18	ppor	1972
Warylewski	Władysław		03.04.1885	Sarnowa Rawicz	24.03.1961	Gorzów	2c	6	3b	cm.Warszawska	poza Kwaterą PW			
Waszak	Antoni	Michał Rozalia	10.12.1893	Sukowy Mogilno	w 1972 żył						Drezdenko?	1957.12.28	ppor	1972
Wegenke	Tadeusz	Jan Pelagia	20.04.1899	Wysokie Podlesie Wągrowiec	09.09.1979	Gorzów	10B	1	30	2025	Ew IPN 2586	1957.12.28	ppor	1972
Wegner	Ignacy	Józef Maria z d. Szostak	30.01.1897	Łosiniec Wągrowiec	25.11.1992	Gorzów	4R	20	8	2026		1957.12.28	plk	1990
Wieczorek	Wincenty	Józef Maria	25.03.1899	Gostyń	05.04.1959	Gorzów	2c	1	16	cm.Warszawska	poza Kwaterą PW	1957.12.28		
Wierzchacz	Władysław	Walenty	02.05.1900	Czerlejko Środa Wilkp.	04.08.1981	Drezdenko	35/1	3	23		mieszkał Drezdenko pochowany Ph cm. Miłostowo	1982.02.24	ppor	1972
Wilewska	Florentyna	Ignacy Rozalia Kordula z d. Therling	09.04.1899	Błociszewo Śrem	03.05.1974	Witnica	2	3	19		Witnica			
Wiśniewski (?)	Józef		17.11.1900	Brzykowo Łask	10.02.1959	Gorzów	11A	6	6	1991	wcześniej poza Kw. 2c/15/2			
Witczak	Piotr	Wawrzyniec Małgorzata z d. Stanowska	21.06.1898	Mystki Środa Wilkp	05.06.1980	Lipki Wielkie	1	12	4	lub ur 20. 6.1896	Lipki Wielkie	1957.12.28	ppor	1972
Wojtaszek	Walenty	Józef	1899		w 1972 żył								ppor	1972
Wołyński	Ignacy	Teofil Franciszka z d. Ciechańska	12.01.1896	Szczytniki Gniezno	01.02.1985	Piła	7A	9	3		Piła	1958.08.01	sierz	1931
Woźniak (?)	Franciszek		1900		08.02.1961	Gorzów	2c/1b	5	14	cm.Warszawska	poza Kwaterą PW			
Wyrwiński	Stanisław		12.09.1900	Bnin Śrem							skarbnik Koła Gorzów			
Wysocki	Antoni		10.05.1862		13.06.1946	Gorzów	P	1	1	cm.Warszawska	Kwatera PW			
Wysocka	Franciszka		07.03.1876		05.10.1953	Gorzów	P	2	1	cm.Warszawska	Kwatera PW			

Wysocki	Piotr	Antoni Franciszka z d. Bałeczna	27.06.1898	Rusiborek Sroda Wilk	05.10.1985	Piła	9b	4	18	Piła		1958.01.17		
Wytrykus	Franciszek	Stefan Szczepan Antonina z d. Suwalska	25.03.1900	Orzeszkowo Międzychód	18.10.1974	Gorzów	12B	20	3	2034		1957.12.28	ppor	1972
Zachwieja	Zygmunt	Marcin Joanna	14.12.1901	Pieranie Inowrocław	w 1972 żył						Witnica??	1958.12.18	ppor	1972
Zagórski	Kazimierz		25.11.1887	Inowrocław??	05.07.1957	Gorzów	L	2	2	cm.Warszawska	Kwatera PW			
Zmywaczyk	Roman	Jan Helena z d. Szulczyk	08.11.1897	Wielki Lutom Międzychód	11.11.1977	Witnica	1	8	3		Witnica	1957.12.28	ppor	1972

kolory/cieniowanie

różowe	Warszawska
żółte ciemne	Żwirowa
żółte jasne	w pobliżu Gorzowa
szare	inne cmentarze
puste	brak info

* Andrzej Nawojczyk Sekretarz Koła Gorzów Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919

Andrzej Nawojczyk

Spojrzenie świadka na Kwaterę Powstańców Wielkopolskich na Cmentarzu Parafii Św. Krzyża przy ul. Warszawskiej w Gorzowie

Gdy spotkałem się z pierwszymi opisami Kwatery Powstańców Wielkopolskich, czy to w Nadwarciańskim Roczniku Historyczno Archiwalnym, czy mając już wgląd do przygotowanych pierwszych rysunków inwentaryzacyjnych IPN, czy kolejnych szkiców z błędnym rozlokowaniem, na których miała być oparta renowacja, wiedziałem, że muszę zabrać głos. Aktualnie konsultuję na bieżąco ten temat z prowadzącym sprawę z ramienia IPN urzędnikiem.

Pomnik Powstańców Wielkopolskich w dniu Poświęcenia 2 listopada 1947r.

Fot. zbiory własne autora

Odtwarzałem wyszukując w swojej pamięci i wspomagając się analizowaniem zapisów ksiąg cmentarza. Przeprowadziłem także kilka wizji lokalnych, wykonałem dokumentację fotograficzną, aby potwierdzić lub wykluczyć pewne zapisy ze stanem rzeczywistym.

Odwiedzając cmentarz systematycznie od dzieciństwa w latach 60-tych pamiętałem sporo rozmieszczeń grobów czy nazwisk, choć są już nieobecne. Pewne obrazy i opowieści się utrwaliły.

Odwiedzałem tamże groby pradiadka i babci oraz oczywiście Kwaterę Powstańców Wielkopolskich i to z **Ignacym Wegnerem**, prezesem Koła Gorzów Związku Powstańców Wielkopolskich (ZPW), inicjatorem Kwatery i starającym się być opiekunem miejsca - mimo nie sprzyjających czasów dla Powstańców Wielkopolskich (w skrótach poniżej: PW). I pamiętam część jego komentarzy.

Bywałem poza tym tam także od 1981r. pełniąc warty w Kwaterze co roku na 1 XI - na Wszystkich Świętych. Stąd pamięć, że to nie były bezimienne groby a nazwiska zapamiętane z lat 80-tych i wcześniejszych.

Siłą rzeczy pamiętałem parę nazwisk, które „zniknęły”. W paru przypadkach nawet zapamiętałem czcionkę jaką były pisane.

Przeprowadziłem do tego rozmowy z rodzinami wcześniej pochowanych w Kwaterze - a ekshumowanych - i mając błędny rysunek IPN-u - lokujący danego powstańca z prawej strony Kwatery zaprzeczyli, że był z prawej - był pochowany i ekshumowany z lewej. Takie rzeczy najlepiej zapamiętuje rodzina. To też obalało wcześniejsze pisane sugestie.

Należy pamiętać, że cmentarz przy obecnej ul. Warszawskiej założono jako nekropolię katolicką ok. 170 lat temu, czyli przed 1945r. licząc średnio bardzo minimalistycznie mogło być pochówków np. 90 lat x 10 = 900, a x 20 rocznie to 1800. W latach 1940-1944 chowano średnio ok.45 osób rocznie. Do chwili obecnej zachowało się bardzo niewiele przedwojennych grobów.

Z kolei główny cmentarz protestancki, bardziej obłożony, funkcjonował w miejscu zwanym obecnie Parkiem Kopernika. Cóż, ja go pamiętam w oryginalnym stanie, murek okalający i poszczególne grobowce.

Z pewnością jeszcze w 1945 r. i późniejszych latach na cmentarzu przy ul. Warszawskiej istniały stare niemieckie nagrobki. Ten cmentarz nie był pustym placem, stopniowo uwalniano - odzyskiwano miejsca.

Jeżeli spojrzeć się na topografię terenu - to najbardziej wyeksponowanym miejscem było właśnie miejsce, gdzie powstała Kwatera i Pomnik Powstańczy. Widoczne z daleka od bramy (w tamtym okresie jedynej) położonej nieopodal kościoła. Planowano zagospodarować docelowo całą Dużą Kwaterę.

Całość tzw. Dużej Kwatery PW (lub używanej czasami nazwy w księgach cmentarza: Plac Powstańców) miała być w całości przeznaczona dla PW, ale ingerencja władz miejsko/partyjnych w latach 50-tych to zniweczyła. Byłaby to Kwatera na wzór cm. Orląt czy Monte Cassino, ale oczywiście w mniejszej skali. Jest symetria całej Dużej kwatery PW i oparcie o stok. Plany zostały jednak zaprzepaszczone.

Rozplanowanie Kwatery:

- symetria i cztery rzędy po 10 grobów w prawo i w lewo od alejki (nie było wtedy schodków) w stronę pomnika, jedynie w rzędzie „0” (najwyższym jakby dodatkowym) ze względu na pomnik położony centralnie po 6-7 grobów. Łącznie miejsce na 78 grobów - a nawet i więcej (+4) uwzględniając obecną wybrukowaną ścieżkę po lewej stronie, która jako ziemna była przed laty węższą. Należało także uwzględnić rosnące stare drzewa. Szkoda, że nie udało się tego do końca zrealizować. Z perspektywy czasu można powiedzieć że zmieściliby się tam praktycznie wszyscy z obecnie pochowanych w Gorzowie powstańców.

Miałem szczęście znać kilku z gorzowskich PW osobiście, a także gdy się miało co najmniej 6 wśród przodków: dziadków, ich braci czy szwagrów to pewne pokoleniowe zobowiązania są we krwi i szukanie tropów przychodzi łatwiej. Do tego łatwiej, jeśli się

wychowywało i mieszkało w domu z szefem gorzowskich PW. Opowieści, wspomnień, faktów, spotkania słuchałem od dziecka przez dwadzieścia kilka lat. I oglądałem zdjęcia, dokumenty, które mam do dzisiaj.

W naszym domu siłą rzeczy była baza spotkań PW. Z nazwisk PW, których pamiętam to poznałem m.in. Teofila Krycha, Jakuba Kwaśniewskiego, Mariannę Chełminiak. Iluś niestety nie pamiętam z nazwiska, lecz z twarzy. Bardzo wielu mieszkało w promieniu kilometra, więc spotykałem ich na co dzień.

Wśród gorzowskich PW byli tacy, którzy walczyli w odsieczy Lwowa w 1919r. (np. Edward Pokrywka i Edmund Mańczak), a z kolei dwóch pochowanych obok PW - a nie będącymi PW - **Bartłomiej Wala** (L/0/2) i **Karol Orkasiewicz** (L/1/5) oprócz innych zasług m.in. brało udział w walkach obrony Lwowa. Do tego Karol Orkasiewicz był synem bardzo znanego i cenionego rzeźbiarza lwowskiego Teobalda Orkasiewicza, a córka Karola Orkasiewicza poślubiła syna gorzowskiego PW.

Karol Orkasiewicz odziedziczył talent po ojcu, był rzeźbiarzem, malarzem, sztukatorem. Wiele grobów-pomników na cm. przy ul. Warszawskiej wyszły spod jego ręki. Pamiętam kilka bardzo pięknych nie istniejących już figur na grobach-pomnikach. M.in. na grobie PW Artura Tarzewskiego (Ic/1/4) pochodzącego z Galicji - tym bardziej, że był dwa rzędy dalej za grobem mojej babci - w tle.

Poza tym ktoś początkowy i całościowy układ kwatery musiał zaplanować wzorując się na cmentarzach wojennych - vide choćby cmentarze Orląt Lwowskich na Łyczakowie czy Monte Cassino itp. oraz zaprojektować pomnik. Oczywiście nie w takiej skali jak wyżej wymienione. Nad planem kształtem i wyglądem pomnika i kwatery pracował Karol Orkasiewicz. Jego rodzina próbuje odtworzyć historię życia - jestem w kontakcie, przeprowadzam kwerendę.

Wielu z PW nie ma już rodzin, które mogłyby się opiekować grobami. Po niektórych nikt z rodzin nie pozostał. Do Gorzowa przyjechali często jako wdowcy utraciwszy podczas okupacji domy rodzinne i majątki. Byli w sile wieku.

Powstańcy Wielkopolscy przez lata byli na cenzurowanym.

W okresie międzywojennym Piłsudski hołubił legionistów. To legionistów nominował na wyższe stanowiska dowódcze nie uczestników Powstania Wielkopolskiego a późniejszych żołnierzy Wojsk Wielkopolskich. To samo tyczyło się awansów oficerskich i odznaczeń państwowych - przede wszystkim cenionego Medalu i Krzyża Niepodległości. W związku z tym PW wypowiadali się o Piłsudskim niezbyt pochlebnie czując się niedocenianymi.

Z kolei już przed wybuchem II wojny światowej byli powstańcy w pierwszej kolejności trafili na niemieckie listy proskrypcyjne jako przeznaczeni do zlikwidowania, co było realizowane od września 1939r.

Natomiast po 1945r. jako prawie w 100% uczestniczący w wojnie polsko-radzieckiej 1919-1921 uważani znów byli - tym razem przez władze komunistyczne - jako potencjalni

czy rzeczywisci wrogowie. Do tego bardzo często mający udział w konspiracji w czasie wojny – przede wszystkim w Armii Krajowej. Pozostaje kwestią do badania i wyjaśnienia, jakie były ich losy wojenne i konspiracyjne.

Najprostszym przykładem jest choćby nie zrealizowanie nadań pierwotnego Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego (WKP) ustanowionego 08 października 1946r. Natomiast Śląski Krzyż Powstańczy ustanowiony równolegle z tą samą datą został wprowadzony w życie i nadawany od 1946r.

Kolejna próba - 11 lat później - była już udana po ustanowieniu 1 II 1957r. Nadania realizowane od grudnia 1957r. – w przypadku gorzowskich PW pierwsze 56 WKP nadano z datą 28 XII 1957r., kolejne 12 z datą 18 XII 1958r. i następne w kolejnych różnych latach.

Ponad pięćdziesięciu PW albo nie dożyło nadań albo nie nadano im nigdy – często m.in. za ujawnioną przeszłość AK-owską.

Wyjazd prezydenta Piotra Wysockiego po ustąpieniu ze stanowiska nastąpił 30.05.1947r. - czyli pięć miesięcy przed odsłonięciem Pomnika i poświęceniem Kwatery - nie uczestniczył już w realizacji Pomnika i Kwatery, nie było go w Gorzowie – choć z pewnością współpracowali z Prezesem Koła ZPW kpt. Ignacem Wegnerem wcześniej w tym temacie.

Moment odczytywania treści Aktu Erekcyjnego przez kpt. Ignacego Wegnera Prezesa Koła ZPW w dniu Poświęcenia Pomnika 02 listopada 1947r. Na zdjęciu m.in. J.E.Ks.dr Edmund Nowicki, za nim z lewej strony prawdopodobnie Piotr Wysocki
fot. zbiory własne autora

Ojciec Piotra Wysockiego, Antoni, mógł być w innym miejscu pochowany (zm. 30 VI 1946 r.), może nawet nie w Gorzowie (brak zapisu w księdze), ekshumowany i przeniesiony w miejsce planowanej kwatery. Wacław Galiński (m.in. Starszy Cechu Malarzy) - zmarł 27 III 1947r. - brak jest zapisu miejsca na cmentarzu, jak co najmniej kilka innych pochówków w tym roku przed nim. Czyli obaj mogli być pierwotnie w innym miejscu pochowani, a po pomyśle utworzenia i realizacji Kwatery byli najbardziej „nadający” się do wyznaczenia pierwszego rzędu w kwaterze. Nie zapominajmy, że w okresie tuż powojennym ekshumacje były bardzo powszechne. Nie ma już śladu na tym cmentarzu po grobach Woldenberczyków, czy po żołnierzach frontowych. Zostali w większości ekshumowani na cmentarze wojskowe.

Z kolei PW Edward Fintzel zm. 21 VI 1947 jest pochowany w innym miejscu cmentarza, „koło sióstr” – mogło nie być zgody rodziny na przeniesienie -ekshumowanie do dopiero co tworzonej Kwatery, a przed oficjalną inauguracją w XI 1947. Zresztą też jest pochowany w eksponowanym miejscu - na szczycie górki przy głównej alei.

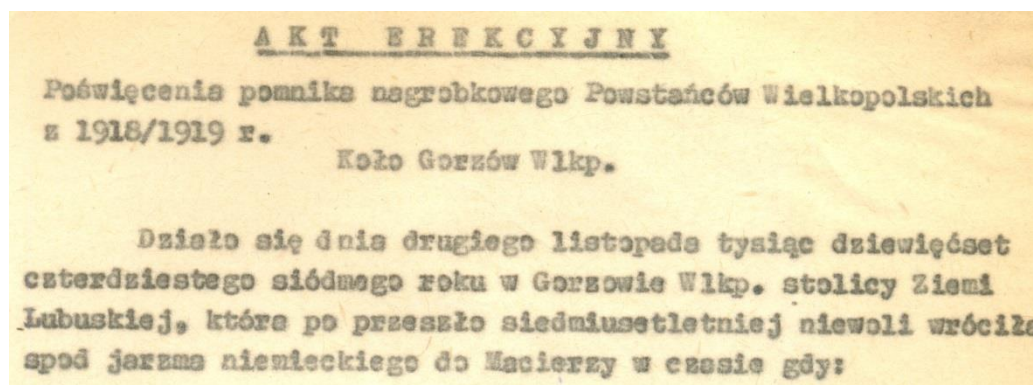
Dlaczego inni PW pochowani w różnych miejscach cmentarza? Powody mogą być różnorakie. Decyzje rodziny, pochówki koło kogoś bliskiego, nie skontaktowanie się z szefostwem PW, unikanie środowiska z powodu np. restrykcji władz i wiele innych. Pochówki odbywały się także przy braku rodzin.

W dzielnicy tzw. dużej dzielnicy (kwatery) powstańczej było łącznie pochowane 72 osoby. Pozostawało pustych 5-6 miejsc, z czego 4 zarezerwowane, kolejne miejsce mogło być także zarezerwowane lub nie znalazłem zapisu o pochowanej osobie, może grób zatarty z czasem.

Mam już też rozrysowaną na brudno i opisaną całą tzw. Dużą Kwaterę PW: 78 miejsc, grobów i pochówków z dopasowanymi osobami. Plan całości tzw. dużej kwatery przygotowuję.

Kwatera miała być w całości poświęcona PW. Na początek zaplanowano pochówki po wojskowemu czwórkami (prawo-lewo) stopniowo rozszerzając w rzędach. Takie ustalenia były z parafią. I terenem całej prawie 80-osobowej Kwatery mieli zarządzać PW. Niestety pod koniec lat 40-tych i w 50-tych władze partyjne wymusiły zgoła inną sytuację. Zarządzanie cmentarzem przez „miasto” a nie parafię nie służyło PW.

Mieli być chowani w rzędach raz z lewej, raz z prawej strony. Udało się to mniej więcej w pierwszym rzędzie, później wskutek wymuszonych innych pochówków zostało to zaburzone. Była jeszcze próba zachowania symetrii w niższym drugim rzędzie.

Fragment Aktu Erekcyjnego 2 XI 1947r.

Fot. zbiory własne autora

„Syndrom pijanego grabarza”

Nazwę wytworzyłem przy okazji szukania w ubiegłym roku grobów PW w poszczególnych kwaterach na cmentarzu przy ul. Żwirowej. Numeracja i nadane litery kwater nie leżą obok siebie – bardzo często nawet nie w pobliżu. Można wydrukować plan cmentarza i połączyć liniami kolejne kwatery. Wyjdzie zabazgrana kartka jakby bardzo małe

dziecko mazało na przemian góra-dół, lewo-prawo kilkadziesiąt razy. Współczuję starszym ludziom i tym bez wyobraźni przestrzennej, gdy chcą odszukać daną kwaterę.

Z kolei na cmentarzu przy ul. Warszawskiej zastane poniemieckie groby, inna numeracja dzielnic (kwater) do 1945r., inna po 1945r., plus częściowa zmiana numeracji ok. 1953r., najczęściej z brakiem wyraźnych granic. Albo określenia dzielnic (kwater) typu: „po Włochach”, „przy WP”, „przy wojsku”, „Wojskowa”, „przy brzózkach”, „przy osikach”, „koło żywego płotu”, „koło dużego drzewa”, „koło krzyża”, „koło sióstr”, „przy dłuższej alei”, „koło ogrodu”, „przy płocie” itp. Na szczęście praktycznie wszystkie te „opisówki” zlokalizowałem przy okazji szukania grobów kilkunastu PW pochowanych poza Kwaterą, ale przy takim stanie i ilości zniszczonych nie czytelnych lub nie istniejących grobów i upływu czasu będzie to dla większości nie do rozszyfrowania.

Określenia w księgach typu: „koło W.P.”, „k. żołnierzy”, „przy wojsku” dotyczą innych miejsc na cmentarzu nie związanych z Kwaterą PW.

Przy Kwaterze stosowano jasne wyróżniki: *„kwatery powstańcza”, „powstańców wlkp”, „plac powst”* itp.

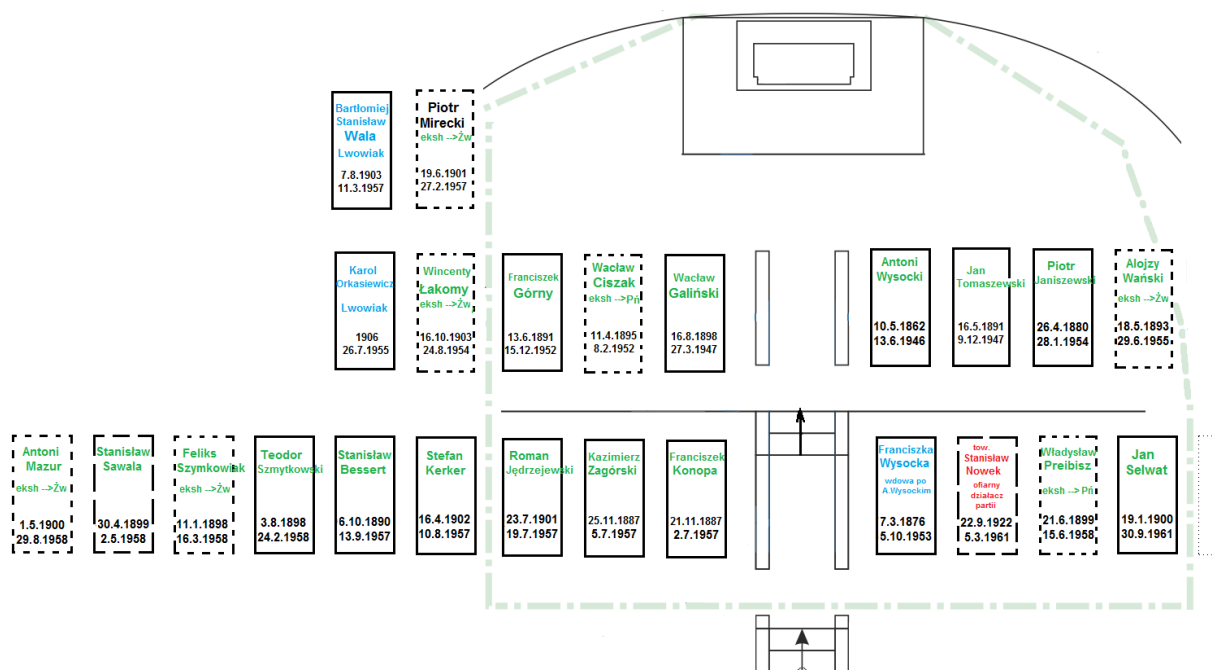
Jeszcze gorsze są opisy miejsc w księgach typu: „przy mężu”, „przy żonie”, „przy dziadku” bez jakiegokolwiek więcej informacji, nawet dzielnicy, albo „dodatkowy” ze wskazaniem jedynie dzielnicy cmentarza.

Jak mogło się odbywać wyznaczanie grobów i wpisywanie - i co najpierw? Wpisujący do księgi prawdopodobnie nie chodził za każdym razem palcem wskazywać miejsce tylko mówił grabarzowi/om gdzie mają wykopać, czasem pomyliła się im strona lewa z prawą (albo wpisującemu), czasem nie. Czy grabarz we wskazanym miejscu rzeczywiście wykopał dół a np. na miejscu mogła być zmiana decyzji, że kopać w innym miejscu. Dopiero w najdalszej części cmentarza w miarę zachowana jest numeracja. ale czasem z góry na dół lub z dołu do góry, z prawa w lewo lub odwrotnie i różnie w bezpośrednio sąsiadujących dzielnicach - ale przynajmniej w danej dzielnicy tak samo.

Najwięcej właśnie takiego namieszania występuje w dużej dzielnicy PW.

Chronologia, kolejność pochówków i lokalizacja.

Załączony plan ukazuje rozmieszczenie grobów PW z nazwiskami. Nie uwzględniam tu grobów PW rozrzuconych po całym cmentarzu poza Kwaterą.

Patrząc na wiek w jakim umierali PW należy pamiętać, że większość z nich przeszła trudy: I wojny światowej 1914-18 w armii pruskiej, Powstania Wielkopolskiego 1918-19, wojny polsko-radzieckiej 1919-21, wojny obronnej 1939, okupacji niemieckiej 1939-45, więzienia także po 1945. Po drodze wielu z nich było rannych lżej lub ciężiej, często kilkakrotnie (dla przykładu Ignacy Wegner sześciokrotnie), często byli inwalidami w stopniu znacznym.

Pierwsze dwa groby były ziemne z położoną płytą rozmiaru 1/3 grobu w górnej części. Tak wyglądały groby Antoniego Wysockiego i Wacława Galińskiego w dniu poświęcenia Kwatery 2 XI 1947r.

W nawiasach kursywą dosłowne zapisy z ksiąg, pogrubioną czcionką rzeczywista lokalizacja zgodna z załączonym planem. Ze znacznikiem „&” oznaczeni najbliżsi sąsiedzi PW.

1. **Antoni Wysocki** (10 V 1862-13 VI 1946), 84 lat, (całkowity brak zapisu w księdze), **P/1/1**;
2. **Wacław Galiński** (16 VIII 1898-27 III 1947), 49 lat, (brak zapisu w księdze dzielnicy/rzędu/grobu), **L/1/1**;

Odsłonięcie Pomnika i Poświęcenie Kwatery 2 XI 1947r., dzień po Wszystkich Świętych;

3. **Jan Tomaszewski** (16 V 1891 - 9 XII .1947), 56 lat, (*powstańców Wlkp.* rząd 1 grób 2), **P/1/2**;
4. **Wacław Ciszak** (11 IV 1895-08 II 1952), 57 lat, (*Plac Pow.* rząd 1 grób 2), ekshumowany 13 III 1972 do Poznania, **L/1/2**;
5. **Franciszek Górny** (13 VI 1892-15 XII 1952), 61 lat, (*powstańców Wlkp.* grób 3), **L/1/3**;
6. **Franciszka Wysocka** (7 III 1876 - 5 X 1953), 77 lat, (*powstańców Wlkp.* rząd 2, grób 1), **P/2/1**;
7. **Piotr Janiszewski** (26 IV 1880-28 I 1954), 74 lat, (*powstańców Wlkp.* rząd 1 grób 3), **P/1/3**;

8. **Wincenty Łakomy** (16 X 1903-24 VIII 1954), 51 lat, (*powstańców Wlkp. strona lewa rząd I, grób 4*), , ekshumowany 21.10.2003 na Żwirową, **L/1/4**;
9. **Alojzy Wański** (18 V 1893 – 29 VI 1955), 62 lat (*powstań. prawo rząd 1 grób 4*), ekshumowany na Żwirową, **P/1/4**;
- &. **Karol Orkasiewicz** (1906 -26 VII 1955), 49 lat (*prawa strona powstańców rząd 1 grób 4*), **L/1/5**;
- &. **Władysław Błaż** (27 VI 1899-27 X 1955), 56 lat, (*powstańców prawa rząd 1 grób 5*). **P/1/5**;
- &. **Piotr Mirecki** (19. VI 1901-27 II 1957), 56 lat, (*powstań. rząd 1 grób 1*), **L/0/1**;
- &. **Stanisław Bartłomiej Wala** (07 VIII 1903–11 III 1957), 54 lat, (*powst. rząd 1 grób 2*), **L/0/2**;
10. **Franciszek Konopa** (21 XI 1887- 2 VII 1957), 70 lat, (*powstańcz. lewa rząd 2 grób 1*), **L/2/1**;
11. **Kazimierz Zagórski**, (25 XI 1887- 5 VII 1957), 70 lat, (*powstańcz. lewa rząd 2 grób 2*), **L/2/2**;
12. **Roman Jędrzejewski** (23 VII 1901-19 VII 1957), 56 lat (*powst. rząd 2 grób 3*), **L/2/3**;
13. **Stefan Kerker** (16 IV 1902-10 VIII 1957), 53 lat, (*powst. lewa rząd 2 grób 4*), **L/2/4**;
14. **Stanisław Bessert** (06 X 1890-13 IX 1957), 67 lat, (*powst. lewa rząd 2 grób 5*), **L/2/5**;
15. **Teodor Szmytkowski** (03 VIII 1898-24 II 1958), 60 lat, (*powstańców rząd 1, grób 6*), **L/2/6**;
16. **Feliks Szymkowiak** (11 I 1898-16 III 1958), 60 lat, (*powstańców Wlkp strona lewa*), ekshumowany 24 X 1976 na Żwirową, **L/2/7**;
17. **Stanisław Sawala** (30 IV 1899-02 V 1958), 59 lat, (*powstańców Wlkp strona lewa*), **L/2/8**;
18. **Władysław Preibisz** (21 VI 1899-15 VI 1958), 59 lat, (*pl.powst.wlkp.str.prawa rząd I grób 1*), ekshumowany do Poznania, **P/2/3**;
19. **Antoni Mazur** (01 V 1900-29 VIII 1958), 58 lat, (*Powstańców Wlkp. dzielnica 2 rząd 2 grób 2*), ekshumowany 15 IV 1985 na Żwirową, **L/2/9**;
20. **Jan Selwat** (19 I 1900-30 IX 1961), 61 lat, (*pow. Wlkp.*) **L/2/4**.

Miejsce P/2/2 gdzie został pochowany **Stanisław Nowek** „tow. ofiarny działacz partii”, „bez wyznania” (22 IX 1922 - 05 III 1961) - nie będę przytaczał zapamiętanych opinii, wypowiedzi i wściekłości PW o jego pochówku w tym miejscu - zarezerwowane było dla **Piotra Wysockiego**, jako PW i pierwszego powojennego Prezydenta Gorzowa, aby spoczął obok matki **Franciszki** i ojca **Antoniego Wysockich**.

Miejsca w 2 rzędzie po prawej - co najmniej trzy **P/2/5**, **P/2/6**, **P/2/7** - a może i czwarty też (szukam info) były zarezerwowane przez mojego **Ignacego Wegnera**, prezesa Koła ZPW - czyli dla siebie, żony i teściowej - tym bardziej, że w pobliżu (inna pobliska kwatery) są groby teścia (mojego pradziadka) i siostry żony (a mojej babci). Czyli miała być ostatnia szansa na symetrię do już zapełnionego przez PW tego rzędu z lewej strony. Rodzina przeżyła zamknięcie (09.1962) pochówków na cmentarzu przy ul. Warszawskiej, dlatego są pochowani na Żwirowej.

Rocznica wybuchu Powstania Wielkopolskiego 27.12.1947r., drugi z lewej w pierwszy rządzie kpt. Ignacy Wegner Prezesa Koła ZPW, trzeci Teofil Krych Wiceprezes
Fot. zbiory własne autora

Z sąsiadujących grobów najmniej na razie wiem o (**L/0/1**) Piotrze Mireckim (bardzo popularne) s. Andrzeja, urodzonym w pow. tucholskim ekshumowanym do grobu żony i syna (Stefania, Tadeusz - oboje urodzeni w Grodnie) na cmentarz przy Żwirowej. Mógł np. po Powstaniu i wojnie polsko-bolszewickiej wylądować w pułku w Grodnie (np. mając którąś ze specjalizacji wojskowych np. artylerzystą, ułan, saper) i tam się "wżenił". Położenie jego grobu tuż przy Pomniku i Kwaterze nie może być przypadkowe i do tego tuż nad PW Wincentym Łakomym. Przeprowadzam kwerendę i czekam na odzew rodziny.

Pozostałe groby po prawej i lewej stronie Kwatery PW są przypadkowe - bez związku z PW.

W najniższym rzędzie poniżej ścisłej kwatery, przy ścieżce poprzecznej, po lewej stronie od dojścia do Pomnika PW chowani byli oficerowie lub podoficerowie LWP (w latach 1956-1960), natomiast po prawej dwudziestokilkulatkowie, szeregowcy, którzy zginęli/zmarli (w latach 1954- 1960) podczas zasadniczej służby wojskowej. Wśród nich pochowany **Bronisław Ochocki** (15 IV 1933-15 I 1956) nagrobek podobny do PW, zapewne w tym samym czasie odnowiony co Kwatera w 1985r., ale nie jest to oryginalny. Tablica leżała i leży porzucona przez te lata za grobem. Odwróciłem ją rok temu na stronę z czytelnym napisem i trochę odmienną inskrypcją.

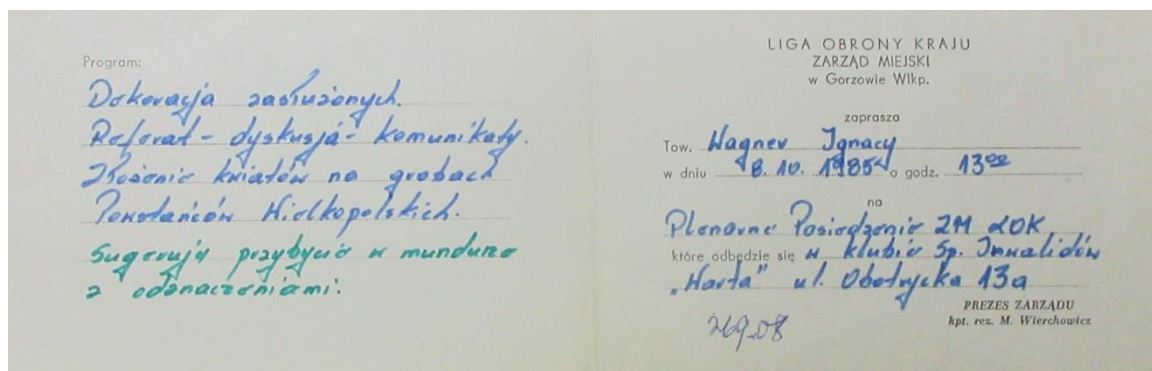

Wiosna 1948r., w drugim rzędzie po prawej stronie przy tablicy kpt. Ignacy Wegner Prezesa Koła ZPW,
obok po prawej Feliks Chelminiak
Fot. zbiory własne autora

Ostatni powszechny pochówek na cmentarzu odbył się 23.09.1962. Później było jedynie kilka pochówków osób duchownych.

Renowacja 1985r.

W 1985r. w Gorzowie żyło zaledwie czterech PW, a Ignacy Wegner miał już wtedy 88 lat, a pozostała trojka +/-2 lata.

Zaproszenie
na
Posiedzenie
ZM LOK
kończące
renowację w
1985r.
Fot. zbiory
własne autora

W ramach Plenarnego posiedzenia ZM LOK 08.10.1985r., w którym uczestniczył ppłk. Ignacy Wegner, odbyło się m.in. złożenie kwiatów na grobach Powstańców Wielkopolskich i jest to moment zakończenia prac renowacyjnych w Kwaterze.

Przyszłość

Teraz czas na Renowację przez Instytut Pamięci Narodowej, aby nadać temu miejscu godny charakter.

Wspomnienia

Andrzej Nawojczyk

Pułkownik Ignacy Wegner - Powstaniec, żołnierz, dowódca

Urodził się w miejscowości Łosiniec pod Wągrowcem w dawnym zaborze pruskim 30 stycznia 1897 roku w rodzinie nauczycielskiej Józefa i Marii z Szostaków. Korzenie rodziny Wegnerów i Grabo (Grabowicz) sięgają 1485r. mieszkającej w okolicach między Tucholą a Chojnicami (m.in. Stobno). Z kolei rodzina po kądzieli, Szostaków, pochodziła z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego, która uciekając przed represjami po Powstaniu Listopadowym osiedliła się w środku Puszczy Noteckiej na północ od Sierakowa, w tworząc późniejszą osadę Szostaki.

Miał czterech braci (Wacław, Adam, Edward, Walerian) i pięć sióstr (Maria, Helena, Janina, Łucja, Klara). Był siódmym z rodzeństwa. Lata młodości spędził przy rodzicach.

Armia pruska

Po ukończeniu wągrowieckiego gimnazjum, jako 15-latek z dniem 19 X 1912r. rozpoczął naukę w szkole kadetów szkolącej przyszłych żołnierzy kandydatów na dowódców, znajdującej się w Wołowie pod Wrocławiem. *„Miałem wówczas 15 lat. Byliśmy zakwaterowani w koszarach. Na sali było nas 12. Spałem na łóżku żelaznym na dole, łóżka były piętrowe. Trzecią część stanu szkoły stanowili Polacy. Dlatego też pozwalano nam rozmawiać po polsku. Skoszarowanym młodym Niemcom to się nie podobało i czasami z tego tytułu robili nam przykrości. Dowódca kompanii, kapitan, nie pozwalał na czynienie krzywdy Polakom. Byłem dobry w wykonywaniu ćwiczeń fizycznych, za co otrzymywałem nieraz drobne nagrody.”*

W chwili rozpoczęcia I Wojny Światowej w 1914 roku otrzymał przydział do 157 pułku wojsk pruskich. Był to 157 Pułk Piechoty (4 Śląski) (4. Schlesisches Infanterie-Regiment Nr. 157) w Brzegu, wchodzący w skład 78 Brygady Piechoty (78. Infanterie-Brigade) w Brzegu, w 12 Dywizji Cesarstwa Niemieckiego (niem. 12. Division Deutsches Kaiserreich) w Nysie, dywizja wchodziła w skład VI Korpusu Armii Niemieckiej.

W tym pułku przez miesiąc jako aspirant podoficerski zajmował się szkoleniem rekrutów. *„Znalazłem się w wirze działań wojennych. Traktowałem to jak zabawę – przygodę młodości. Nie zdawałem sobie z tego faktu jeszcze sprawy. Wyślano nas na front wschodni pod Królewiec przeciwko Rosjanom.”*

Jako dowódca sekcji i półplutonu w składzie 230 pułku [230 Rezerwowy Pułk Piechoty w Brzegu (Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 230 in Brieg), w 99. Reserve-Infanterie-Brigade, 50. Reserve-Division, X. Armee-Korps] 01.09.1914r. skierowany został na front wschodni, gdzie pod wodzą dowódcy korpusu generała Litzmanna bierze udział w walkach z rosyjską carską armią na terenie Prus Wschodnich (m.in. Królewiec). Pod dowództwem tego generała uczestniczył w ataku na Łódź, które zajęte przez Niemców zostało okrążone przez wojska rosyjskie. *„Maszerowaliśmy po 70 km dziennie w pełnym rynsztunku w kierunku Łodzi. Przerwaliśmy pierścień rosyjski.”* Była to jedna z trzech największych bitew na froncie wschodnim, tzw. bitwa o Łódź. W Kiernozi pod Kutnem 24.11.1914r. zostaje z rąk rosyjskich dwukrotnie ranny w szczękę i kolano, a następnie leczony w szpitalu wojskowym w Hildensheim (Turyngia). Wyeliminowany z działań wojennych od 24.11.1914r. do 1.10.1915r.

Po wyleczeniu, skierowany do 73 pułku w Hanowerze, gdzie jako kapral dowodził wyszkoleniem rekrutów do 27.04.1916r. Był to 73 Pułk Fuzylierów im. Feldm. Ks. Pruskiego Albrechta (1 Hanowerski) w Hanowerze [Füsilierr-Regiment Feldmarschall Prinz Albrecht von Preußen (Hannoversches) Nr. 73, w 38. Infanterie-Brigade, Hannover, w 19. Division, Hannover, X. Armee-Korps, Hannover].

Otrzymuje Krzyż Żelazny II klasy (Eisernes Kreuz E.K.II.Kl) 05.05.1916r.

Przez następny rok (27.04.1916r.-27.04.1917r.) pełnił funkcję kancelisty podoficerskiego (Hilfzeugeldrebel) w Okręgowym Zakładzie Uzbrojenia w Monasterze (Münster), przechodzi jednoroczny kurs pirotechniczny przy OZU, 4 tygodniowy kurs artylerii lekkiej w 10 p.a.p. (10 Pułk Artylerii Polowej), 6 tyg. kurs artylerii ciężkiej w 7 p.a.c. (7 Pułk Artylerii Ciężkiej). W międzyczasie zachorował na zapalenie płuc i leczył się w szpitalu Lüneburgu. Po powrocie do 73 pp, a potem w zapasowym pułku piechoty w Zegrzu ponownie zajmował się szkoleniem rekrutów.

Od 13.04.1918r. przeniesiony został do Warszawy do dyspozycji Generalnego Gubernatora Król. Polskiego cz. niemiecka (Gen. Piechoty Hans von Beseler). Do 01.11.1918r. pracował jako siła kancelaryjna i służba bezpieczeństwa, a 01.12.1918r. został przeniesiony do sztabu w 18 Zapasowej Brygadzie jako zastępca oficera (dzisiejszy odpowiednik chorążego). Należy pamiętać, że rzadkością były nominacje Polaków na stopnie oficerskie w armii pruskiej. Pod koniec wojny, gdy widoczne już były odznaki rozprężenia w armii niemieckiej zostaje przeniesiony do Poznania do 6. Pułku Grenadierów jako podoficer uzbrojenia. Był to 6 Pułk Grenadierów im. Hrabiego Kleista von Nollendorfa (1 Zachodniopruski) - (Königlich-Preußisches Grenadier-Regiment Graf

Kleist von Nollendorf (1. Westpreussisches) Nr. 6), Poznań, w 19 Brygadzie Piechoty - (19. Infanterie-Brigade), Poznań, w 10 Dywizji Piechoty - (10. Infanterie-Division), Poznań, w V Korpusie Armii Niemieckiej, Poznań. Tam przebywał do 22 grudnia. „Dowiedziałem się, że mają nas wysłać pociągiem na Śląsk dla uspokojenia ruchów wolnościowych. Wówczas uciekłem z wojska i udałem się do Poznania” - wspomina I.Wegner.

Powstanie Wielkopolskie

Tu rozpoczyna nowy okres życia, nawiązuje kontakt z ruchami niepodległościowymi, zostaje delegatem robotniczo-żołnierskim.

„Zgłosiłem się do Wojciecha Korfanteo (członek Naczelnej Rady Ludowej), aby uzyskać jakieś instrukcje co mamy robić - gdzie organizować powstanie. Korfanty powiedział, że jeszcze nie czas na organizowanie powstania.

Po pewnym czasie udałem się ponownie do Korfanteo prosząc o wskazówki co mamy robić, gdyż wszędzie w okolicy słychać było o ruchach wolnościowych. Wówczas Korfanty zapytał skąd pochodzę - odpowiedziałem mu, że z Wągrowca. „To idź i tam organizuj powstanie” - odpowiedział Korfanty. - pisze dalej we wspomnieniach.

Z Poznania udałem się do domu do Łosińca, gdzie dowiedziałem się, że w Wągrowcu organizowane jest zebranie wolnościowe.

W dniu 30.12.1918r. pojechałem rowerem z Łosińca do Wągrowca i tam dowiedziałem się, że w sali strzelniczy odbywa się właśnie zebranie.

Na sali było dużo osób. Prowadzący naradę podawali różne obiekty, jakie należy zająć i wypędzić Niemców. Wyznaczono osoby do obsadzenia poczty, budynku urzędu, stacji kolejowej, ale nie było kandydata, który poprowadziłby powstańców na zdobycie gimnazjum, w którym mieścił się garnizon około 100 żołnierzy Grentzschutzu. Prowadzący naradę zapytał zebranych: kto szturmuje gimnazjum? Wówczas ja się zgłosiłem. Prowadzący naradę zapytał: „czy pan przyjmuje dowództwo”. Odpowiedziałem „tak” i wydałem komendę „do szeregu”.

Wyszliśmy na zewnątrz, zrobiłem zbiórke. Było ok. 50 ludzi. Kilku było uzbrojonych. I tak pomaszerowaliśmy pod budynek gimnazjum. Kilku powstańców wystąpiło wcześniej na tyły szkoły, aby rozpoczęli strzelaninę i tym odwrócili uwagę od głównego natarcia od frontu szkoły.

Zaatakowaliśmy na wprost głównego wejścia, przed którym stał ręczny karabin maszynowy i przy nim leżeli dwaj niemieccy żołnierze. Karabin maszynowy znajdował się w odległości około 50 kroków od żelaznej bramy gimnazjum - stał na żelaznych nogach i wyglądał groźnie.

Niemcy nie oddali strzałów. (dwóch braci z oddziału powstańców silnymi ciosami powaliło obsługę ckm-u - dop. autora). Uciekli. Byli zaskoczeni.

Rozbroiliśmy Niemców i zabraliśmy im broń. Od dowódcy zabrałem pistolet w następujący sposób: „Ihre waffe” - krzyknąłem, wówczas oficer rzucił pistolet na podłogę. Podniosłem go i dopiero

teraz byłem uzbrojony. Dotychczas miałem tylko bagnet. Niemców odprowadziliśmy na rynek a później zostali wystąpi pociągiem w kierunku Pity.

Następnie udałem się do budynku Rady Miejskiej gdzie prowadzone były rozmowy dotyczące warunków kapitulacji i opuszczenia Wągrowca przez Niemców. Ze strony polskiej pertraktacje prowadzili Hilary Ewert, Mieczysław Kajkowski, Stefan Garczyński i inni, a ze strony niemieckiej mjr Elsner.

Podszedłem na sali do mjr. Elsnera i zażądałem od niego pistoletu: „Her major, ihre waffe” - ale mjr Elsner zaczął się tłumaczyć, że to jego broń osobista i że za nią zapłacił i nie może jej oddać. Odpowiedziałem: „twoje życie nie należy nawet do ciebie”. Wtedy ktoś z członków Rady Miejskiej powiedział „ostawcie ją” (broń). Wówczas odstąpiłem i nie zabrałem mu pistoletu. Narady dalej nie prowadzono, gdyż Niemcy zostali postawieni przed faktem dokonanym. Powstańcy opanowali miasto.”

30.12.1918r. rozbijając Niemców doprowadził do oswobodzenia Wągrowca. Bierze do niewoli garnizon niemieckiego Grentzschutzu w sile ok. 100 ludzi razem z dowódcą majorem Elsnerem. Zdobywa 150 karabinów, 5 ckm, 4 rkm. Zostaje lekko ranny w rękę.

Powierzono mu dowództwo tworzącej się Kompanii Wągrowieckiej. W tym momencie życia był prawie 22-latkim z 6-letnim doświadczeniem wojskowym i 4-letnim wojennym.

„Jak wróciłem z Wągrowca po zajęciu szkoły i rozbrojeniu Grentschuzu do domu do Łosińca, to dowiedziałem się, że Pilarski zawiadomił uprzednio moją matkę, iż zostałem zastrzelony przy zdobywaniu gimnazjum. Rodzice w następujący sposób przywitali mnie: matka: Ty mój synu kochany”, ojciec: czy ty pomyślałeś mój synu o tym, co byłoby z nami, gdyby powstanie nie udało się?”

Dzień później, w noc sylwestrową 31.12.1918r. z oddziałem bierze udział w walkach w Kcyni. 05.01.1919r. przybył z oddziałem na pomoc dowódcy batalionu przygotowującemu się do zdobycia Chodzieży. Następnie uczestniczy w walkach pod Budzyniem, Szamocinem (14.01.1919r.), Margoninem, Próchnowem (16-20.01.1919r.).

Jako podporucznik 01.02.1919r. został odkomenderowany na VI odcinek Frontu Północnego, gdzie organizuje a następnie dowodzi Kompanią Budzyńską. Brał udział w potyczkach pod Radwankami, Szamocinem, Margoninem, Łabiszynem.

Dokonuje też w tym czasie wymiany jeńców. „Podczas przerwy w działaniach wojennych pozycyjnych powstańcy porozumieli się z Niemcami i wyznaczono miejsce i czas na wymianę jeńców. Jako parlamentariusz wybrałem się na wymianę jeńców. Przy spotkaniu i przedstawieniu się jako żołnierze nastąpiła konsternacja, gdyż okazało się że: ze strony polskiej występują: Wegner, Vogel, Szmit, a ze strony niemieckiej: Kowalski, Sikorski, Cybulski. Mieliśmy wymienić kilku Niemców wziętych do niewoli na kilku Polaków. Przywieźliśmy 5 Niemców natomiast Niemcy przywieźli tylko jednego rannego polskiego żołnierza, którego przenieśliśmy na nasz wóz i odjechaliśmy. Niestety wiedzieliśmy, że wielokrotnie zdarzało się, że Niemcy dobijali rannych Polaków.”

Wojna polsko-bolszewicka

Uczestniczy w zajęciach szkoły oficerskiej w Gnieźnie. Po utworzeniu 06.03.1919r. 4 Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszy 58 Pułk Piechoty - numeracja od 07.01.1920r.) dowodząc 7 kompanią znalazł się w składzie II batalionu tego pułku, z którym 01.08.1919r. wyruszył z Gniezna na wojnę polsko-bolszewicką. Szlak bojowy: Gniezno, Siedlce, Białystok, Lida, Mołodeczno, Krasne (4.08.1919), Borysów. 08.08.1919r. uczestniczył w natarciu na Mińsk, następnie: Berezyna (miasto), Błoń, Swisłocz, Osipowicze (20.08), Bobrujsk (28.08), walki nad rzeką Berezyną. Borysów, Domaniewice, Parycze, Strakowicze, Jakimowskaja Słaboda, Szałciki, (do 1920).

Na front litewsko-białoruski wyjechał już w stopniu porucznika po weryfikacji 01.06.1919r. Już 22.10.1919r. został wycofany z pola walki i wyznaczony na dowódcę kompanii polnej i szkoły podoficerskiej, a 13.03.1920r. został dowódcą kompanii sztabowej 14 Dywizji Piechoty dowodzonej przez gen. Daniela Konarzewskiego.

Podczas odwrotu wojsk w kierunku Warszawy przechodzi szlak: Słuck, Byteń, Berezna Kartuska, Prużany, Kobryń, Janów, Łosice, Siedlce (8.08.1920), Dęblin (12.08). Podczas walk nad Wisłą zostaje ranny w brzuch, ale kontynuuje walkę.

Podczas kontrofensywy przechodzi szlak: Garwolin (16.08), Mińsk Mazowiecki (17.08), Zambrów (22.08), Łomża, Kolno (25.08), Biała (01.09), Prużany (18.09), Rożany (22.09), Zelwa (27.09), Słonim (28.09), Baranowicze (30.09), Nieśwież (30.09), Stołpce 9.10, Kojdanów, Samochwałowicze 14.10, Kuciec (do 21.11), podczas rozejmu Dereczyn, 20.12.1920r. następuje powrót do Poznania.

Okres międzywojenny

Po działaniach wojennych po zlikwidowaniu kompanii sztabowej 18.02.1921r. objął dowództwo nad Parkiem Uzbrojenia 14 DP, a od 25.05.1921r. dowództwo Oddziału Wartowniczego 14 DP w Strzałkowie. Najprawdopodobniej w tym okresie jako podstawowy miał przydział do 55 Poznańskiego Pułku Piechoty (dawny 1 Pułk Strzelców Wielkopolskich).

Za udział w wojnie polsko-bolszewickiej 14.12.1921r. odznaczony został Krzyżem Walecznych.

Od 12.06.1921r. do 22.02.1923r. był dowódcą Okręgowego Zakładu Uzbrojenia nr 7 w Poznaniu, po czym został przeniesiony do rezerwy na własną prośbę celem poratowania zdrowia.

Bierze ślub 31.01.1923r. z Anną z d.Stolarską (26.06.1903-20.08.1980) i do maja 1925r. administruje 250 hektarowym majątkiem ziemskim teściów Ustronie k/Rzadkowa. Z tego rejonu pochodziło wielu jego podkomendnych powstańców z kompanii węgrowskiej i budzyńskiej.

Został powołany ponownie 30.04.1925r. do służby czynnej z przydziałem do 1 kompanii 58 pp. W okresie 08.09.1925r. – 04.01.1926r. przechodzi Kurs Doskonalący oficerów piechoty w Chełmnie.

W dniu 03.07.1926r. został Powiatowym Komendantem PW i WF na powiaty szamotulski i międzychodzki z przydziałem do 57 pp. Na tym stanowisku pozostał do kwietnia 1930r. Równocześnie jest Dowódcą Baonu Oslony Pogranicza „B” rejonu 57 pp. i w okresie 09.10.1926 - 12.04.1930 Oficerem Instruktorem hufca szkolnego.

Nieoficjalnie w tym czasie na pograniczu wykonywał zadania wywiadowcze i kontrwywiadowcze.

Podczas pełnienia obowiązków służbowych 20.08.1929r. ma poważny wypadek na motocyklu „Saroles”.

Został mianowany kapitanem zawodowym 01.01.1930r. W okresie 1930-1939 pełnił obowiązki Komendanta w Powiatowych Komendach Uzupełnień w Kaliszu i na powiat poznański. Poza służbą prowadzi kursy biurowości dla starszych podoficerów i urzędników administracji wojskowej oraz prowadzi odczyty o powszechnym obowiązku wojskowym dla 25 tys. osób. 31.07.1939r. przeniesiony zostaje w stan spoczynku.

II wojna światowa

25 sierpnia 1939 roku zostaje zmobilizowany do 14 DP. Walczy nad Bzurą, następnie po rozbiciu oddziałów przedostał się przez Mińsk Mazowiecki i Radzyń Podlaski do Kowla. Zostaje organizatorem rozproszonych i rozbitych oddziałów na wschodzie w ramach Grupy Operacyjnej. Walczy pod Kobryniem i Kowlem. Walczy z armią radziecką na froncie wschodnim m.in. pod Włodzimierzem Wołyńskim.

W walkach dowodząc małymi oddziałami przeciwko armii radzieckiej do 25.11.1939r. Zostaje lekko ranny.

Jemu tylko znanym sposobem uniknął niewoli sowieckiej. Unika losu zamordowanych później polskich oficerów w Katyniu, Miednoje, Charkowie.

Wraca w Poznańskie. Okupacja niemiecka na terenie Poznańskiego to bezustanne ukrywanie się aż do wysiedlenia na teren Generalnej Guberni w końcu grudnia 1939r. Tam też nie zaznał spokoju, został aresztowany przez Gestapo 01.01.1940r. i osadzony w więzieniu na Zamku Lubelskim do 14 kwietnia 1940r.

W czasie okupacji przebywał na terenie Grójca udzielając pomocy materialnej i finansowej ewakuowanym i wysiedlonym z Poznańskiego. Pracuje w handlu i jako tłumacz znający perfektnie język niemiecki. Od większych reperkusji chroni go także otrzymany w 1916r. Krzyż Żelazny za kampanię w Prusach Wschodnich i za bitwę o Łódź oraz posiadanie wysokiej grupy inwalidzkiej z armii pruskiej. Współdziała z Polskim Komitetem Opiekuńczym w Grójcu. Pomaga materialnie i finansowo zakładowi sierot w Głoskowie.

Silnie działa w ruchu oporu, w Armii Krajowej oraz w NIE („Niepodległość”), kontaktując się z dowództwem w Warszawie. Następnie po maju 1945r. nawiązuje współpracę z Delegaturą Sił Zbrojnych na Kraj, a po wrześniu 1945r. z Wolnością i Niezawisłością (WiN). Do lat 90-tych nie ujawnia tej przynależności i działalności w pierwszej i drugiej konspiracji.

Okres powojenny

Po zakończeniu wojny, po powrocie z wysiedlenia wraca w Poznańskie i przystępuje do pracy od 30.03.1945r. jako referendarz w Wydziale Wojskowym Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu i Kierownik Wydziału Wojskowego Starostwa Powiatowego Poznań, skąd w maju 1945r. został oddelegowany do organizowania wydziałów wojskowych i referatów w starostwach powiatowych i gminach. Był kierownikiem Wydziału Wojskowego przy Zarządzie Miejskim i Starostwie w Gorzowie. Funkcję tę pełni do 30.09.1946r., następnie został powiatowym komendantem Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego (09.1946-07.1948).

„Jako jeden z pierwszych pionierów brałem aktywny udział w zagospodarowaniu Ziemi Odzyskanych będąc członkiem Rady Narodowej, Komisji Kontroli Społecznej, Komisji Osadników Wojskowych, Polskiego Związku Zachodniego” - odnotował w swoim życiorysie.

Mając taką możliwość załatwiał fałszywe dokumenty legalizacyjne osobom z konspiracji AK-owskiej i powojennej, ukrywającym się przed NKWD i UB oraz uciekającym na Zachód.

W okresie powojennym pracował w różnych instytucjach a także organizacjach społecznych, których był współorganizatorem.

W 1946r. powołuje w Gorzowie Koło Związku Powstańców Wielkopolskich, zostaje prezesem Koła skupiającym najpierw 65, a w późniejszych latach ok. 160 byłych powstańców zamieszkujących po 1945r. Gorzów i okolice: od Drezdenka, Witnicy po Kostrzyn nad Odrą. Jest inicjatorem i fundatorem

sztandaru koła (nadanego 29.06.1946r.), jest inicjatorem i fundatorem budowy Pomnika i Kwatery Powstańczej, miejsca spoczynku na cmentarzu przy ul. Warszawskiej w Gorzowie (odsłonięcie 02.11.1947r.). W 1949r. dokumentacja i sztandar zostaje zabrane przez władze ZBoWiDu. ZPW zostaje rozwiązany i siłą wcielony do ZBoWiDu. Powstańcy mogą działać jedynie w Komisji Środowiskowej Powstańców Wielkopolskich. Od 1949 Zostaje jej Przewodniczącym. Byli powstańcy są na cenzurowanym ze względu na powszechny udział w wojnie polsko-radzieckiej 1919-20, służbie wojskowej w okresie międzywojennym i powszechnym udziale w konspiracji w okresie II wojny światowej. Mimo poszukiwań

jeszcze w latach pięćdziesiątych sztandaru nie udaje się odnaleźć. Następuje to dopiero w sierpniu 2021r.

Umiera w 1992r. jako ostatni powstaniec w Gorzowie – chowając wcześniej w miarę możliwości z wojskowymi honorami - wszystkich swoich współtowarzyszy broni, przez lata bardzo dbając o ich sytuację bytową i weterańską.

Inicjuje i dopilnowuje odznaczenia Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym praktycznie wszystkich żyjących jeszcze w latach 1957/58 swoich podkomendnych. To samo czyni w 1972r. przy pierwszej okazji możliwości nominacji na stopnie oficerskie powstańców, którzy w liczbie około stu zostali mianowani podporucznikami, a nie mieli dotychczas takich stopni lub nie ujawniali ich z okresu konspiracji.

Działa w Komisji Historycznej ZBoWiD. Desygnowany 12.02.1986r. do Krajowej Komisji Weteranów Powstania Wielkopolskiego (ZBoWiD).

Był też pierwszym prezesem koła Ligi Morskiej przy Starostwie. W latach 1947-48 był radnym PRN.

Od co najmniej lat siedemdziesiątych należy do Klubu b. Więźniów Politycznych Zamku i Gestapo Lubelskiego.

Tworzy także Oddział Związku Inwalidów Wojennych w Gorzowie, gdzie jest prezesem przez trzy kadencje, a później prezesem honorowym. Pełni także funkcje w Zarządzie Wojewódzkim Okręgu ZIW w Zielonej Górze.

Jako przedwojenny oficer miewa po 1948r. problemy z pracą. „Przechodzę do sektora handlu jako kierownik, zorganizowałem Bazę i filię transportową Ministerstwa Handlu Wewnętrznego. Zyskałem za wydajną pracę i zajęcie pierwszego miejsca we współzawodnictwie w skali województwa poznańskiego a następnie zielonogórskiego uznania władz w formie dyplomów, nagród i odznaczeń.”

W okresie 21.07.1948r. - 31.03.1955r. pracuje w Państwowej Centrali Handlowej Poznań, Oddział Gorzów (Przedsiębiorstwo Transportowe Hurtu Spożywczego) (woj. poznańskie) i w okresie 01.04.1955-30.06.1956 Państwowej Centrali Handlowej Zielona Góra, Oddział Gorzów (woj. zielonogórskie) - jest organizatorem i Kierownikiem Bazy, podlega Ministerstwu Handlu Wewnętrznego.

W międzyczasie pracuje dodatkowo w Centrali Jajczarsko-Drobiarskiej (1951) i w Miejskim Zakładzie Mleczarskim jako referent administracyjno-gospodarczy (01.01.1952r. - 15.02.1952r.).

Następnie (01.07.1957r. - 30.06.1958r.) pracuje w Przedsiębiorstwie Skupu Surowców Wtórnych i Skórzanych oraz w Spółdzielni Inwalidów Ziemi Lubuskiej (16.05.1961-12.10.1962 i 16.01.1963-08.08.1969).

W 1968r. przeszedł na emeryturę.

Za udział w Powstaniu Wielkopolskim 08.11.1972r. został awansowany na stopień majora, 12.10.1983r. został podpułkownikiem, a 31.12.1990r. mianowany pułkownikiem (Roz.Pers.MON nr 227).

Od 1990r. należy do Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych (ZKRPiBWP).

Udzielał się do ostatnich dni swego życia w organizacji kombatanckiej, gdzie pracował w komisji historycznej zajmując się gromadzeniem dokumentów o znaczeniu historycznym. Mimo przekroczenia 90 lat i znacznie podupadły na zdrowiu uczestniczył w uroczystościach państwowych i kombatanckich.

Jako senior kombatant, zasłużony dla sprawy Ojczyzny był stale zapraszany – szczególnie pod koniec życia - przez władze i organizacje na różne imprezy, spotkania z młodzieżą wojskową i szkolną. Dawało to uczestnikom wiele satysfakcji i pobudzało uczucia patriotyczne.

Był ostatnim mieszkającym na terenie Gorzowa, z tych co zaliczyli wszystkie wojny europejskie XX wieku. W Gorzowie był znaną i cenioną osobistością szanowaną za patriotyczną postawę.

Odznaczenia

Otrzymał wiele odznaczeń, m.in. w okresie międzywojennym: Krzyż Walecznych (1921), Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918-1921 (1922), Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości (1928), Medal Niepodległości (1932), Krzyż Niepodległości (1937), Srebrny Krzyż Zasługi dwukrotnie (1926 i 1938), Medal Za Długoletnią Służbę X brązowy (1928) i XX srebrny (1938); oznaki: Odznaka Pamiątkowa Wojsk Wielkopolskich (1926), Odznaka 1 Dywizji Strzelców Wielkopolskich (14 Wielkopolska Dywizja Piechoty), Odznaka Front litewsko-białoruski, Odznaka 58 Pułku Piechoty (wcześniej: 4 Pułk Strzelców Wielkopolskich), Odznaka 57 Pułku Piechoty (wcześniej: 3 Pułk Strzelców Wielkopolskich), Odznaka 55 Pułku Piechoty (wcześniej: 1 Pułk Strzelców Wielkopolskich), Odznaka Komendancka Przysposobienia Wojskowego (1937), Odznaka honorowa dla Oficerów (Równorzędnych) i Szeregowych za Rany i Kontuzje x3.

Po II wojnie św. uhonorowany wieloma odznaczeniami wysokiej rangi za wkład w dzieło walki o wolność Ojczyzny i jej odbudowę po zniszczeniach wojennych. Był kawalerem Orderów Odrodzenia Polski: Kawalerskiego (1968), Oficerskiego (1978), Komandorskiego (1983), otrzymał Wielkopolski Krzyż Powstańczy (1958), Medal Zwycięstwa i Wolności 1945r. x2 (1947 i 1971), Medal za długoletnie pożycie małżeńskie (1973), Medal 30-lecia PL (1974), Medal Za Udział

W Wojnie Obronnej 1939r. (1982), Medal 40-lecia PL (1984), Medal Rodła (1987), Krzyż za udział w Wojnie 1918 – 1921 (1991), Krzyż Kampanii Wrześniowej 1939r. (1991), Krzyż Armii Krajowej (1992), Odznaka Honorowa Zasłużonego Działacza Związku Inwalidów Wojennych Brązowa, Srebrna i Złota (1960,1963,1967), Odznaka Grunwaldzka, Odznaka Za Zasługi w rozwoju woj. zielonogórskiego (1969), Odznaka b. więzień polityczny Zamku Lubelskiego 1939-45 (1973), Odznaka Honorowa Miasta Gorzowa (1980), Medal zasłużonego Pioniera Gorzowa (1981), Odznaka Za Zasługi dla ZBOWiD woj. zielonogórskiego (1985), Odznaka Honorowa „Za Zasługi dla woj. gorzowskiego” (1987), Odznaka Honorowa Miasta Poznania (1988), Odznaka Za Zasługi w Rozwoju woj. poznańskiego x2 (1973 i 1988), Odznaka Akcji Burza.

Jego powstańczy mundur - który najbardziej sobie cenił - zdobi wiele innych odznaczeń i wyróżnień.

W Gorzowie od 1945r. mieszkał przy Przemysława [=Świerczewskiego =Wyszyńskiego] 41.

W uznaniu zasług dla wyzwolenia miasta jedna z ulic Wągrowca nosi jego imię.

Zmarł 25.11.1992r. w wieku ponad 95 lat, pogrzeb z asystą wojskową odbył się 30.11.1992r., pochowany obok swojej żony Anny i teściów na Cmentarzu Komunalnym przy ul. Żwirowej w Gorzowie, kwatera 4R rząd 20 grób 8.

Zamieszczone w tekście zdjęcia ze zbiorów prywatnych autora wg kolejności:

1. Ignacy Wegner w Szkole Kadetów 1914r.
2. Kapral Ignacy Wegner (piąty od lewej) wraz z plutonem 73 pp 1916r.
3. Ppor. Ignacy Wegner w mundurze Wojsk Wielkopolskich 1919r.
4. Por. Ignacy Wegner na froncie wojny polsko-bolszewickiej Bobrujsk 1919r.
5. Por. Ignacy Wegner (czwarty od lewej) Międzychód 1927r.
6. Ignacy Wegner w stopniu kapitana 1930r.
7. Sztandar Koła Gorzów Związku Powstańców Wielkopolskich 1946r.
8. Wręczenie Sztandaru na Placu Grunwaldzkim 29.06.1946r. godzina 9.15
9. Ignacy Wegner w stopniu majora 1972r.
10. Ignacy Wegner w stopniu podpułkownika 1984r.
11. Ignacy Wegner w stopniu pułkownika 1991r.
12. Kpt. Ignacy Wegner z autorem w 1969r.
13. Ppłk. Ignacy Wegner z autorem w 1984r.
14. Płk. Ignacy Wegner z autorem w 1991r.

Archiwalia i zdjęcia ze zbiorów autora

Michał Klisiński*

Edmund Mańczak - Powstaniec Wielkopolski i Pionier Gorzowa.

Edmund Mańczak urodził się 15 października 1895 r. na Winiarach (od 1925 r. dzielnica Poznania) w wielodzietnej rodzinie Piotra i Marii Mańczak. Ojciec Piotr Mańczak (ur. 1861 r. – zm. 1916 r.) był cieślą. Natomiast matka Maria z domu Pawłowska (ur. 1865 – zm. 1931 r.) poświęciła się obowiązkom domowym i wychowaniu dzieci. Edmund Mańczak miał pięcioro rodzeństwa, braci: Jana (ur. 1888 zm. 1966 r.), Antoniego (ur. 1890 r. - zm. 1965 r.) i Andrzeja (ur. 1900 - zm. 1974 r.) oraz siostry Katarzynę (ur. 1894 - zm. 1972 r.) i Pelagię (ur. 1897 - zm. 1972 r.).

Po ukończeniu szkoły powszechnej podjął naukę w zawodzie krawca męskiego jednocześnie kontynuując naukę w doksztalającej szkole wieczorowej. Egzamin czeladniczy zdał już po wybuchu I wojny światowej. Zarówno on jak i jego bracia byli aktywnymi członkami Towarzystwa Gimnastycznego Sokół, którego ogniwo powstało w 1911 r. na Winiarach. W 1915 r. Edmund Mańczak został wcielony do Armii Niemieckiej, w której aż do zakończenia I wojny światowej służył w formacjach artylerii polowej na froncie zachodnim w Belgii i Francji.

Edmund Mańczak, w latach 1914 - 1918 r.

Po powrocie frontu wraz z braćmi przystąpił do formowanego z członków Towarzystwa Gimnastycznego Sokół na Winiarach oddziału zbrojnego i od wybuchu Powstania uczestniczył w patrolach na terenie Winiar oraz Sołacza, podczas których rozbrajano żołnierzy niemieckich. Brał udział w zajęciu fortów VI i VIa oraz koszar armii niemieckiej na Poznańskim Sołaczu oraz w zdobyciu 5 stycznia 1919 r. Hali Zeppelina, co umożliwiło pozyskanie tak cennej broni, wyposażenia i sprzętu lotniczego. W kolejnych dwóch latach Edmund Mańczak kontynuował walkę o Niepodległą Polskę i jej kresy wschodnie. Jako żołnierz I baterii 15 pułku artylerii polowej, do której zaciągnął się na ochotnika 12 marca 1919 r. wyruszył na kresy wschodnie i tam uczestniczył w odsieczy dla Polaków walczących o Lwów z ukraińskimi nacjonalistami. W 1920 r. 15 Pułk, w którym służył Edmund Mańczak wziął udział w Wyprawie Kijowskiej Józefa Piłsudskiego i zdobyciu stolicy Ukrainy a następnie w bitwach pod Warszawą i pod Baranowiczami. W uznaniu zasług w Powstaniu Wielkopolskim Edmund Mańczak został odznaczony 27

listopada 1919 r. Pamiątkowym Krzyżem „Zasłudze obywatelskiej” Rady Ludowej Miasta Poznania a już po zakończeniu II Wojny Światowej 27grudnia 1948 r. uhonorowany Dyplomem Uznania za czynny udział w akcji zbrojnej w Powstaniu Wielkopolskim w 1918 i 1919 r.

Patent o nadaniu Krzyża Pamiątkowego „Za waleczność”.

Edmund Mańczak po zakończeniu działań zbrojnych powrócił jako weteran wojenny w grudniu 1920 r. do swojego domu rodzinnego. Niecałe dwa lata później 18 listopada 1922 r. ożenił się z Marią Bączkowską, córką Małgorzaty Blumroeder i Wojciecha Bączkowskiego, której rodzina również była związana z Winiaram

W 1923 r. urodziła się im córka Aniela, syn Stanisław a w 1932 r. córka Helena. Uzyskany w 1927 r. dyplom mistrzowski w zawodzie krawca męskiego umożliwił rozpoczęcie samodzielnej działalności i otworzenie zakładu krawieckiego. W latach 30-tych w wynajętym lokalu przy ul. Zamkowej w Poznaniu Edmund Mańczak urządził pracownię wraz z mieszkaniem. Poza pracą zawodową Edmund Mańczak był bardzo mocno zaangażowany w działalność społeczną i obywatelską w organizacjach pozarządowych. Był członkiem utworzonego w 1894 r. Towarzystwa Przemysłowców, w którym w latach 1936 – 1939 pełnił funkcje sekretarza i prezesa. Działal w Komitecie Zjednoczonych Towarzystw i Obywateli oraz Towarzystwie Śpiewaczym Gędźba. Ponadto był zaangażowany w działalność Związku Weteranów Powstań Narodowych R.P. 1914-1919 (członkostwo od 16.07.1934 r.) i Związku Powstańców Wielkopolskich, do którego przystąpił 25.02.1938 r.

Edmund Mańczak z żoną Marią córką Aniela i synem Stanisławem

Edmund Mańczak z dziećmi

Dyplom Związku Weteranów Powstań Narodowych R.P. 1914-1919

W lutym 1940 r. został wysiedlony wraz z żoną i dziećmi przez Niemców na tereny Generalnego Gubernatorstwa do wioski Masłomiąca w Gminie Michałowice pod Krakowem. Tam on i jego najbliżsi przeżyli w bardzo trudnych warunkach pięć lat. W marcu 1945 r. powrócił z rodziną do zniszczonego Poznania. Zburzony został również budynek, w którym do 1940 r. mieszkał i prowadził zakład krawiecki.

W czerwcu 1945 r. Edmund Mańczak otrzymał skierowanie do wyjazdu do Koszalina na Pomorzu Zachodnim aby otworzyć tam zakład krawiecki. Ostatecznie jednak wraz z rodziną przybył w sierpniu 1945 r. do Gorzowa. Otrzymał przydział mieszkania na parterze kamienicy, którego część zaadaptował na zakład krawiecki, który otworzył już w sierpniu 1945 r. W Gorzowie Edmund Mańczak od początku aktywnie działał w samorządzie rzemieślniczym, w którym pełnił funkcję starszego Cechu Krawców i

Rzemiosł Pokrewnych. Był jednym ze współinicjatorów utworzenia Domu Cechowego w Gorzowie przy ul. Moniuszki. Działał również w Gorzowskim Oddziale Związku Powstańców Wielkopolskich, którego był członkiem. Niestety koniec lat 40-tych to okres niszczenia rzemiosła i podporządkowania go komunistycznej władzy. Doświadczył tego również Edmund Mańczak, który został zmuszony do likwidacji zakładu krawieckiego. W styczniu 1949 r. podjął pracę w warsztacie krawieckim przy Związku Zawodowym Pracowników Państwowych, który rok później został przekształcony w Rzemieślniczą Spółdzielnię Pracy. Edmund Mańczak krótko pełnił funkcję w zarządzie i radzie nadzorczej Spółdzielni a od 1952 r. był pracownikiem produkcji krawieckiej. Zmarł 27 stycznia 1955 r. i został pochowany na Cmentarzu Świętokrzyskim przy ul. Warszawskiej w Gorzowie. W 1984 r. po śmierci żony Marii jego prochy zostały złożone we wspólnym grobie na cmentarzu komunalnym przy ul. Żwirowej w Gorzowie Wielkopolskim.

Dyplom – 30 Rocznicą Powstania Wielkopolskiego – 1948 r.

Edmund Mańczak z żoną Marią, córkami Aniela i Heleną oraz synem Stanisławem
- Gorzów, styczeń 1954 r.

*Michał Klisiński - prawnuk Powstańca Wielkopolskiego ś.p. Edmunda Mańczaka, Prezes Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego Koło w Gorzowie Wielkopolskim „Gorzów i okolice”.

Archiwalia i zdjęcia ze zbiorów autora

Materiały Źródłowe:

1. Burchardt Ewa, Stelmachowska Katarzyna, Taki Poznań pamiętamy. Życie na Winiarach w XX wieku, Poznań 2017
2. Winiarczyk – Ilustrowany Informator Rady Osiedla Winiary – nr 2/2018

Grób Edmunda Mańczaka – cmentarz świętokrzyski w Gorzowie –1957 r.

Grób Edmunda Mańczaka – cmentarz komunalny w Gorzowie – wrzesień 2021 r.

Tomasz Maniecki*

Garść Wspomnień .....

Rok 2018 jest szczególny, ponieważ jednocześnie obchodzimy setną rocznicę odzyskania niepodległości oraz setną rocznicę wybuchu Powstania Wielkopolskiego.

To wyjątkowy i odpowiedni moment na chwilę zadumy, refleksji oraz wspomnienie ludzi, którzy swoim życiem udowodnili, że umiłowanie Ojczyzny może stać się sprawą nadrzędną. Jakże wielu bohaterów, często bezimiennych, oddając zdrowie i życie, przyczyniło się do odzyskania przez Polskę niepodległości.

Zawiłości naszej historii sprawiły, że Powstanie Wielkopolskie uznawane jest za jedyny zryw zakończony sukcesem. Jego uczestnicy, często młodzi chłopcy, tuż po zakończeniu I wojny światowej, w której często walczyli w armiach zaborców, bez wahania przystępowali ochotniczo do powstańczych ugrupowań zbrojnych. Niejako z rozpędu uczestniczyli także, już po zakończeniu Powstania, w krwawej wojnie polsko-bolszewickiej. Niepodległością i mianem bohaterów cieszyli się do 1939 roku. Podczas niemieckiej okupacji byli piętnowani, aresztowani i skazywani na pobyt w obozach. Tak właśnie mścili się Niemcy na tych, którzy ośmielili się stawiać im czoła 20 lat wcześniej. Z kolei po wojnie, władza ludowa niechętnie patrzyła na tych, którzy walczyli

z bolszewikami w 1920 roku. Wielu powstańców, którzy przeżyli wojnę, zmuszonych zostało do pomijania w swoich życiorysach informacji o walce za niepodległą Ojczyznę. W trosce o swoje rodziny nie opowiadali nawet najbliższym o chwalebnych czynach z tego okresu.

Takim człowiekiem był Franciszek Ksawery Maniecki, uczestnik Powstania Wielkopolskiego i wojny polsko-bolszewickiej. Był osobą skromną i mało mówną, nigdy nie opowiadał najbliższym o wojennych przeżyciach. Całe swoje młode lata związane z Wielkopolską, a od 1945 roku ze Starym Polichnem, gdzie mieszkał, pracował oraz zajmował się działalnością społeczną.

*Tomasz Maniecki - wnuk Powstańca Wielkopolskiego Franciszka Manieckiego Źródło: Fragment tekstu z publikacji „Stare Polichno - tu mieszkamy”, wyd. 2018 r., Stowarzyszenie Przyjaciół Gminy Santok POMOCNA DŁOŃ.

Dorota Ciołka - Wiśniewska*

Powstaniec Franciszek Ksawery Maniecki – z Wielkopolski do Starego Polichna

Franciszek Ksawery Maniecki urodził się 03 listopada 1896 roku w miejscowości Kurowo, w powiecie nowotomyskim. Jego rodzicami byli Michalina (z domu Hoffmann) i Jakub Manieccy - rodzina Manieckich to szlachecki ród, który od wieków związany był z Wielkopolską i pieczętował się herbem Sokoła. Franciszek od ukończenia szóstego roku życia uczęszczał do szkoły powszechnej. Po ukończeniu nauki pozostał w domu rodzinnym i pomagał rodzicom prowadzić gospodarstwo rolne.

W wieku 19 lat, w roku 1915, został wcielony do armii i uczestniczył w I Wojnie Światowej. Walczył na froncie francuskim, gdzie w 1916 roku został ciężko ranny i 9 miesięcy przebywał w szpitalu. W lutym 1918 roku powrócił na rodzinne tereny i w dalszym ciągu jego losy związane były z Wielkopolską. 30 grudnia 1918 roku, jako ochotnik zgłosił się do Powstania Wielkopolskiego (numer weryfikacyjny 5368), gdzie walczył pod dowództwem, odznaczonego Orderem Virtuti Militari, Edmunda Klemczaka. Oddział ochotników brał czynny udział w walkach o Opalenicę, Nowy Tomyśl i Zbąszyń. Szczególnie ciężkie były, trwające wiele tygodni, działania pod Zbąszyniem, gdzie wielu powstańców zostało rannych i dostało się do niemieckiej niewoli. Franciszek Maniecki brał także udział w walkach o Nową Wieś, Przyprostynię, Chrośnice i Nowy Dwór. W 1919 r. został skierowany do nowo

powstałego 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich, który powstał z zorganizowanego wcześniej 2 Batalionu Garnizonu Poznań i kilku kompanii pochodzących z wielkopolskich drużyn powstańczych (ze Zbąszynia, Bukowca, Dusznik, Lwówka i Pniew), istniejących od listopada 1918 r. Franciszek Maniecki, wraz z 7 Pułkiem Strzelców Wielkopolskich, walczył na zachodnim a później na północnym odcinku frontu wielkopolskiego (od Rynarzewa po Czarnków). W styczniu i lutym 1919 roku. uczestniczył w zdobywaniu Ziemi Chodzieskiej i Wyrzyskiej – 19 stycznia 1919 r. wkroczył do Chodzieży, a następnie do Śmiłowa, Wyrzyska, Białośliwia i Wysokiej. Na przełomie stycznia i lutego pułk obsadził granicę między Kępem a Rawiczem, po czym wrócił do Chodzieży, która na krótko stała się miastem garnizonowym pułku. Pułk na miejscowym rynku 1 marca 1919 roku otrzymał on sztandar z napisem "Honor i Ojczyzna" oraz nazwami pól bitew pułku na ramionach krzyża, po drugiej stronie: orzeł biały pośrodku krzyża kawalerskiego, między jego ramionami cyfra "61" w wieńcu laurowym). Do końca Powstania Wielkopolskiego Franciszek Maniecki stacjonował w Wągrowcu. Macierzysta formacja Franciszka Manieckiego 7 Pułk Strzelców Wielkopolskich 15 marca 1919 r. został przemianowany na 61 Pułk Piechoty. Wraz z nową formacją Franciszek Maniecki został przerzucony na front wschodni, przeciwko armii bolszewickiej na terenie Brody – Krasne – Złoczów.

Następnie brał udział w wyprawie kijowskiej, nacierając w kierunku Berdyczowa. 8 maja 1920 roku Pułk wkroczył do Kijowa, gdzie następnego dnia uczestniczył w defiladzie wojsk polskich na Kreszczatiku. Cofając się następnie pod naporem Armii Czerwonej, zajął stanowisko na przedpolu Warszawy w składzie 1 Armii. W czasie polskiej kontrofensywy 23 września przełamał front pod Mścibowem i Gnieznem k. Wołkowyska. Ostatni, ważniejszy bój pułku to udzielenie pomocy 11 października 1920 roku 58 Pułkowi Piechoty w walce o Kojdanów.

Franciszek Maniecki z żoną

Po zakończeniu wojny, w lipcu 1922 roku Franciszek Maniecki zakończył chlubną służbę w Wojsku Polskim. Wkrótce rozpoczął nowy epizod – został przyjęty do straży granicznej. Po odbyciu szkolenia w 1922 roku został oddelegowany na wschodnie rubieże II RP do miejscowości Ławoczne w powiecie stryjskim. Tam pełnił służbę do 1928 roku. Po przebyciu ciężkiej choroby i kilkutygodniowym pobycie w szpitalu we Lwowie, Franciszek

Maniecki został przeniesiony do Międzychodu, gdzie pełnił służbę na granicy polsko-niemieckiej. Następnie przeniesiony został na analogiczną placówkę do Wolsztyna.

W 1931 roku wstąpił w związek małżeński z Zofią Maniecką z domu Weber (24.02.1912 r. – 29.10.1964 r.). Małżonkowie mieli 5 dzieci: Tadeusza (ur. i zm. 1932 r.), Zenona

(1934 r. – 2003r.), Antoniego (1936 r. – 2012 r.), Zdzisława (11.08.1942 r. – 14.11.1964r.) i Zofię (1948 r.- 2020 r.). Lata spędzone na wojnie i w wojsku odcisnęły swoje piętno na zdrowiu Franciszka Manieckiego. W 1930 roku, z powodu choroby, został przeniesiony w stan spoczynku i przeprowadził się do Międzychodu. Tam mieszkał i pracował do końca okupacji. W 1945 roku, wraz z rodziną, przeprowadził się na Ziemię Odzyskane, do miejscowości Stare Polichno, gdzie mieszkał do końca życia.

Franciszek Maniecki z żoną i dziećmi – lata 30-te

Mieszkając w Starym Polichnie, aktywnie angażował się w życie lokalnej społeczności, był przez wiele lat sołtysem oraz przewodniczącym Gromadzkiej Rady Narodowej. Według danych zawartych w Słowniku gorzowskim w marcu 1950 roku wybrano go sołtysem wsi Stare Polichno. W 1954 roku został przewodniczącym Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej - Stare Polichno. Po zniesieniu gromady ponownie został sołtysem swojej wsi. Tą funkcję pełnił do roku 1970. Ze względu na wiek i stan zdrowia poprosił o rezygnację. Franciszek Maniecki zmarł 2 grudnia 1976 roku i został pochowany na cmentarzu w Starym Polichnie.

Franciszek Maniecki - lata 60-te

Za zasługi dla Ojczyzny został odznaczony wieloma odznaczeniami:

- Pamiątkowy Krzyż „Za Waleczność”, Poznań, 27 grudnia 1919 r. Rada Ludowa Miasta Poznania

- Krzyż i Medal Niepodległości, Warszawa, 25 października 1932 rok – za udział w Powstaniu Wielkopolskim, Centralne Archiwa Wojskowe

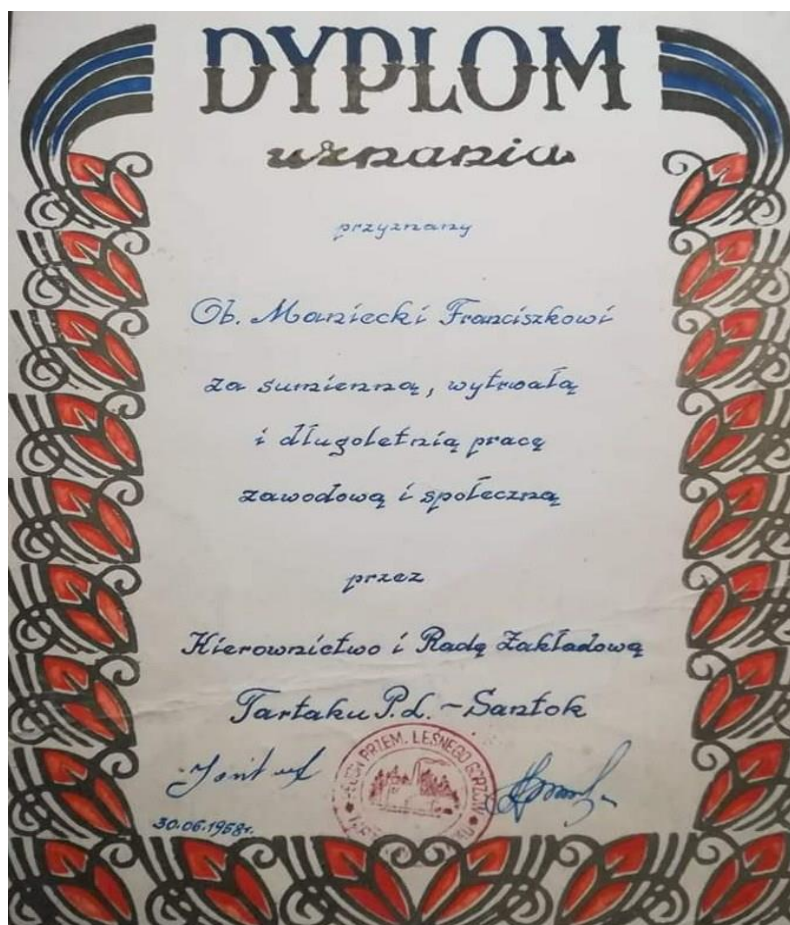
- Dyplom uznania za czynny udział w Akcji Zbrojnej w Powstaniu Wielkopolskim w 1918 i 1919 roku, Poznań, 27 grudnia 1948 rok, Zarząd Główny Związku Powstańców Wielkopolskich

- Wielkopolski Krzyż Powstańczy, Warszawa, 28 grudnia 1957 rok
- Dyplom Uznania z okazji 50 rocznicy Powstania Wielkopolskiego, Poznań, 27 grudnia 1968 rok
- Mianowanie na stopień porucznika za udział w Powstaniu Wielkopolskim, Warszawa, 13 grudnia 1971 rok, Minister Obrony Narodowej
- Krzyż Polonia Restituta

- Wiele dyplomów uznania za pracę społeczną na rzecz wsi Stare Polichno

*Dorota Ciołka Wiśniewska - wnuczka ś.p. Franciszka Manieckiego, nauczycielka Szkoły Podstawowej w Santoku, Skarbnik Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego Koło w Gorzowie Wielkopolskim „Gorzów i okolice”.

Archiwalia i zdjęcia ze zbiorów prywatnych autorki

Grób Franciszka Manieckiego

Michał Klisiński*

Przyczynek do historii Sztandaru Związku Powstańców Wielkopolskich Koło w Gorzowie Wielkopolskim

Każdy dzień może przynieść nieoczekiwane, ale istotne dla historii i tożsamości „małych ojczyzn” odkrycia. Tak właśnie było 26 sierpnia 2021 r., kiedy otrzymałem wiadomość od Pana Jarosława Pycha Kustosza zbioru weksyliów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Treść przesłanej informacji brzmiała cyt. „Szanowny Panie, sztandar, o który Pan pyta jest z zbiorach Muzeum Wojska Polskiego. Aktualnie jest wypożyczony do Katedry Polowej Wojska Polskiego”. Tekst bardzo krótki, ale wnoszący bezcenną wiedzę. Była to bowiem odpowiedź na skierowane do kilkunastu placówek muzealnych, w tym Muzeum Wojska Polskiego zapytanie o zaginiony sztandar Związku Powstańców Wielkopolskich Koło w Gorzowie Wielkopolskim, który od 1947 do ok. 1950 r. był dumą i chlubą byłych Powstańców a jednocześnie pionierów miasta i okolicznych gmin. Wskazana cezura końcowa zamykająca dekadę lat czterdziestych XX w. nie jest przypadkowa. W 1949 r. decyzją władz komunistycznych powstał Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBOWiD). Na skutek przymusowej centralizacji uległy likwidacji związki i organizacje zrzeszające weteranów. Przypieczętowany został również los Gorzowskiego Koła Związku Powstańców Wielkopolskich a sztandar trafił do Oddziału Wojewódzkiego ZBOWiD w

Zielonej Górze⁵⁸. Tam ślad po nim zaginął. Aż do dnia 26 sierpnia 2021 r., kiedy otrzymałem powyższą wiadomość.

Obecnie Sztandar jest wyeksponowany w chórze Katedry Polowej Wojska Polskiego wśród innych sztandarów związków weteranów. Należy poczytywać to za zaszczyt i wyróżnienie. Myślę, że może być to również zaproszenie do odwiedzenia podczas pobytu w Warszawie Katedry Polowej i zobaczenia gorzowskiego akcentu w tej świątyni.

Nie mam wątpliwości, że zdobyta wiedza nie zostanie zmarnowana ale będzie stanowić przyczynek do podjęcia pracy badawczej w celu zrekonstruowania historii sztandaru. Przypuszczalnie kryje się w niej niejedna pasjonująca zagadka oczekująca na rozwikłanie a wyniki eksploracji wielu wątków tej historii będą mogły być zrelacjonowane już w kolejnym numerze Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno Archiwalnego.

Sztandar Związku Powstańców Wielkopolskich - Katedra Polowa WP Warszawa - wrzesień 2021. Fot. ze zbioru Andrzeja Nawojczyka.

---

⁵⁸ Jerzy Zysnarski „Gorzowscy Powstańcy” [w] NRHA nr 22/2015, s. 239.

Sztandar Związku Powstańców Wielkopolskich - Katedra Polowa WP Warszawa - wrzesień 2021. Fot. ze zbioru Andrzeja Nawojczyka.

*Tekst zamieszczony w *Nadwarciańskim Roczniku Historyczno-Archiwalnym* nr 28 z 2021 r.

Ślady pamięci

Kwatera Powstańców Wielkopolskich na cmentarzu świętokrzyskim w Gorzowie

Zlokalizowana jest na wzniesieniu po prawej stronie głównej alei cmentarza prowadzącej od bramy przy kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Pierwszym Powstańcem pochowanym na kwaterze był Antoni Wysocki, ojciec ówczesnego Prezydenta Miasta Piotra Wysockiego, którego pogrzeb odbył się w czerwcu 1946 r. Dnia 2 listopada 1947 r. uroczystie odsłonięto Tablicę upamiętniającą Powstańców. W 1985 r. przeprowadzona została renowacja Kwatery.

Tablica Pamiątkowa na cmentarzu komunalnym w Gorzowie

Tablica została odsłonięta 27 grudnia 2018 r. w 100 rocznicę Powstania Wielkopolskiego. Inicjatorką umiejscowienia Tablicy Pamiątkowej poświęconej Powstańcom Wielkopolskim w głównej alei cmentarza była Gorzowianka Pani Barbara Zwolińska – córka Powstańców Wielkopolskich. Inicjatywa została zrealizowana w oparciu o uchwałę nr LXXI/891/2018 Rady Miasta Gorzowa Wielkopolskiego z dnia 17.10.2018 r. dzięki przychylności i wsparciu Prezydenta Miasta Gorzowa Wielkopolskiego Jacka Wójcickiego i Przewodniczącego Rady Miasta Jana Kaczanowskiego

Tablica upamiętniająca Powstańca Wielkopolskiego Franciszka Manieckiego w Starym Polichnie

Tablica została odsłonięta dnia 28 października 2018 r. Upamiętnia Franciszka Manieckiego, Powstańca Wielkopolskiego, porucznika Wojska Polskiego, wieloletniego włodarza Starego Polichna, który pełnił w tej miejscowości funkcje sołtysa i Przewodniczącego Gromadzkiej Rady Narodowej.

*Upamiętnienie Powstańców Wielkopolskich oraz Ofiar Nazistowskiego Obozu w Skwierzynie**

Dnia 7 września 2018 r. miało miejsce uroczyste odsłonięcie pomnika w parku przy skrzyżowaniu ulic Chrobrego i Dworcowej. Uroczystości została rozpoczęta mszą świętą w kościele Zbawiciela, po której uczestnicy oraz zaproszeni goście przeszli na miejsce wydarzenia.

Jako pierwszy głos zabrał Burmistrz Skwierzyny – Lesław Hołownia w swoim wystąpieniu powiedział: „Pamięć mieszkańców Skwierzyny o bohaterach Powstania Wielkopolskiego zamordowanych przez niemieckich nazistów będzie wieczna. Ten Pomnik wyrzeźbiony w twardej granitowej skale będzie przez kolejne wieki przypominał mieszkańcom Skwierzyny i całemu światu o bohaterach, dzięki którym żyjemy w wolnej Polsce i możemy świętować obchody 100. Rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę”. Następnie głos zabrali

także Robert Paluch Wicewojewoda Lubuski oraz Grażyna Woźna - wnuczka więźnia obozu w Skwierzynie.

O uroczyste odsłonięcie pomnika poproszono: Wicewojewodę Lubuskiego - Roberta Palucha, Burmistrza Skwierzyny - Lesława Hołownię, Przewodniczącą Rady Miejskiej w Skwierzynie - Zofię Zawłocką, Radnego Rady Miejskiej w Skwierzynie, pomysłodawcę Pomnika - Zygmunta Kadłubskiego oraz Bogumiła Krawińskiego - syna Jana Krawca legionisty legionów Józefa Piłsudskiego.

Pomnik został poświęcony przez ks. Kazimierza Małżeńskiego - proboszcza parafii w Skwierzynie.

Po odsłonięciu został odczytany wojskowy apel poległych, po którym oddano salwę honorową. Na zakończenie mieszkańcy i zaproszeni goście złożyli wieńce i kwiaty, a mieszkańcy mogli udać się na koncert plenerowy w czasie którego wystąpili: Zespół „ECHO” oraz Zespół Taneczny „Trans”.

Na odsłonięcie przybyli tłumnie mieszkańcy Skwierzyny, Radni, Sołtysi, Dyrektorzy i uczniowie. Całości dopełniała kompania honorowa WP wraz z orkiestrą wojskową z Żagania.*

*Źródło: artykuł i zdjęcia zamieszczone na stronie internetowej:

<https://www.skwierzyna.pl/pl/news/uroczyste-odsloniecie-pomnika-upamietniajacego-powstancow-wielkopolskich-oraz-ofiary>

Alina Nowak*

Stowarzyszenie Przyjaciół Gminy Santok „Pomocna Dłoń” pamięci Powstania Wielkopolskiego

Rok 2018 naznaczony został wydarzeniami związanymi z 100 rocznicą Powstania Wielkopolskiego. Ten zwycięski zryw Wielkopolan miał również znaczenie dla społeczności Ziemi Santockiej, ponieważ po 1945 r. swoje miejsce do życia znaleźli tu także byli uczestnicy Powstania. Po przeprowadzeniu rozmów z mieszkańcami Starego Polichna i dokonaniu przeglądu dostępnych

dokumentów bez większego trudu udało się ustalić, że sołtysiem wioski w pierwszych latach powojennych był właśnie Powstaniec Wielkopolski - Franciszek Maniecki.

Stowarzyszenie Przyjaciół Gminy Santok „Pomocna Dłoń” włączyło się w działania upamiętniające 100. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości i 100. rocznicę wybuchu zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego. Został przygotowany projekt pn. „Stare Polichno – tu mieszkamy”, który otrzymał dofinansowanie ze środków Samorządu Województwa Lubuskiego – Lubuskiego Urzędu Marszałkowskiego. Jego celem było wykorzystanie wiedzy najstarszych mieszkańców miejscowości na temat pierwszych osadników zasiedlających wioskę po 1945 r., ze szczególnym uwzględnieniem losów Franciszka Manieckiego. Wykorzystano fakt, że do dziś żyją osoby, które pamiętają go jako wieloletniego sołtysa i społecznika. Sylwetka Franciszka Manieckiego ze względu na jego życiorys z pewnością zasługuje na przywołanie i utrwalenie w pamięci społeczności lokalnej. Powstaniec Wielkopolski, pionier Ziem Zachodnich, wieloletni sołtys i społecznik przez swoich byłych sąsiadów wspominany jest jako wzorzec polskiego patrioty. Dla młodego pokolenia jego postawa może stanowić przykład determinacji i poświęcenia dla ojczyzny.

Inicjatywa Stowarzyszenia miała charakter wielopokoleniowy. Udało się w nią zaangażować ok. 200 reprezentantów środowiska lokalnego. Zadania projektowe skierowane zostały do seniorów, młodzieży, dzieci i dorosłych. Młodzież w wieku 13-16 lat przeprowadzała wywiady ze starszymi mieszkańcami Polichna, zbierając materiały do publikacji pt. „Stare Polichno – tu mieszkamy”. Zorganizowany został „Wieczór wspomnień” dla seniorów i ich rodzin. Towarzyszyła mu

wystawa zdjęć, dokumentów i pamiątek pozyskanych od mieszkańców wioski. Podczas spotkania przypomniano wydarzenia mające miejsce w Wielkopolsce w 1918 r. oraz zaprezentowano sylwetkę Franciszka Manieckiego, odwołując się do pamięci jego byłych sąsiadów i członków najbliższej rodziny – o swoim dziadku opowiadali jego wnukowie. Uczestnicy spotkania mieli okazję uczestniczyć w odsłonięciu tablicy pamiątkowej, poświęconej Franciszkowi Manieckiemu ufundowanej przez rodzinę. Tablica została osadzona w kamieniu przy skwerze położonym u zbiegu ulic Lipowej i Szkolnej, przy której mieszkał były Powstaniec.

Mieszkańcy Starego Polichna, na czele z Radą Sołecką, mocno zaangażowali się w przygotowanie miejsca pamiątkowego dla swojego mieszkańca. Pokryli wszystkie koszty

inwestycyjne i wykonali nieodpłatnie zadania typu: pozyskanie głazu (kamienia), osadzenie go na wyznaczonym terenie, wybrukowanie i uporządkowanie ścieżek, obsadzenie otoczenia roślinami. Wsparciem finansowym i merytorycznym służyli również pracownicy Urzędu Gminy Santok. Dziś o „skwer Franciszka Manieckiego” w Starym Polichnie dba młodzież szkolna, wolontariusze współpracujący ze Stowarzyszeniem. Miejsce to każdego roku gromadzi mieszkańców wioski i uczniów Szkoły Podstawowej w Santoku w okolicach 11 listopada. Wpisało się w krajobraz Starego Polichna jako symbol patriotyzmu i oddania ojczyźnie.

Projektowa inicjatywa Stowarzyszenia została bardzo dobrze przyjęta przez środowisko. Zrealizowane zadanie pozwoliło na stworzenie miejsca pamięci o Powstańcu Wielkopolskim, zgromadzenie informacji o życiu mieszkańców wsi na przestrzeni lat 1945 – 2018, na zebranie dokumentów i pamiątek rodzinnych, które posłużyły do napisania publikacji oraz przygotowania okolicznościowej ekspozycji. Dało osobom starszym możliwość wydobywania z pamięci i przekazania młodemu pokoleniu wiedzy i osobistych refleksji na temat historii „małej ojczyzny” i ludzi, którzy 100 lat wcześniej walczyli o jej niepodległość

***Alina Nowak** – wnuczka Powstańca Wielkopolskiego, Dyrektor II LO w Gorzowie (1999-2011), Wiceprezydent Gorzowa w latach (2011-2014), prezes Stowarzyszenia Przyjaciół Gminy Santok „Pomocna Dłoń”

Dorota Ciołka-Wiśniewska

Czytanie dla Niepodległej w Starym Polichnie

9 listopada 2018 roku uczniowie i nauczyciele **Szkoły Podstawowej w Santoku** zorganizowali we współpracy z Sołtysem oraz Radą Sołecką Starego Polichna *Czytanie dla Niepodległej*. Przy tablicy poświęconej pamięci **Franciszka Manieckiego**, porucznika Powstania Wielkopolskiego, uczniowie zapalili znicz, czytali i recytowali utwory patriotyczne oraz zaśpiewali wspólnie z mieszkańcami wsi pieśni okolicznościowe. Druga część spotkania odbyła się w sali wiejskiej. Zgromadzeni goście obejrzeliby prezentację o Starym Polichnie, zdjęcia miejscowości wykonane przez Stefana Kasprzyka oraz wystawę poświęconą Franciszkowi Manieckiemu.

WYSTAWA CZASOWA

„Powstanie Wielkopolskie 1918-1919”

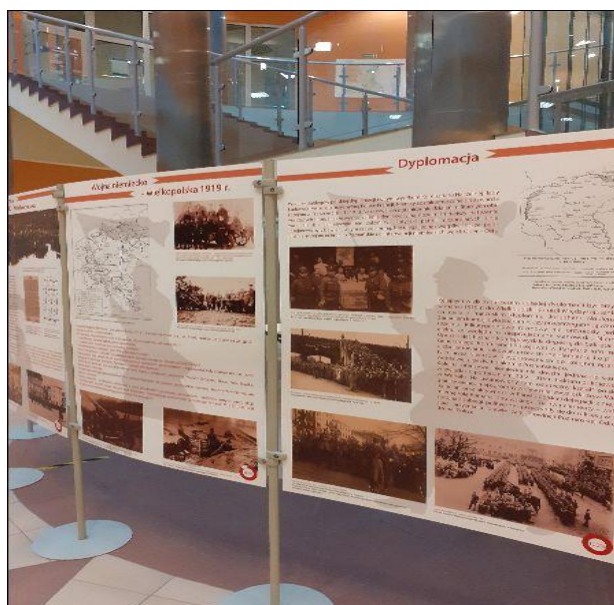
Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Gorzowie Wielkopolskim

Szkoła Podstawowa im. gen. prof. Elżbiety Zawackiej

w Santoku

Od czwartku, 30 września do 14 października 2021 r., w Wojewódzkiej Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim a następnie od 15 do 25 października 2021 roku w Szkole Podstawowej w Santoku była prezentowana wystawa „Powstanie Wielkopolskie 1918-1919”, przygotowana przez Instytut Pamięi Narodowej Oddział w Poznaniu.

Na planszach wystawy przedstawiono najważniejsze zagadnienia związane z powstaniem: jego genezę, podkreślając tworzenie się w XIX i na początku XX w. nowoczesnego narodu oraz solidaryzm wszystkich polskich warstw społecznych zamieszkujących teren prowincji poznańskiej; spontaniczny wybuch powstania związany z przyjazdem do Poznania I. J. Paderewskiego, a także przebieg walk. Ostatnia plansza jest próbą dokonania bilansu powstania i wkładu Wielkopolan w walki o granice całej II RP.

Prezentacja cieszyła się dużym zainteresowaniem osób odwiedzających Bibliotekę w Gorzowie.

Z kolei w szkole w Santoku od 15 do 25 października 2021 roku wystawę obejrzało około 200 uczniów wraz z nauczycielami. Młodzież poznawała historię Powstania Wielkopolskiego w formie aktywnej edukacji, a to spotkało się z zainteresowaniem z jej strony.

Wystawa jest integralną częścią projektu pt. „Poznajmy Powstańców Wielkopolskich – Bohaterów Niepodległej z Gorzowa i okolic” realizowanego przez Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego w Gorzowie Wielkopolskim

Patronat honorowy projektu:

- Władysław Dajczak - wojewoda lubuski
- dr Paweł Skubisz - dyrektor Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie
- dr hab. Rafał Reczek - dyrektor Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu
- Jacek Wójcicki - prezydent Gorzowa Wielkopolskiego
- Paweł Pisarek - wójt Gminy Santok

Partnerzy projektu:

- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim
- Szkoła Podstawowa im. gen. prof. Elżbiety Zawackiej w Santoku
- Stowarzyszenie Przyjaciół Gminy Santok POMOCNA DŁOŃ

Spółeczność Szkoły Podstawowej im. gen. prof. Elżbiety Zawackiej w Santoku bardzo dziękuje Instytutowi Pamięci Narodowej w Poznaniu za udostępnienie wystawy. Zapoznanie się z treściami prezentowanymi na niej było dla nas ogromną przyjemnością. Liczymy na dalszą i owocną współpracę.

Małgorzata Łopatka*

Witnica

Koło TPPW 1918-1919 w Witnicy ma już swój Sztandar !

15 sierpnia 2021 roku zostanie w naszej pamięci już na zawsze. Tego pięknego sierpniowego dnia w Święto Wojska Polskiego nastąpiło przekazanie sztandaru Towarzystwu Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Kołu w Witnicy oraz odsłonięcie i poświęcenie tablicy pamiątkowej „W hołdzie Powstańcom Wielkopolskim Spoczywającym na ziemiach zachodnich”.

Uroczystość rozpoczęła się w Kościele pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy

Pomocy w Witnicy Mszą Świętą odprawioną przez księdza Proboszcza Tomasza Dobrowolskiego w intencji Powstańców Wielkopolskich. W czasie mszy został także poświęcony sztandar. Ksiądz proboszcz podczas kazania podkreślił, że Powstanie Wielkopolskie miało ogromne znaczenie nie tylko dla samej Wielkopolski, ale dla całego kraju. Skład pocztu sztandarowego z Urzędu Miejskiego

w Żninie pięknie prezentował się w historycznych mundurach. Następnie pochód przeszedł pod Pomnik Żołnierza Polskiego, na którym została wmurowana tablica pamiątkowa. Po odśpiewaniu hymnu oraz wciągnięciu flagi na maszt, nastąpiło poświęcenie tablicy oraz złożenie kwiatów przez następujące delegacje: W imieniu Wojewody Lubuskiego Władysława Dajczaka kwiaty złożył Pan Marek Budniak – Pełnomocnik do spraw kombatanatów i osób represjonowanych, Burmistrz Miasta i Gminy Witnica Dariusz Edward Jaworski z rodziną, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Koło w Witnicy, Pani wiceburmistrz Halina Rosiak-Kozłowska z Urzędu Miejskiego w Żninie, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Koło w Żninie wraz z Prezesem Koła Panem Jackiem Pietraszko, Związek Strzelecki „Strzelec” Rzeczypospolitej Polskiej wraz z Komendantem Związku Strzeleckiego RP Panem Stanisławem Chomko oraz zastępcą Komenda ZS „Strzelec” RP kpt. ZS Markiem Aleksandowiczem.

Dalsza część uroczystości odbyła się w miejscowości Sosny, gdzie nastąpiło wręczenie sztandaru oraz wbicie gwoździ przez darczyńców.

W uroczystości wzięli udział:

1. Pani Elżbieta Płonka – Poseł na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej
2. Pan Marek Budniak – Pełnomocnika ds. Kombatanatów i osób represjonowanych LUW
3. Ksiądz Proboszcz Tomasz Dobrowolski
4. Pan Tadeusz Musiał – Prezes Zarządu Głównego TPPW 18/19 w Poznaniu
5. Pan Janusz Sałata – Wiceprezes Zarządu Głównego TPPW 18/19 Poznaniu
6. Pan Jerzy Przybecki – Prezes honorowy Lubuskiego Oddziału TPPW 18/19 w Zielonej Górze
7. Pan Kamil Hypki – Prezes Lubuskiego Oddziału Oddziału TPPW 18/19 w Zielonej Górze

8. Pani Katarzyna Zielińska – Sekretarz Lubuskiego Oddziału TPPW 18/19 w Zielonej Górze
9. Pani Halina Rosiak-Kozłowska zastępca burmistrza Żnina oraz cała delegację z Urzędu Miejskiego w Żninie
10. Pan Jacek Pietraszko- Prezes Koła TPPW 18/19 w Żninie oraz Członków TPPW 18/19 w Żninie
11. Pan Stanisław Chomko – Komendant Związku Strzeleckiego „Strzelec” Rzeczypospolitej Polskiej
12. Pan Marek Aleksandrowicz – Zastępca Komendanta Związku Strzeleckiego „Strzelec” Rzeczypospolitej Polskiej
13. Pan Adrian Woškowiak – Dyrektor ZSS w Witnicy
14. Pani Izabela Araszczyk – Radna Rady Miejskiej w Witnicy

15. Pan Eugeniusz Kurzawski – Radny Rady Powiatu Gorzowskiego
16. Pan Mieczysław Jaszcz – Radny Rady Powiatu Gorzowskiego
17. Pan Władysław Bilik Sołtys Nowin Wielkich,
18. Pan Krzysztof Habaj – Sołtys Kamienia Wielkiego
19. Pani Anna Broniewicz Sołtys Mościc
20. Pani Sława Kubicka – Kierownik Wydziału Finansów

Urzędu Miasta i Gminy Witnica

21. Państwo Emilia i Wojciech Mak – nauczyciele
22. Państwo Anna i Kamil Bujniccy – bibliotekarze
23. Pana Andrzej Smukała – Wiceprezes Zarządu Lubuskiej Organizacji Wojewódzkiej LOK w Gorzowie Wlkp wraz z delegacją
24. Zarząd Rejonowy LOK w Gorzowie Wlkp.
25. Pan Mirosław Krukowski – Dowódca Jednostki Strzeleckiej 404 w Witnicy oraz Strzelcy
26. Delegacja TPPW 1918/1919 w Gorzowie Wielkopolskim w składzie: Pan Michał Klisiński – prezes, Pan Andrzej Nawojczyk – sekretarz, oraz członkowie: Pani Renata Ostrzeniewska i Pan Przemysław Żak.
27. Członkowie naszego Koła

Fundatorzy sztandaru:

- Pan Marian Piątkowski

- Pani Prakseda Porowska
- Państwo Małgorzata i Paweł Łopatka
- Pani Elżbieta Płonka
- Państwo Ilona i Dariusz Jaworscy
- Pan Krzysztof Kielec – nieobecny
- Pani Irena Koszel
- Państwo Alicja i Adam Porowscy
- Państwo Ewa i Andrzej Piątkowscy
- Państwo Maria i Marek Łopatka
- Pani Barbara Popyk-Lis
- Pan Jan Piątkowski
- Pan Łukasz Piątkowski – nieobecny
- Pan Marek Maślanka
- Pan Michał Waszkowiak
- Pani Elżbieta Florentyna Wilewska-Dullak – nieobecna
- Pan Antoni Wilewski – zmarł 28 lipca 2021r.

Podczas uroczystości głos zabrali:

Pani Poseł Elżbieta Płonka

Pan Marek Budniak – Pełnomocnika ds. Kombatantów i osób represjonowanych LUW

Pan Dariusz Jaworski – Burmistrz Miasta i Gminy Witnica

Pan Tadeusz Musiał – Prezesa Zarządu Głównego TPPW 18/19 w Poznaniu

Pani Halina Rosiak-Kozłowska – Zastępcą Burmistrza Żnina

Pan Jacek Pietraszko – Prezesa Koła TPPW 18/19

Pan Michał Klisiński – Prezes TPPW 18/19 w Gorzowie Wielkopolskim

Pani Renata Ostrzeniewska – Członek TPPW 18/19 w Gorzowie Wielkopolskim

Następnie nastąpiło wręczenie odznaczeń, które otrzymały:

Pani Prakseda Porowska – córka Powstańca Wielkopolskiego Stanisława Porowskiego

Pani Maria Popławska – córka Powstańca Wielkopolskiego Romana Zmywaczyka

Pani Małgorzata Łopatka – zastępcą burmistrza Miasta i Gminy Witnica

Do Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Koła W Żninie została przyjęta Pani Prakseda Porowska, dzięki czemu spełniło się marzenie Pani Praksedy.

Uroczystego wręczenia sztandaru dokonał Pan Tadeusz Musiał. Nowy sztandar został także odznaczony brązowym medalem „Za Zasługi dla Strzelca”, które wręczył Komendant Związku marsz. ZS Stanisława Chomko.

W składzie pocztu sztandarowego wystąpili:

1. Pan Mirosław Krukowski
2. Pan Piotr Kurowski
3. Pan Andrzej Piątkowski

Przyszedł moment na uroczyste wbicie gwoździ, które stało się ostatnim etapem uroczystości. Potem był już czas na wspólnie zdjęcia oraz biesiadę. Zdjęcia wykonał Mirosław Sztogryn z Urzędu Miasta i Gminy Witnica. Uroczystość sygnałami uświetnił Pan Paweł Żagiel uczeń Technikum Leśnego w Staroście.

Podziękowanie

Dziękujemy wszystkim darczyńcom, dzięki którym udało się zgromadzić środki niezbędne do zakupu sztandaru a szczególnie Prezesowi Kostrzyńsko-Słubickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej Panu Krzysztofowi Kielec oraz Pani Posel Elżbiecie Płonce. Wyrażamy ogromną wdzięczność dla wszystkich, którzy wsparli nasze działania. Szczególnie dziękujemy Prezesowi honorowemu Oddziału Lubuskiemu Panu Jerzemu Przybeckiemu za jego życzliwość, wsparcie i cenne wskazówki, dziękujemy Panu Prezesowi Oddziału Lubuskiemu Kamilowi Hybki oraz Zarządowi Głównemu w Poznaniu wraz z Prezesem Tadeuszem Musiałem. Serdecznie podziękowania kierujemy także do Burmistrza Miasta i Gminy Witnica Pan Dariusza Jaworskiego za wszelką okazaną pomoc, życzliwość oraz finansowe wsparcie dzisiejszej uroczystości. Dziękujemy Panu Marianowi Piątkowskiemu. Jest to bowiem główny inicjator, pomysłodawca oraz wykonawca tego czego dzisiaj możemy być świadkami. Za przygotowanie dzisiejszego poczęstunku dziękujemy serdecznie Pani Irenie Koszel, za to że zawsze jest gotowa nakarmić wszystkich głodnych, za jej ciepło, życzliwość i bezinteresowność. Dziękujemy za pomoc także Annie Piniewskiej oraz Kamilowi Hendryk. Serdecznie dziękujemy także Panu Janowi Piątkowskiemu, Marianowi Piątkowskiemu oraz Markowi Łopatce za wmurowanie tablicy pamiątkowej, którą dzisiaj odsłanialiśmy. Dziękujemy Panu Andrzejowi Piątkowskiemu oraz Piotrowi Kurowskiemu za pomoc przy przygotowaniu sali. Dziękujemy Pani Izabeli Araszczuk za przygotowanie rozetek powstańczych. Serdecznie dziękujemy Pani Komendant Annie Więclawskiej za przygotowanie harcerzy do warty przy Pomniku podczas osłonięcia tablicy pamiątkowej. Dziękujemy Panu Dowódcy Jednostki Strzeleckiej JS 4044 Mirosławowi Krukowskiemu za udział Strzelców w dzisiejszych uroczystościach. Udział zarówno harcerzy jak i strzelców ma dla nas wyjątkowe znaczenie. Dziękujemy! Składamy serdecznie podziękowania księdzu Proboszczowi Tomaszowi Dobrowolskiemu za przybycie do Witnicy i odprawienie Mszy Świętej w intencji Powstańców

Wielkopolskich, poświęcenie naszego nowego sztandaru oraz poświęcenie tablicy pamiątkowej „W hołdzie Powstańcom Wielkopolskim spoczywającym na ziemiach zachodnich”. Bóg zapłać Księżu Proboszczu!

*Małgorzata Łopatka - Zastępca Burmistrza Witnicy i Sekretarz Koła TPPW 1918-1919 w Witnicy

Tekst zamieszczony w *Nadwarciańskim Roczniku Historyczno-Archiwalnym* nr 28 z 2021 r.

Michał Klisiński

Śladami Powstańców Wielkopolskich w Gorzowie i Starym Polichnie Gra Terenowa

W sobotnie przedpołudnie 9 października ponad 60 mieszkańców Gorzowa, okolicznych miejscowości, Gminy Santok, oraz Popowa w Gminie Bledzew wyruszyło odkrywać kartę historii lokalnej zapisanej przez Powstańców Wielkopolskich.

W tym dniu zorganizowana została przez Gorzowskie Koło Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego Gra Terenowa „Śladami Powstańców Wielkopolskich w Gorzowie i okolicach” podzielona na dwie trasy. Pierwsza w samym Gorzowie a druga w Starym Polichnie w Gminie Santok.

Uczestnicy gorzowskiej części Gry rejestrowali się w punkcie zorganizowanym przy Muzeum Lubuskim im. Jana Dekerta od godz. 10.00. Zgłosiło się 35 osób, w tym dzieci i młodzież pod opieką dorosłych opiekunów. Były m.in.: drużyny reprezentujące Pogotowie Opiekuńcze,

Placówkę „Dom dla dzieci” oraz Zespół Szkół Odzieżowych w Gorzowie. Następnie wszyscy uczestnicy Gry udali się na pobliski cmentarz świętokrzyski, gdzie przy Kwaterze z mogiłami Powstańców sekretarz Koła Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego w Gorzowie Andrzej Nawojczyk przybliżył historię Kwatery i wraz z Prezesem Koła Michałem Klisińskim przedstawił kolejne punkty na trasie Gry. Od strony organizacyjnej pomagał w przygotowaniu i przeprowadzeniu Gry członek Koła Przemysław Żak, który

wspierał wszystkie działania. Z cmentarza uczestnicy Gry wyposażeni w mapki wyruszyli na poszukiwania kolejnych miejsc na trasie Gry, Wystawy pt. „Wielkopolanie ku Niepodległej – w stulecie zwycięskiego Powstania 1918-1919 roku” w gmachu Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej przy ul. Sikorskiego, skweru na rogu ulic Borowskiego i Dąbrowskiego, gdzie był zlokalizowany nieistniejący już budynek Restauracji Parkowej - miejsca spotkań Gorzowskiego Koła Związku Powstańców Wielkopolskich, oraz tablicy upamiętniającej Powstańców Wielkopolskich spoczywających na gorzowskich nekropoliach na cmentarzu komunalnym przy ul. Żwirowej. Po przebyciu trasy i jej udokumentowaniu wykonanymi zdjęciami, uczestnikom zostały wręczone nagrody, w tym edukacyjne gry historyczne i publikacje przekazane przez Oddziały Instytutu Pamięi Narodowej w Szczecinie i Poznaniu, upominki od Wojewody Lubuskiego i materiały promocyjne Miasta Gorzowa.

Rejestracja uczestników Gry Terenowej w Starym Polichnie odbyła się już w piątek w Szkole Podstawowej w Santoku im. Gen.

Prof.

Elżbiety Zawackiej.

Na trasę Gry prowadzącej Śladami

Powstańca Wielkopolskiego

Franciszka Manieckiego,

mieszkańca Starego Polichna i wieloletniego włodarza tej

miejsowości wyruszyło

ponad 30 młodych

mieszkańców Gminy Santok

a przewodniczką była

Dorota Ciołka - Wiśniewska

wnuczka Franciszka

Manieckiego a jednocześnie

skarbniczka Koła TPPW i

pedagog oraz Iwona Kowalska – nauczycielka historii. Wśród sześciu punktów na trasie w

Starym Polichnie była m.in. Tablica upamiętniająca Franciszka Manieckiego i miejsca

związane z jego działalnością. Przy kolejnych punktach na tej trasie przybliżana była historia

Powstania i losy Powstańca Franciszka Manieckiego. Gościem Gry w Starym Polichnie był

Jerzy Sygnecki, członek Koła, gorzowski regionalista, emerytowany wykładowca

akademicki i autor opracowań naukowych o historii pogranicza polsko-niemieckiego a także

Michał Klisiński i Przemysław Żak z Koła TPPW.

Wydarzenie jakim była Gra Terenowa objęli Patronatem Honorowym: Wojewoda

Lubuski Władysław Dajczak, Prezydent Gorzowa Jacek Wójcicki, Wójt Santoka Paweł

Pisarek Dyrektor Oddziału Instytutu Pamięi Narodowej

w Szczecinie dr Paweł Skubisz, Dyrektor Oddziału Instytutu Pamięi Narodowej

Wydarzenie jakim była Gra Terenowa objęli Patronatem Honorowym: Wojewoda Lubuski Władysław Dajczak, Prezydent Gorzowa Jacek Wójcicki, Wójt Santoka Paweł Pisarek Dyrektor Oddziału Instytutu Pamięi Narodowej w Szczecinie dr Paweł Skubisz, Dyrektor Oddziału Instytutu Pamięi Narodowej

w Poznaniu dr hab. Rafał Reczek, oraz. Partnerami Gry było Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, Szkoła Podstawowa w Santoku im. Gen. Prof. Elżbiety Zawackiej, oraz Stowarzyszenie Przyjaciół Gminy Santok POMOCNA DŁOŃ. Wydarzenie zostało zrealizowane w ramach projektu pt. "Poznajmy Powstańców Wielkopolskich – Bohaterów Niepodległej z Gorzowa i okolic" dofinansowanego przez Miasto Gorzów Wielkopolski oraz Gminę Santok.

KOMUNIKAT nr 1*

Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Koło w Gorzowie Wielkopolskim „Gorzów i okolice”

Początek 2020 r. stanowi ważną cezurę w przywracaniu pamięci o Powstaniu Wielkopolskim i jego uczestnikach w mieście Gorzowie Wielkopolskim i ościennych gminach. Jest to szczególnie ważne w mieście i jego okolicach, w których po zakończeniu II Wojny Światowej

osiedliło się wielu Powstańców Wielkopolskich, a część z nich została pochowana w wydzielonej i uporządkowanej kwaterze cmentarza parafialnego przy ul. Warszawskiej. Poza wspomnianą kwaterą cmentarną z nagrobkami Powstańców, w Starym Polichnie w Gminie Santok jest Tablica Pamiątkowa poświęcona porucznikowi Powstania Wielkopolskiego Franciszkowi Manieckiemu, wieloletniego sołtysa tej miejscowości. Natomiast od grudnia

2018 r. miejscem pamięci o Powstaniu i jego uczestnikach jest odsłonięty w rocznicę 100-lecia wybuchu zrywu narodowowyzwoleńczego obelisk na cmentarzu komunalnym. Inicjatorką upamiętnienia w takiej formie tego wydarzenia była Pani Barbara Zwolińska – mieszkanka Gorzowa, której oboje rodzice uczestniczyli w Powstaniu. Swój wkład w ocalenie pamięci o Powstańcach, którzy po 1945 roku zamieszkali w Gorzowie wniósł wcześniej niestrudzony regionalista Redaktor Jerzy Zysnarski, który opracował i opublikował w wydawanym przez Archiwum Państwowe w Gorzowie Nadwarciańskim Roczniku Archiwalno Historycznym artykuł zawierający krótkie biografie części z nich.

Nowy impuls i motywację do podejmowania kolejnych inicjatyw stanowi powołanie w Gorzowie dnia 28 stycznia Koła Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Oddziału Lubuskiego w Zielonej Górze. Jest to drugie po Kole w Witnicy ogniwo Towarzystwa w północnej części Województwa Lubuskiego. Koło skupia obecnie dwunastu członków, których łączyło zainteresowanie historią Powstania Wielkopolskiego i dążenie do przywrócenia pamięci o jego uczestnikach oraz popularyzowania wartości, które

reprezentowali. Jednocześnie podczas Zebrania wyłoniony został Zarząd Koła w następującym składzie:

Michał Klisiński - Prezes Koła

Andrzej Nawojczyk - Sekretarz

Dorota Ciołka-Wiśniewska - Skarbnik

Barbara Zwolińska - członek Zarządu

W pierwszych miesiącach od powołania Koła udało się nawiązać współpracę z instytucjami kultury i nauki funkcjonującymi w Gorzowie. W swoje gościnne progi zaprosiło nas Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, z którym zawarte zostało przez nasze Koło porozumienie o współpracy w sferze edukacyjnej i naukowej. Dzięki uprzejmości Pani Dyrektora Muzeum dr Ewy Pawlak udostępniono nam jedno z pomieszczeń Willi przy ul. Warszawskiej, w którym możemy organizować zebrania Koła. Podjęliśmy również współpracę z Archiwum Państwowym oraz Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną w Gorzowie. Z uwagi na sytuację epidemiologiczną i obostrzenia z nią związane nie odbyło się zebranie naszego Koła, na którym miał być wypracowany ramowy program pracy. Obecnie czynione są przygotowania do zorganizowania spotkania grona członków Koła w nowym terminie.

Nasze zamierzenia i plany będą koncentrować się przede wszystkim na działaniach w obszarze edukacji historycznej. Innym wartym podjęcia zadaniem jest opracowanie

imiennego wykazu Powstańców Wielkopolskich związanych z Gorzowem i ościennymi gminami oraz umieszczenie go na tablicach pamiątkowych w przestrzeni publicznej tych miejscowości. dopełnieniem tej inicjatywy byłoby symboliczne oznaczenie nagrobków Powstańców Wielkopolskich. To tylko kilka inicjatyw spośród naszych zamierzeń, które chcielibyśmy zrealizować. Nie uda się to nam samodzielnie. Dlatego tak ważne jest obecnie nawiązanie współpracy z zainteresowanymi instytucjami a w szczególności uzyskanie wsparcia lokalnej administracji samorządowej Gorzowa i ościennych gmin.

*Tekst zamieszczony w *Nadwarciańskim Roczniku Historyczno-Archiwalnym* nr 27 z 2021 r.

KOMUNIKAT nr 2*

Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Koło w Gorzowie Wielkopolskim „Gorzów i okolice”

Pierwsze półtora roku działalności Koła Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 w Gorzowie Wielkopolskim zostało głęboko naznaczone ograniczeniami wynikającymi z epidemii koronawirusa. Miały one duży wpływ na aktywność naszej organizacji wymuszając modyfikację wielu planów w okresie pełnym niepewności i zagrożeń.

Po ukonstytuowaniu się Koła dnia 28 stycznia 2020 r. najpilniejszym zadaniem było stworzenie ram organizacyjnych dla jego działania. W marcu ubiegłego roku zawarliśmy porozumienie o współpracy z Muzeum Lubuskim im. Jana Dekerta. Dzięki przychylności Pani Dyrektor dr Ewy Pawlak została nam udostępniona na organizację zebrań jedna z sal Willi Muzeum. Niemniej ważne było dla nas nawiązanie stałego kontaktu z Urzędem Wojewody i Prezydenta Miasta, Radą Miasta, Archiwum Państwowym, Delegaturą Instytut Pamięci Narodowej, oraz Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną. Pisząc te słowa chciałbym w imieniu swoim i członków naszego Koła przekazać serdeczne podziękowania wszystkim osobom i instytucjom, które wspierają nas w naszych działaniach.

Ważnym wydarzeniem w kalendarium 2020 r. było spotkanie z członkami zaprzyjaźnionego Koła TPPW z Witnicy, które powstało jako pierwsze w północnej części województwa lubuskiego. W spotkaniu, które odbyło się w Sosnach w sierpniu 2020 r. uczestniczyli również przedstawiciele władz Oddziału Lubuskiego Towarzystwa z Zielonej Góry - Prezes Honorowy Oddziału Jerzy Przybecki i Prezes Kamil Hypki. Posłużyło ono wymianie doświadczeń i dobrych praktyk.

Bardzo intensywnym okresem w naszej działalności były ostatnie dwa miesiące 2020 r. W listopadzie ubiegłego roku udało się przygotować i wysłać do Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie kilkanaście wniosków o objęcie ochroną prawną kilkunastu zagrożonych likwidacją grobów byłych Powstańców Wielkopolskich i wpisanie ich do prowadzonej przez Instytut ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski. Temat opieki nad grobami Powstańców został podjęty również w materiale red. Zbigniewa Bodnara, który został wyemitowany na antenie Radia Zachód i Radia Gorzów. Koniec roku to jednak przede wszystkim ważne dla naszego Narodu oraz Kraju i związane z Powstaniem Wielkopolskim Rocznice. Na Święto Niepodległości 11 Listopada udekorowane zostały flagami w barwach narodowych oraz Powstania

Wielkopolskiego miejsca upamiętnienia Powstańców na gorzowskich nekropoliach. Flagi i zapalone znicze pod Tablicami usytuowanymi na cmentarzu komunalnym oraz na Kwaterze Powstańców na cmentarzu świętokrzyskim symbolizowały naszą pamięć o bohaterach Niepodległości, którzy związali swoje życie z naszym regionem. Są to miejsca dla nas szczególne, o których członkowie Koła pamiętają cały rok zapalając znicze czy składając wiązanek kwiatów. Również w listopadzie 2020 r. ukazał się staraniem Archiwum Państwowe w Gorzowie kolejny 27 Numer Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno Archiwalnego, w którym został zamieszczony pierwszy komunikat o powołaniu Koła i naszych pierwszych zamierzeniach. Również w listopadzie ubiegłego roku nasze Koło wystąpiło do Wojewody Lubuskiego i Prezydenta Miasta z prośbą o wpisanie obchodów wybuchu Powstania Wielkopolskiego do kalendarza wojewódzkich i miejskich uroczystości patriotycznych. Nasza inicjatywa zyskała dużą przychylność Pana Wojewody Władysława Dajczaka oraz Prezydenta Miasta Jackowi Wójcickiemu. Na początku grudnia 2020 r. przedstawiciele Koła uczestniczyli w zorganizowanym w Urzędzie Wojewódzkim spotkaniu dotyczącym organizacji obchodów 102 rocznicy wybuchu Powstania Wielkopolskiego. Uroczystość rocznicowa połączona z wystawieniem wojskowej warty honorowej odbyła się z zachowaniem zasad reżimu sanitarnego dnia 27 grudnia 2020 r. Obchody zorganizowane zostały przy Tablicy na cmentarzu komunalnym oraz na Kwaterze Powstańców na cmentarzu świętokrzyskim. Uczczono również szczególnie pamięć o jednym z gorzowskich Powstańców Michale Sobczaku, którego nowy pomnik nagrobny został sfinansowany w 2020 r. przez Instytut Pamięci Narodowej. Wojewodę Lubuskiego

reprezentował na uroczystości Dyrektor Generalny Urzędu Wojewódzkiego Roman Sondej. Obecni byli Prezydent Miasta Jacek Wójcicki, Przewodniczący Rady Miasta Jan Kaczanowski oraz Dyrektor Oddziału IPN w Szczecinie dr Paweł Skubisz. Przedstawiciele władz i instytucji oraz delegacje naszego i witnickiego Koła TPPW złożyły wiązanek kwiatów i zapaliły znicze.

Od ukonstytuowania się naszego Koła odbyły się cztery zebrania, na których omawialiśmy cele i zamierzenia. Efektem naszych dyskusji jest m.in.: projekt p.n. „Poznajmy Powstańców Wielkopolskich – Bohaterów Niepodległej z Gorzowa i okolic”, którego ramy czasowe obejmują okres do końca bieżącego roku. Na jego realizację udało się uzyskać niewielki grant w ogłoszony na początku 2021 r. przez Prezydenta Miasta Gorzowa konkursie ofert na zadania w dziedzinie kultury, bez którego nie byłaby możliwa realizacja tak ambitnych zadań, które zostały w nim ujęte. Celem projektu jest przybliżeniu społeczności Gorzowa i okolic lokalnych akcentów

związanych tradycjami i wartościami Powstania Wielkopolskiego oraz przywrócenie pamięci o bohaterach naszej Niepodległości nie jako postaciach z historii ale ludzi osadzonych w naszych wspólnotach, z których dorobku materialnego i niematerialnego czerpiemy. Projekt obejmuje kilka propozycji programowych. Pierwszym z nich jest gra terenowa śladami byłych Powstańców Wielkopolskich i miejsc ich aktywności w Gorzowie i okolicach. Kolejnym działaniem będzie oznaczenie i uporządkowanie grobów byłych Powstańców Wielkopolskich na gorzowskich cmentarzach. W realizację tego punktu Programu będziemy starali się włączyć młodzież szkolną, dla których będzie to żywa lekcja historii. Natomiast zwieńczeniem projektu będzie przygotowanie wydawnictwa, które w syntetycznej formie ukazywałoby dorobek i losy Powstańców Wielkopolskich, którzy osiedlili się po II Wojnie Światowej w Gorzowie i jego okolicach.

Kolejną inicjatywą naszego Koła, którą podjęliśmy w 2021 r. było wystąpienie do Rady Miasta Gorzowa z wnioskiem o nadanie nowobudowanemu rondu na skrzyżowaniu ulicy Szarych Szeregów i ul. Walczaka imienia Powstańców Wielkopolskich. Złożonych zostało również jedenaście wniosków o wpis do ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski.

Tak w bardzo skrótovej formie została przedstawiona bieżąca działalność Koła Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 w Gorzowie Wielkopolskim. Liczymy, że zachęci to mieszkańców miasta i okolicznych gmin, którym bliska jest historia naszych „małych ojczyzn” do tego, aby dołączyli do naszego grona. Zapraszamy.

*Tekst zamieszczony w *Nadwarciańskim Roczniku Historyczno-Archiwalnym* nr 28 z 2021 r.

Publikacja wydana w ramach projektu pt.: „Poznajemy Powstańców Wielkopolskich – Bohaterów Niepodległej z Gorzowa i okolic” dofinansowanego przez:

